

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Мінченко Марина Василівна

Прим. № 1

УДК 94:[347.998.85.07+347.962]](477.51-21Ніж)"1874/1917" (043.3)

**ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО
СУДУ ТА ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЙОГО СУДОВИХ
ЧИНІВ У 1874 – ЛЮТОМУ 1917 РР.**

Спеціальність 032– історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів авторів мають посилання на відповідне джерело.

М.В. Мінченко

Науковий керівник:

Крижанівський Віталій Михайлович,

кандидат історичних наук

Глухів – 2025

Анотація

Мінченко М. В. Інституційне становлення Ніжинського окружного суду та просопографічний портрет його судових чинів у 1874 – лютому 1917 рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, Глухів, 2025.

Дисертаційна робота є комплексним науковим історичним дослідженням, у якому на основі джерельної бази та визначених методологічних засад схарактеризовано інституційне становлення Ніжинського окружного суду, матеріальне забезпечення його роботи, складено колективну біографію його судових чинів у пореформену добу.

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. У вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, відображено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету та завдання, хронологічні та територіальні межі, методи, наукову новизну, практичне та наукове значення. Представлено відомості про особистий внесок здобувачки, апробацію результатів дослідження, кількість публікацій, структуру та обсяг дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українській історіографії виявлено і введено до наукового обігу неопубліковані матеріали фонду 358 «Ніжинський окружний суд» Відділу ДАЧО (м. Ніжин), матеріали фонду 180 «Шугуров Микола Васильович», фонду 209 «Тулуб Олександр Олександрович» Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ); проаналізовано інституційне становлення та матеріальне забезпечення роботи Ніжинського окружного суду в 1874 – лютому 1917 рр.; складено просопографічний портрет голів та товаришів голови Ніжинського окружного суду означеного періоду за критеріями етнічної та соціальної

належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху. Складено колективну біографію суддів та судових слідчих Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху.

Інституційне становлення Ніжинського окружного суду та просопографічний портрет його судових чинів у 1874 – лютому 1917 рр. уперше стали предметом комплексного дисертаційного дослідження. Історіографію порушеної в роботі проблеми поділено на три періоди: 1) 1864–1917 рр.; 2) другої половини 1950-х–1991 рр.; 3) пострадянської доби.

Джерельна база дисертації представлена діловодною документацією (формулярні списки, службове листування), его-документами (особисте листування, спогади, щоденники), довідковими виданнями (адрес-календарі), законодавчими актами, статистичними матеріалами.

Поняттєво-термінологічний апарат, принципи дослідження та методи пізнання є складовими методологічного інструментарію дисертаційного дослідження. У роботі застосовано загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності та всебічності, реалізовані шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-історичних (порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного, історико-генетичного, просопографічного) методів.

У результаті аналізу архівних матеріалів, опублікованих джерел встановлено, що Ніжинський окружний суд був відкритий у 1874 р., підпорядковувався він Харківській судовій палаті, а з 1880 р. – Київській. Під юрисдикцію Ніжинського окружного суду потрапляли території центральної, південної та південно-східної Чернігівщини. Для розміщення судового корпусу було виділено столітню будівлю присутніх місць, у якій відбувалися численні ремонти.

З'ясовано, що впродовж усіх років функціонування суду в його штаті було тільки по одній штатній одиниці «голови суду» й «товариша голови суду». А от стосовно штату суддів простежується певна динаміка. Так, упродовж 1874–1884 рр. в окружному суді працювали 5–6 осіб; 1885–1902 рр. – 7–8 суддів. З 1909 по 1914 рр. склад судового корпусу був розширений до 10 осіб. З початком Першої світової війни кількість суддів зменшилася до 8. Склад суддів у Чернігівському, Стародубському окружних судах до 1910–1911 рр. був меншим, ніж у Ніжині на 1–2 штатні одиниці. У 1912 р. на перше місце в губернії за чисельністю судового корпусу виходить Чернігівський окружний суд. У 1874–1905 рр. у Ніжинському окружному суді працювало 12 судових слідчих; з 1906 р. – 14 судових слідчих. У Чернігівському окружному суді: до 1906 р. – 9–10, від 1907 р. – 13, від 1910 р. – 14; у Стародубському окружному суді: до 1906 р. – 11, а перед Першою світовою війною – 13. Збільшення чисельності судових чинів Ніжинського окружного суду зумовлювалося демографічним вибухом, зростанням злочинності та, частково, суспільним піднесенням початку ХХ ст.

Проаналізовано матеріальне забезпечення роботи Ніжинського окружного суду в 1874–1917 рр. Так, посада голови окружного суду в системі класів посад Російської імперії належала до IV класу. У зв'язку із цим голови Ніжинського окружного суду отримували великий оклад у розмірі 4500–5300 руб., який був співмірний з окладами держслужбовців імперії, які обіймали посади IV класу. Таке утримання голів окружного суду дозволяло їм мешкати як у губернських, так і в столичних містах та давати якісну середню та вищу освіту своїм дітям. Зарплата товаришів голови окружного суду зараховувалася до посад V класу. Вони отримували оклад у розмірі 3500–4200 руб., який був співмірний з окладами членів судової палати, прокурора окружного суду. Судді отримували від 2200 руб. до 3300 руб., що можна зіставити з окладами в системі військового відомства, земського самоврядування, банківської сфери. Такі розміри утримання дозволяли їм володіти значною нерухомістю, навчати дітей у престижних середніх та

зкладах вищої освіти. Посада судового слідчого (VI клас) передбачала оклад 1500 руб., кошти на квартиру та роз'їзні видавали відповідно до рішення місцевої влади. З другої половини 1880-х – початку 1890-х рр. окремим судовим слідчим до окладу доплачували 200–500 руб. на витрати на канцелярію. Істотне покращення відбулося тільки після революційних подій 1905–1907 рр., коли жалування було збільшено майже вдвічі. Судові слідчі також намагалися дати своїм дітям гідну середню освіту.

Складено просопографічний портрет голів та товаришів голів Ніжинського окружного суду за 1874–1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху. Так, на основі довідкових видань та матеріалів діловодства окружного суду з'ясовано, що впродовж 1874 – лютого 1917 рр. установу очолювали дев'ять осіб, з яких 44,5 % за етнічною належністю були прибалтійськими або зрусифікованими німцями та 55,5 % – українцями та росіянами. Двоє етнічних українців народилися на теренах Чернігівської губернії (М. В. Шугуров, М. С. Грабар), Ю. І. Рахальський – у Подільській губернії, а І. А. Котляревський був сином полтавського дворянина. Урядові кола в 1860-х – на початку 1880-х рр. у зв'язку із сильним українофільським рухом з недовірою ставилися до етнічних українців, тому в кадровій політиці щодо очільників установи перевагу надавали зрусифікованим німцям, росіянам.

За становою належністю всі голови окружного суду були особистими (М. С. Грабар) та спадковими дворянами. Лише троє очільників суду мали нерухомість.

22,2 % голів Ніжинського окружного суду закінчили Київський університет. Інші були випускниками російських вищих навчальних закладів у Санкт-Петербурзі (22,2 %), Москві (33,3 %), Казані (11,1 %). На жаль, у нас немає відомостей, який навчальний заклад закінчив Е. Ф. Бострем, але припускаємо, що Санкт-Петербурзький університет або Імператорське училище правознавства. Значне представництво випускників російських

вишів зумовлено не тільки місцем народження та дитинства, але й тим, що саме Московський, Санкт-Петербурзький університети мали найбільший обсяг набору студентів на юридичні факультети в імперії.

Упродовж 1874–1917 рр. середній вік новопризначених голів суду становив 52 роки з тенденцією до «старіння». Якщо М. Р. Гіппіусу, Е. Ф. Бострему на момент призначення було до 36 років, то вік їхніх наступників поступово зростає до 58–65 років. Подібна тенденція простежується й у Чернігівському та Стародубському окружних судах. Середній вік перебування на посаді очільників Ніжинського окружного суду становив у середньому – 4,9 року, у Чернігівському окружному суді – 10 років, Стародубському – 8 років.

У 1874–1896 рр., 1902–1911 рр. Ніжинський окружний суд очолювали особи, які на теренах України раніше не працювали (Е. Ф. Бострем, Ю. І. Рахальський, А. М. Гофман) або працювали недовго (М. Р. Гіппіус, Л. І. Ланге – по три роки), тому керівництво суду було слабо інтегроване в українську судову спільноту та судову спільноту краю, у дворянські корпорації Ніжина та Чернігівської губернії. Як виняток, можемо назвати М. В. Шугурова, М. С. Грабаря, О. С. Байбакова.

У Російській імперії Міністерство юстиції проводило цілеспрямовану кадрову політику, відповідно до якої голови окружних судів повинні були мати досвід роботи в системі прокурорського нагляду. Тому як мінімум вісім голів (88,9 %) Ніжинського окружного суду мали досвід роботи в системі прокурорського нагляду. Також з'ясовано, що в одному випадку особу було переведено в Ніжинський окружний суд із центральних органів управління (Сенат), у трьох випадках – із судової палати або палати кримінального та цивільного суду, ще в трьох випадках – переведення відбулося з аналогічної посади голови окружного суду.

Упродовж 1874–1917 рр. у Ніжинському окружному суді сім осіб обіймали посаду товариша голови. Із них шість (85,7 %) належали до привілейованої соціальної групи – дворянства, один (14,3 %) – виходець із

родини спадкових почесних громадян (І. Г. Орленко). Лише в одному випадку заступник голови окружного суду володів значною нерухомістю (Д. О. Вікторов).

За релігійною належністю шість заступників голови були православного віросповідання (85,7 %), один – римо-католицького (14,3 %). Зафіксовано, що у двох випадках шлюби заступників голови були міжконфесійні, що сприяло декатолизації нащадків римо-католиків.

За етнічною належністю до 1906 р. товаришами голови Ніжинського окружного суду були лише росіяни та зрусифіковані місцеві поляки й шведи. Тільки перед Першою світовою війною відбувається певна «українізація» посади.

Двоє етнічних росіян (Г. І. Жуковський та В. В. Попов) закінчили Санкт-Петербурзьку гімназію, Казанський університет; росіянин Д. О. Вікторов – Харківський університет. Уродженці України (етнічні українці, зрусифіковані шведи) закінчили Київський та Новоросійський університети, лише Й. М. Пашковський – Імператорське училище правознавства.

Упродовж 1874–1914 рр. середній вік новопризначених заступників установи становив 45 років з тенденцією до збільшення віку в межах 15–20 років. В окружному суді простежуються дві моделі призначення на посаду товариша голови: а) суддя окружного суду – товариш голови окружного суду (85,7 % випадків); б) товариш прокурора окружного суду – товариш голови (14,3 %). Проаналізовано три моделі кар'єрного зростання майбутніх товаришів голови Ніжинського окружного суду: а) служба в системі інституту мирових суддів Правобережної України; б) робота в системі інституту прокурорського нагляду; в) робота на посаді судді окружного суду.

З'ясовано, що до призначення в окружний суд сім заступників голови працювали в 17 губерніях: російських (55,7 %), українських (33,3 %), литовських (11 %). До 1893 р. жоден із заступників голови суду не мав значного досвіду роботи в судовій сфері України.

На основі довідкових видань, матеріалів діловодства Ніжинського окружного суду складено колективну біографію суддів та судових слідчих Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху.

Колективна біографія суддів Ніжинського окружного суду виглядає таким чином. З'ясовано стану належність 35 із 40 членів суду: 18 суддів (51,4 %) були дворянами, 4 особи (11,4 %) – духовного звання; 3 особи (8,6 %) – купецького стану; по дві особи – сини оберофіцера, чиновника, міщанина та ін. Із 40 суддів 18 осіб (45 %) були власниками земельного фонду, дач та нерухомості.

За релігійною належністю із 40 суддів 82,5 % (33 особи) становили православні, 10 % (4 особи) – римо-католики, 5 % (2 особи) – лютерани та один (2,5 %) вірмено-григоріанин; за етнічною належністю більшість становили росіяни (18 осіб, 45 %), дещо меншим було представництво українців (15 осіб, 37,5 %), 3 поляків (7,5 %), 2 (5 %) німців, по одному вірменину, литовцю. Частка українців за сорок років поступово зростала з третини до 44–45 %, а в деякі періоди навіть сягала 54 %. Частина шлюбів була міжконфесійною, що сприяло декатолизації нащадків римо-католиків.

Від 1889 рр. серед суддів частка випускників українських вишів стає помітною, оскільки зазвичай у них навчалися українці, росіяни з Наддніпрянщини та з прикордоння, українські поляки, які тривалий час працювали в суді. Також у другій половині 1880–1890-х рр. загалом збільшується кількість студентів-юристів в українських вишах.

Середній вік новопризначених суддів становив 42,2 р. із тенденцією до «старіння». Вдалося реконструювати географію руху 35 юристів та виокремити певні особливості: а) 21 особа (60 %) перед призначенням у Ніжин працювала в одній з українських губерній; б) 14 осіб (40 %) перед призначенням у Ніжин працювали за межами України; в) частка суддів, що мали досвід роботи тільки в українських губерніях, коливалась у межах 11–

30 %; г) 13 суддів закінчили кар'єру в Ніжині, 8 осіб – продовжили її в Чернігівській губернії, 7 осіб – у Києві.

У процесі аналізу життєписів суддів реконструйовано шість моделей їхнього кар'єрного зростання: 1. Судовий слідчий – система прокурорського нагляду – член окружного суду: 9 осіб (22,5 %). 2. Судовий слідчий, – член окружного суду: 5 осіб (12,5 %). 3. Мiroва судова система – член окружного суду: 8 осіб (20 %). 4. Дореформені судові установи, державні установи – окружний суд: 6 осіб (15 %). 5. Секретар Сенату / судової палати – член окружного суду: 2 особи (5 %). 6. Канцелярські посади / судовий слідчий / товариш прокурора – міська судова система / повітова судова система – член окружного суду: 4 особи (10 %).

Колективна біографія судових слідчих окружного суду виглядає таким чином. Із 40 років на посадах судових слідчих працювало 56 осіб, які за соціальною належністю структуровано таким чином: дворяни – 29 осіб (51,7 %); міщани – 4 (7,1 %), духовенство – 8 (14,2 %), селяни – 3 (5,3 %); по два представники: сини оберофіцера, колезького асесора, губерньського секретаря, купця та ін. За релігійною належністю: православні – 48 осіб (85,7 %); римо-католики – 7 (12,5 %), лютерани – 1 (1,7 %). За етнічною належністю: більшість українці – 34 особи (60,7 %), росіяни – 10 (17,8 %), поляки – 5 (8,9 %), білоруси – 4, німці (обрусілі) – 2, греки – 1. Зафіксовано, що частина шлюбів була міжконфесійною, що сприяло декатолизації нащадків римо-католиків.

До 1899 р. помітну частину слідчих становили вихованці Ніжинського юридичного ліцею (16 осіб, 28,5 %), а з 1899 до 1913 рр. – Київського університету (23 особи, 41 %).

Під час аналізу кар'єрного шляху судових слідчих з'ясовано, що 73,1 % новоприбулих були особами до 35 років. Реконструйовано особливості їхнього кар'єрного руху в просторі: 1) 36 осіб (64,2 %) перед призначенням у Ніжин працювали тільки в Київському судовому окрузі; 6 осіб мали досвід роботи у Віленському судовому окрузі; 4 особи – у Привіслянському краї; 9

осіб – у російських губерніях; виявлено мінімальний зв'язок Київського судового округу з установами Одеського й Харківського судових округів. Із 56 судових слідчих: 22 особи (39,2 %) побудували успішну кар'єру судового слідчого в Ніжинському суді; подальша доля 11 осіб (19,6 %) невідома; 8 осіб (14,2 %) продовжили кар'єру в системі прокурорського нагляду; 6 осіб (10,7 %) продовжили кар'єру на посаді члена окружного суду; 3 особи вступили на військову службу та ін.

Виявлені в ході дослідження та введені в науковий обіг джерела суттєво розширюють можливості використання їх під час підготовки праць з історії Сумської та Чернігівської областей, історії України, історіографії, джерелознавства.

Ключові слова: Чернігівська губернія, суд, судова реформа 1864 р., законодавчі зміни, Харківська судова палата, Київська судова палата, Ніжинський окружний суд, матеріальне забезпечення, повсякдення, просопографічний портрет, судові чини, голова суду, заступник голови суду, члени суду, судові слідчі.

ABSTRACT

Minchenko M. V. The institutional formation of the Nizhyn District Court and the prosopographic portrait of its officials from 1874 to February 1917 – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The dissertation work is for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the field of 03 Humanities, speciality 032 History and Archeology. Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, 2025.

The thesis is a comprehensive scientific and historical research based on the source materials and methodological principles. It provides a description of the institutional formation of the Nizhyn District Court, its financial provision, and a collective biography of its officials in the post-reform era.

The dissertation includes an introduction, four chapters, a conclusion, a reference list, and appendices. The introduction substantiates the choice of the research subject, reflects the connection of the work with scientific programmes, plans, and topics; defines the object and subject of the research, its purpose and objectives, chronological and territorial framework, methods, scientific novelty, and practical and scientific significance. It provides information on post-graduate student's contributions, approbation of the research results, the number of publications, structure, and scope of the dissertation thesis.

The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time in Ukrainian historiography unpublished materials from collection 358 “Nizhyn District Court” of the Department of State Archives of Chernihiv Oblast (Nizhyn), collection 180 “Shuhurov Mykola Vasylovych”, and collection 209 “Tulub Oleksandr Oleksandrovych” of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv) have been revealed and introduced into scientific circulation. The author analyses the institutional formation and financial provision of the Nizhyn District Court from 1874 to February 1917; and draws up a prosopographic portrait of the heads and the deputy head of the Nizhyn District Court during this period according to the criteria of ethnicity, social status, financial situation, educational level, and career path. A collective biography of judges and court inspectors of the

Nizhyn District Court from 1874 to February 1917 has been compiled according to the criteria of ethnicity, social status, financial situation, educational level, and career path.

The institutional formation of the Nizhyn District Court and the prosopographic portrait of its officials from 1874 to February 1917 has become the subject of a comprehensive dissertation research for the first time. The historiography of the issue is divided into three following periods: 1) 1864–1917; 2) the second half of the 1950s–1991; 3) the post-Soviet era.

The dissertation's source base includes office documentation (form lists, official correspondence), private documents (personal correspondence, memoirs, diaries), reference books (address calendars), legislative acts, and statistical materials.

The conceptual and terminological apparatus, research principles and methods of cognition are integral components of the methodological tools of the dissertation research. The work applies the general scientific principles of historicism, objectivity, systematicity and comprehensiveness, implemented through the general scientific and special historical (comparative historical, problematic chronological, historical genetic, prosopographic) methods.

After analysing archival materials and published sources, it was established that the Nizhyn District Court had been opened in 1874 under the supervision of the Kharkiv Court Chamber, and from 1880 – the Kyiv Court Chamber. The jurisdiction of the Nizhyn District Court covered the territories of the central, southern, and southeastern Chernihiv province. The century-old local court building, which had undergone numerous reconstructions, was allocated for the court building.

It has been found that during the period of its functioning, the court had only two positions – the “court head” and the “deputy court head”. As for the number of judges, a certain dynamic can be observed. Thus, from 1874 to 1884, the district court employed 5–6 persons; from 1885 to 1902, the number of judges was 7-8. From 1909 to 1914, the court staff was expanded to 10 persons. At the beginning

of the First World War, the amount of judges decreased to 8. By 1910-1911, the number of judges in the Chernihiv and Starodubsk district courts was 1–2 staff members less than in Nizhyn. In 1912, the Chernihiv district court became the largest in the province in terms of the number of judges. Between 1874 and 1905, the Nizhyn District Court employed 12 court investigators; since 1906, it had 14 court investigators. The number of court officials in the Chernihiv District Court was 9–10 before 1906, since 1907 – 13, since 1910 – to 14; and in the Starodubsk District Court, the number of officials was 11 before 1906 and 13 before the First World War. The increase in the number of court officials at the Nizhyn District Court was driven by a demographic boom, the rise of crime rates, and, to some extent, the social revival in the early twentieth century.

The research analyses the financial provision of the Nizhyn District Court from 1874 to 1917. According to the system of classes in the Russian Empire, the position of the district court head belonged to the IV class. Consequently, the heads of the Nizhyn District Court received a large salary of 4500–5300 rubles, which was commensurate with the salaries of civil servants of the IV class. The salary of the head of the district court enabled them to live in both provincial and metropolitan cities and provide quality secondary and higher education to their children. The salary of the deputy head of the district court belonged to the positions of the V class. They received a salary of 3,500–4,200 rubles, which was commensurate with the salaries of members of the court chambers and the district court prosecutor. The judges received from 2,200 to 3,300 rubles, comparable to salaries in the military, local government, and banking sectors. Such amounts of salaries allowed them to own significant real estate and educate their children in prestigious secondary and higher education institutions. The position of a court investigator (VI class) offered a salary of 1500 rubles, and funds for an apartment and travel expenses were provided by the decision of the local authorities. From the second half of the 1880s to the early 1890s, some court investigators received an additional 200–500 rubles to their salary for office expenses. A significant improvement came only after the revolutionary events of 1905–1907 when the

salary was almost doubled. The court investigators also attempted to provide their children with a decent secondary education.

A prosopographic portrait of the heads and deputy heads of the Nizhyn District Court in 1874–1917 has been compiled according to the criteria of ethnicity, social status, financial situation, educational level, and career path. Thus, based on reference materials and the district court's records, it has been found that from 1874 to February 1917, the institution had nine heads, including 44,5 % of Baltic or Russified Germans and 55,5 % of Ukrainians and Russians. Two ethnic Ukrainians were born in the Chernihiv province (M. V. Shuhurov and M. S. Hrabar), Y. I. Rakhalsky was born in the Podillia province, and I. A. Kotliarevsky was the son of a Poltava nobleman. Due to the strong Ukrainophile movement during the 1860s and early 1880s, government authorities were distrustful of ethnic Ukrainians, so they preferred Russified Germans and Russians in their personnel policy towards the heads of institutions.

All the heads of the district court belonged to personal nobles (M. S. Hrabar) and hereditary nobles. However, only three court heads owned real estate.

It is noted that 22,2 % of the heads of the Nizhyn District Court graduated from Kyiv University. The others were graduates of Russian universities in St. Petersburg (22,2 %), Moscow (33,3 %), and Kazan (11,1 %). Unfortunately, we have no information on which institution E. F. Bostrem graduated from, but we can assume that it was either St. Petersburg University or the Imperial School of Law. The considerable representation of graduates of Russian universities is due not only to their place of birth and childhood but also to the fact that Moscow and St. Petersburg universities had the largest number of students enrolled in law faculties in the empire.

From 1874 to 1917, the average age of the court's newly appointed heads was 52 years, with a tendency to ageing. While M. R. Hippius and E. F. Bostrem were under 36 years old when they were appointed, the age of their successors gradually increased to 58–65 years. A similar trend can be observed in Chernihiv and Starodubsk District Courts. The average term of service of the heads of the Nizhyn

District Court was 4,9 years, in the Chernihiv District Court – 10 years, and in the Starodubsk District Court – 8 years.

During the periods of 1874–1896 and 1902-1911, the Nizhyn District Court was headed by persons who had never worked in Ukraine before (E. F. Bostrem, Y. I. Rakhalskyi, A.M. Hofman) or had worked for a short time (M. R. Hippus, L. I. Lange – for three years), so the court officials were poorly integrated into the Ukrainian and regional judicial community, into the noble circles of Nizhyn and Chernihiv province. As an exception, the following persons should be mentioned: M. V. Shuhurov, M. S. Hrabar, and O. S. Baibakov.

The Ministry of Justice of the Russian Empire conducted a purposeful personnel policy, which required district court heads to have experience in the system of prosecutorial supervision. Therefore, at least eight heads (88,9 %) of the Nizhyn District Court had experience in the system of prosecutorial supervision. It was also found that in one case, the person was transferred to the Nizhyn District Court from the central government (Senate), in three cases – from a court chamber or a chamber of criminal and civil court, and in three cases – the transfer from a similar position of the district court head.

During 1874–1917, seven persons held the position of deputy head in the Nizhyn District Court. Six of them (85,7 %) belonged to a privileged social group - the nobility, and one (14,3 %) was a member of a family of hereditary honorary citizens (I. H. Orlenko). Only one deputy of the district court owned significant real estate (D. O. Viktorov).

According to their religious identity, six of the deputy heads were Orthodox (85,7 %) and one was Roman Catholic (14,3 %). It was recorded that in two cases, the deputy heads' marriages were inter-confessional, contributing to the decatholicisation of the Roman Catholic descendants.

Before 1906, the ethnicity of the deputy head of the Nizhyn district court was determined by the Russians and local Russified Poles and Swedes. The position was slightly Ukrainianised only before the First World War.

Two ethnic Russians (H. I. Zhukovskiy and V. V. Popov) graduated from the St. Petersburg Gymnasium and Kazan University; Russian D. O. Viktorov graduated from Kharkiv University. The Ukrainian natives (ethnic Ukrainians and Russified Swedes) graduated from Kyiv and Novorossiisk Universities, and only Y. M. Pashkovskiy graduated from the Imperial Law Academy.

During 1874–1914, the average age of newly appointed deputy heads of the institution was 45 years, with a tendency to increase the age to 15–20 years. In the district court, two models of appointing a deputy head can be distinguished: a) from a district court judge to deputy head of the district court (85,7 % of cases); b) from a deputy prosecutor of the district court to deputy head (14,3 %). It has been analysed three models of career development of the future deputy heads of the Nizhyn District Court: a) work in the system of the Institute of Magistrates of the Right Bank Ukraine; b) work in the system of the institute of prosecutorial supervision; c) work as a district court judge.

The research shows that before their appointment to the district court, seven deputy heads worked in 17 provinces including Russian (55,7 %), Ukrainian (33,3 %), and Lithuanian (11 %). Before 1893, none of the court's deputy heads had considerable experience in the Ukrainian judicial sector.

Using reference materials and the Nizhyn District Court's records, the author compiled a collective biography of judges and court investigators of the Nizhyn District Court from 1874 to February 1917 based on the criteria of ethnicity, social status, financial situation, educational level, and career path.

The collective biography of the judges of the Nizhyn District Court is the following. The class status of 35 out of 40 court members was revealed: 18 judges were nobles (51,4 %), 4 were clerics (11,4 %), 3 were merchants (8,6 %), and two persons were sons of a military officer, an official, a burgher, etc. Among the 40 judges, 18 were landowners, cottagers and real estate owners (45 %).

In terms of religious beliefs, 82,5 % (33 persons) of the 40 judges were Orthodox, 10 % (4 persons) were Roman Catholics, 5 % (2 persons) were Lutherans and one person (2,5 %) was Armenian Gregorian; by ethnicity, the

majority were Russians (18 persons, 45 %), with a slightly smaller representation of Ukrainians (15 persons, 37,5 %), Poles (3 persons, 7,5 %), Germans (2 persons, 5 %), one Armenian and one Lithuanian. The proportion of Ukrainians gradually increased from one-third to 44–45 % over the forty years, and in some periods even reached 54 %. Some of the marriages were inter-confessional, contributing to the decatholicisation of the Roman Catholic descendants.

Since 1889, the rate of graduates of Ukrainian universities among judges has become noticeable, as they usually included Ukrainians, Russians from the Naddniprians and borderlands, and Ukrainian Poles who had worked in court for a long time. Also in the second half of the 1880s and 1890s, the number of law students in Ukrainian universities generally increased.

The average age of the newly appointed judges was 42,2 years with a tendency to ageing. It was possible to reconstruct the geography of the transfer of 35 lawyers and identify the following peculiarities: a) 21 persons (60 %) worked in one of the Ukrainian provinces before their appointment to Nizhyn; b) 14 persons (40 %) worked outside Ukraine before their appointment to Nizhyn; c) the percentage of judges who had experience only in Ukrainian provinces ranged from 11–30 %; d) 13 judges finished their career paths in Nizhyn, 8 persons continued their career ways in Chernihiv province, and 7 persons in Kyiv.

By analysing judges' biographies, six models of their career development were reconstructed: 1. Court investigator – prosecutor's supervision system – a district court member: 9 persons (22,5 %). 2. Judicial investigator – a district court member: 5 persons (12,5 %). 3. Magistrates of the court system – a district court member: 8 persons (20 %). 4. Pre-reform judicial institutions, state institutions – a district court member: 6 persons (15 %). 5. Secretary of the Senate or Court Chamber – a district court member: 2 persons (5 %). 6. Office clerk, court investigator or deputy prosecutor – municipal or regional court system – a district court member: 4 persons (10 %).

The collective biography of district court investigators is presented as follows. During the 40 years existence of the district court, 56 persons worked as court

investigators, with the following social class breakdown: nobles – 29 (51,7 %); burghers – 4 (7,1 %), clergy – 8 (14,2 %), peasants – 3 (5,3 %); and two representatives each: sons of a military officer, collegiate assessor, provincial secretary, merchant, etc. According to religious beliefs: Orthodox – 48 persons (85,7 %); Roman Catholics – 7 (12,5 %), Lutherans – 1 (1,7 %). According to ethnicity: most of them were Ukrainians – 34 persons (60,7 %), Russians – 10 (17,8 %), Poles – 5 (8,9 %), Belarusians – 4, Germans (Russianised) – 2, Greeks – 1. It is documented that some marriages were inter-confessional, contributing to the decatholicisation of the Roman Catholic descendants.

Before 1899, a significant number of investigators were students of the Nizhyn Law Lyceum (16 persons, 28,5 %), and from 1899 to 1913 – of the University of Kyiv (23 persons, 41 %).

While analysing the court investigators' career paths, it was found that 73,1 % of newcomers were under 35 years old. The peculiarities of their career paths were reconstructed: 1) 36 persons (64,2 %) worked only in the Kyiv Court District before their appointment to Nizhyn; 6 persons had experience in the Vilenskyi Court District; 4 persons – in the Pryvislianskyi Krai; 9 persons – in Russian provinces; the minimal connection between the Kyiv Court District and the institutions of the Odesa and Kharkiv Court Districts was revealed. Among the 56 court investigators: 22 persons (39,2 %) built a successful career path as a court investigator in the Nizhyn court; the further career paths of 11 persons (19,6 %) are unknown; 8 persons (14,2 %) continued their career paths in the prosecutor's supervision system; 6 persons (10,7 %) continued their career paths as a district court member; 3 persons entered military service, etc.

The sources identified in the research and introduced into scientific circulation significantly extend the possibilities of using them in the context of conducting studies on the History of Sumy and Chernihiv regions, the History of Ukraine, Historiography, and Source Studies.

Keywords: Chernihiv province, court, Judicial reform of 1864, legislative reforms, Kharkiv Court Chamber, Kyiv Court Chamber, Nizhyn District Court,

financial provision, daily life, prosopographic portrait, judicial ranks, court head, deputy court head, court members, court investigators.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії Б

1. Мінченко М.В., Федоров І.О. Кар'єрний шлях голів Ніжинського окружного суду (1874–1919 рр.). *Сіверянський літопис*. 2021. № 3 (159). С. 89–97. DOI: 10.5281/zenodo.5084852.

2. Мінченко М.В. Службова кар'єра товаришів голів Ніжинського окружного суду (1874–1919 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Т. 33 (72), № 4. С.87–93. DOI: 10.32782/2663-5984/2022/4.15

3. Мінченко М.В. Забезпечення окружних судів Чернігівської губернії особами прокурорського нагляду 1885–1916 рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 5 (173). С. 11–17. DOI: 10.58407/litopis.230502

4. Мінченко М.В. Колективний портрет членів Ніжинського окружного суду (1874–1919). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2023. № 14 (56). С. 37–43. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.4>

5. Мінченко М.В. Працівники Ніжинського окружного суду та їх участь у Першій світовій війні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 4. С. 45–51. <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.8>

Список публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Статті в українських наукових виданнях

6. Мінченко М.В. Голови Ніжинського окружного суду у світлі матеріалів фонду 358. *Сіверщина в історії України*. 2022. Вип.15. С. 93–95.

Публікації в матеріалах конференцій та семінарів

7. Мінченко М.В. Адвокатура повітів Чернігівської губернії 1885 – 1914 рр.: соціально-професійний зріз. *Збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти аспірантів, молодих учених. Частина 2.* Глухів, 2021. С. 128–133.
8. Крижанівський В.М., Мінченко М.В. Життєвий шлях голови Ніжинського окружного суду Миколи Васильовича Шугурова. *Theory and practice of modern science: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), November 12, 2021. Krakow, Republic of Poland: European Scientific Platform.* С. 102–103.
9. Minchenko M. Main innovations in the court system according to the statutes of 1864 *The 21st Century Challenges in Education and Science: materials of the 11th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master’s and Bachelor’s Degree Students.* Hlukhiv: Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. April 20–21, 2023. pp. 143–147.
10. Мінченко М. Уродженці Глухівщини М.В. Шугуров, І.Г. Орленко – правники Ніжинського окружного суду. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка»: матеріали звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої та фахової перед вищої освіти, 23–24 травня 2023 р.* Глухів, 2023. С. 68–70.
11. Мінченко М. Україна та ЄС: інтеграція в судовій сфері. *Actual issues of Ukraine integration into the European security space: materials Conference May 18, 2023* С. 71–76.
12. Мінченко М.В. Фурін Іван Володимирович: погляд кризь сторіччя на постать медика і директора. *Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнародної наукової конференції, 18–19 вересня 2023 р.* 2023. Випуск 53. С. 89–90.

13. Мінченко М. З історії життєвого шляху і служіння протоієрея Василя Миславського *Глухівські історико-філософські читання*: збірник наукових праць. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 214–217.

14. Minchenko M. Studying the Judicial Reform of 1864 in history lessons. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: materials of the 12th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students. Hlukhiv: Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. April 18–19, 2024. pp. 171–173.

15. Мінченко М.В. «Збірник статистичних відомостей Міністерства юстиції» як джерело з вивчення діяльності судових слідчих Ніжинського окружного суду за 1907 р. *«Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка»*: зб. матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої освіти. Глухів, 2024. С. 130–131.

ЗМІСТ

ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1. Стан наукового опрацювання проблеми	29
1.2. Джерельна база	45
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	57
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ (1874 – ЛЮТИЙ 1917 РР.).....	64
2.1. Інституційне становлення та матеріальне забезпечення роботи Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.).....	64
2.2. Матеріальне забезпечення судових чинів Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.).....	83
РОЗДІЛ 3. ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ГОЛІВ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ ТА ЇХНІХ ЗАСТУПНИКІВ (1874 – ЛЮТИЙ 1917 РР.)	99
3.1. Очільники Ніжинського окружного суду у світлі просопографії.....	99
3.2. Просопографічний портрет товаришів голови Ніжинського окружного суду	131
РОЗДІЛ 4. ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУДДІВ ТА СУДОВИХ СЛІДЧИХ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ (1874 – ЛЮТИЙ 1917 РР.)	150
4.1. Просопографічний портрет суддів Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.).....	150
4.2. Колективна біографія судових слідчих Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.)	178
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	205
ДОДАТКИ	236

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На думку американських політологів С. Хантінгтона, Ф. Фукуяма, якісний політичний розвиток держави неможливий без верховенства права, яке значною мірою забезпечується дієвими судовими інституціями та дотриманням відповідних принципів їх функціонування. На теренах України в другій половині XIX ст. маркером переходу від традиційного суспільства до суспільства, що швидко модернізується, стало проведення масштабного реформування в системі судоустрою та судочинства. Зрозуміло, що ефективність роботи судових установ значною мірою залежить не тільки від нормативно-правової бази, але й від кадрового забезпечення. Тому серед важливих проблем, що їх мають розв'язати сучасні дослідники, які працюють у сфері історико-правових досліджень, – формування просопографічного портрету судових чинів судових установ українських губерній імперії Романових у 1860–1910-х рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є частиною тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка за темою «Соціально-економічна історія України (середина XVII–XX століття)» (номер державної реєстрації 0117U004389). Тему дисертації затверджено вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка 28 жовтня 2020 року (протокол № 5), уточнено вченою радою 30 квітня 2025 року (протокол № 11).

Об'єктом дослідження є окружні суди Чернігівської губернії пореформеної доби.

Предметом дослідження є інституційне становлення Ніжинського окружного суду та просопографічний портрет його судових чинів (1874 – лютий 1917 рр.).

Мета дослідження полягає в здійсненні комплексного дослідження інституційного становлення Ніжинського окружного суду та складанні колективної біографії його судових чинів у пореформену добу.

Для реалізації мети визначено такі завдання:

1) проаналізувати стан вивчення проблеми, з'ясувати інформаційний потенціал, структуру джерельної бази та схарактеризувати теоретико-методологічні засади дослідження;

2) схарактеризувати інституційне становлення та матеріальне забезпечення роботи Ніжинського окружного суду в 1874 – лютому 1917 рр.;

3) скласти просопографічний портрет голів та заступників голови Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху;

4) скласти соціальний портрет суддів та судових слідчих Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху.

Хронологічні межі дослідження: 1874 – лютий 1917 рр. Нижня межа пов'язана із часом відкриття Ніжинського окружного суду, верхня – з подіями Лютневої революції 1917 р., яка істотно трансформувала правоохоронні органи України.

Територіальні межі дослідження окреслені межами юрисдикції Ніжинського окружного суду, яка охоплювала південні та центральні повіти Чернігівської губернії відповідно до адміністративно-територіального поділу XIX – початку XX ст. Відповідно до адміністративно-територіальної реформи 2020 р. це терени Ніжинського та Прилуцького районів Чернігівської області; Конотопський та Шосткинський райони Сумської області.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності, системності та всебічності. Їх було

зреалізовано шляхом застосування загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, систематизація, узагальнення) та спеціально-історичних (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний, просопографічний) методів. Методологічні засади дослідження викладено в окремому підрозділі першого розділу.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- виявлено і введено до наукового обігу неопубліковані матеріали фонду 358 «Ніжинський окружний суд» Відділу ДАЧО (м. Ніжин), матеріали фонду 180 «Шугуров Микола Васильович», фонду 209 «Тулуб Олександр Олександрович» Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ);

- проаналізовано інституційне становлення та матеріальне забезпечення роботи Ніжинського окружного суду в 1874 – лютому 1917 рр.;

- складено просопографічний портрет голів та товаришів голови Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху;

- складено колективну біографію суддів та судових слідчих Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху;

поглиблено:

- стан вивчення української та російської історіографії щодо реформування судової системи пореформеної доби;

- індивідуальний просопографічний портрет голови Ніжинського окружного суду М.В. Шугурова та товариша голови М.Ф. Івенсена;

подальшого розвитку набуло вивчення інституційного становлення окружних судів та формування просопографічного портрету їх судових чинів у другій половині XIX – на початку XX ст.

Практичне та наукове значення дослідження. Виявлені в ході дослідження та введені в науковий обіг джерела суттєво розширюють можливості використання їх у процесі підготовки праць з історії Сумської та Чернігівської областей, історії України, історіографії, джерелознавства.

Особистий внесок здобувачки полягає в постановці та вирішенні актуальної наукової проблеми, виявленні достатньої кількості джерел, значна частина яких уперше введена до наукового обігу, та їх комплексному аналізу.

Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, здобуті авторкою самостійно. У підготовлених у співавторстві фаховій статті дисертантці належить реконструювання професійного шляху голів Ніжинського окружного суду, у тезах доповіді – визначення кар’єрного шляху голови Ніжинського окружного суду М.В. Шугурова [242; 268] (додаток А).

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення й результати дослідження оприлюднено на конференціях, семінарах, форумах різного рівня, зокрема:

двох *міжнародних* конференціях: «Theory and practice of modern science» (Krakow, November 12, 2021); «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 18–19 вересня 2023 р.).

п’ятьох *усеукраїнських* конференціях: «Сіверщина в історії України» (м. Глухів, 2022 р.); «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 20–21 квітня 2023 р.); «Актуальні питання інтеграції України до європейського безпекового простору» (м. Глухів, 18 травня 2023 р.); «Глухівські історико-філософські читання» (м. Глухів, 17 квітня 2024 р.); «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 18–19 квітня 2024 р.).

трьох *регіональних* конференціях: Щорічна звітна науково-практична конференція здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти аспірантів, молодих учених (м. Глухів, 11–12 березня 2021 р.); «Наука та освіта в умовах війни» (м. Глухів, 23–24 травня 2023 р.); «Наука та освіта в умовах війни» (м. Глухів, 23–24 травня 2024 р.).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії, правознавства та методики навчання Навчально-наукового інституту філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (2021–2024).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи відображені в 15 наукових публікаціях (12 одноосібних), у тому числі в 6 статтях (5 – у наукових фахових виданнях України з історичних наук категорії Б, 1 – апробаційного характеру), у 10 матеріалах конференцій [242, 263–268] (додаток А).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел (усього 342 найменування), 4 додатків на 15 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 250 сторінок, з них основного тексту – 181 сторінка. Робота містить 7 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового опрацювання проблеми

Історіографію досліджуваної проблеми із урахуванням ідеологічного маркеру епохи, специфіку інституційного розвитку юридичної та історичної наук й особливості осмислення історії функціонування правоохоронних органів російських та українських губерній Російської імперії, зокрема Ніжинського окружного суду, варто поділити на три періоди: 1) історіографія проблеми в 1864–1917 рр.; 2) історіографія проблеми в другій половині 1950-х–1991 рр.; 3) історіографія проблеми в пострадянську добу.

І період. Історіографія проблеми з 1864 р. по жовтень 1917 р.

Дореволюційний період тривав з часу введення в обіг судових уставів і до жовтня 1917 р. У цю добу почала формуватися традиція осмислення судової реформи в історичній ретроспективі. Варто вказати особливості осмислення суті судової реформи 1864 р.

По-перше, праці, що стосувалися судової реформи, мали полемічний характер і спрямовувалися проти ідейних опонентів. Наприклад, брошура Г. Джаншиєва «Суд над судом присяжних» була написана на фоні запеклої ідеологічної боротьби 1895–1896 рр. У свою чергу, праця А. Коні «Батьки і діти судової реформи» містила полеміку із прихильниками міністра юстиції М. Муравйова [238, с. 6–10].

По-друге, більшість робіт писали сучасники, які добре знали очільників окружних судів, Міністерства юстиції. Наприклад, А. Коні обіймав посади голови окружного суду, оберпрокурора касаційного департаменту Сенату, члена Державної ради, безпосередньо знав усіх міністрів юстиції, починаючи від Д. Набокова. У листах він згадував свого ідейного опонента міністра юстиції М. Муравйова як «мазурика», «негідника», «мерзотника» [221, с. 246; 321]. Тому його праця «Батьки і діти судової реформи» – це не стільки

історія судової реформи, скільки спогади-сповідь сучасника описаних подій. Тому його роботу можна зараховувати не тільки до історіографії, але й до першоджерел.

До революції вийшли роботи, які стосувалися окремих аспектів судової реформи. Наприклад, російський правознавець Д. Генкін проаналізував положення судової реформи, розглянув проблеми запровадження в Російській імперії інституту мирових суддів [204]. У свою чергу, адвокат, депутат II Державної Думи Й. Гессен у своїх роботах вивчав складнощі організаційного, фінансового характеру в роботі окружних судів Москви та Санкт-Петербурга та виникнення перших конфліктних ситуацій між владою та новими судовими органами. Наприклад, у своїй праці «Судова реформа» (1905) Й. Гессен зазначає, що міністр внутрішніх справ П. Валуєв звернувся до прокурора Московського окружного суду Л. Ланге (який у майбутньому стане головою Ніжинського окружного суду) з пропозицією розпочати справу проти газети «Московські відомості». Проте останній відмовив міністру внутрішніх справ через відсутність складу злочину [209, с. 134, 189, 190]. На 1905 р. оклад судових чиновників, який визначався нормативно-правовими актами 1864 р., уже не відповідав викликам часу. У зв'язку з інфляцією він уже не був таким великим, особливо ці зміни були відчутні в столичних, великих містах. Про це пише й Й. Гессен у своїй полемічній роботі «Судова реформа», утім зазначимо, що він значно гіперболізував проблему. Наприклад, він уживає словосполучення «жебрацьке жалування» [209, с. 185]. Зрозуміло, що оклад суддів хоча й зменшився у зв'язку з інфляцією, але не був настільки низьким, як пише автор. В іншій своїй роботі Й. Гессен вивчав історію адвокатури в Російській імперії [208]. Також роботу та кадрове забезпечення столичних судових установ відображено в роботі Г. Джаншиєва «Епоха Великих реформ» [215, с. 422, 425, 365–390].

Серед дореволюційних праць, у якій ішлося про підготовку та реалізацію судової реформи 1864 р., варто назвати роботу М. Давидова та

М. Полянського [302]. Осібне місце серед робіт цього періоду належить праці А. Коні «Батьки та діти судової реформи» (1914), у якій:

– по-перше, сформовано концепцію «спотворення» судової реформи 1864 р. в результаті внесення необґрунтованих правок у 1870–1890-х рр. Цікаво, що до цього часового періоду повертається частина російських істориків у 1990-х рр. Так, О. Звягінцев у своїй роботі про оберпрокурорів Російської імперії використовує термін «спотворення», а не «контрреформа» [221, с. 246];

– по-друге, висловлена думка, що, попри надзвичайно консервативну політику міністра юстиції М. Муравйова, вдалося зберегти дух судової реформи 1864 р., а за його наступника І. Щегловитова відбулося повернення до частини положень цієї реформи в результаті відновлення інституту мирового суду [238, с. 6–18];

– по-третє, у радянській історіографії 1980-х рр. ставлення до міністрів юстиції визначалося через призму симпатій А. Коні. Наприклад, у роботі «Батьки і діти судової реформи» він у позитивному контексті згадує міністра юстиції Д. Набокова, а радянська дослідниця Н. Єфремова у своїй роботі «Міністерство юстиції Російської імперії» (1983) зазначає, що цей міністр був «напівлібералом» [218, с. 149].

II період. Історіографія проблеми в другій половині 1950–1991 рр.

В Україні в працях історико-правового характеру часів Незалежності склалася традиція розглядати історіографію проблеми другої половини 1950–1980-х рр. без урахування процесів, які відбувалися в юридичній та історичній науках в УРСР та РРФСР [303, с. 210]. В окремих випадках можна говорити про такий феномен, як «радянська історіографія» проблеми, що пояснюється такими факторами:

1. Багато українських учених, які студіювали історію правоохоронних органів другої половини XIX – початку XX ст., навчалися в РРФСР. Так, відомий український радянський та пострадянський вчений О. Ярмиш (1951 р. н.) 1972 р. закінчив юридичний факультет Ростовського державного

університету, а 1978 р. в цьому ж закладі захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Політична поліція Російської імперії (1880–1904 рр.)» (спеціальність 12.00.01). Від 1978 р. – старший викладач, доцент, декан факультету, старший науковий співробітник Харківського юридичного інституту [342]. Інший подібний випадок: В. Шувалова в 1965 р. в Москві захистила дисертацію з історії судової реформи 1864 р., а після цього багато років працювала в системі вищої юридичної освіти Харкова [324].

У свою чергу, частина відомих російських учених не тільки народилася, але й навчалася в закладах вищої освіти України. Наприклад, доктор юридичних наук Б. Віленський закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка й у 1951 р. захистив у ньому дисертацію на тему «Утворення Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки» [198].

2. Українські дослідники під час інтерпретації процесів, які відбувалися у сфері судоустрою та судочинства пореформеного періоду, використовували напрацювання російських учених. Також варто враховувати те, що теоретико-методологічна база, підходи до осмислення процесів у сфері правоохоронної діяльності українських та російських учених у другій половині 1950–1980-х рр. були спільними.

Утім, на нашу думку, доречно виокремлювати в межах радянської історіографії другої половини 1950–1980-х рр. український та російський сегменти:

а) російські вчені переважно вивчали проблему на центральному, загальноімперському рівні, а українські дослідники намагалися вивчати проблему на локальному, республіканському рівні. Причому ця регіональність проявлялася як у серйозних працях (П. Щербина), так і в напрацюваннях краєзнавчого характеру («Історія міст та сіл Української РСР»);

б) в Українській РСР в другій половині 1950–1980-х рр. відбулося становлення осередків юридичної освіти, у яких у 1980–1990-х рр. почали

формуватися окремі школи з вивчення історії правоохоронних органів українських губерній Російської імперії (наприклад, наукова школа О. Ярмиша).

Стан наукового опрацювання проблеми в РРФСР в другій половині 1950-х–1991 рр.

В історичній та юридичній науках з другої половини 1950-х рр. складаються сприятливі умови для вивчення проблеми модернізаційних реформ 1860–1880-х рр. та їх впливу на правоохоронну систему. У дослідженнях 1950–1980-х рр. відповідно до ідеологічного фону епохи інституції правоохоронних органів вивчалися з різним рівнем інтенсивності. Оскільки Російська імперія в історіографічній традиції потрактовувалася як поліцейська держава, то значна увага столичних наукових інститутів, дослідників концентрувалася на вивченні політичної та кримінальної поліції, пенітенціарної служби. У цей період у Москві виходять серйозні праці історико-правового характеру Р. Мулукаєва (1964, 1974, 1978, 1979, 1981), Т. Желудкової (1977), А. Борисова (1980), З. Перегрудової (1988) [188, с. 577–611]. У свою чергу, систему судоустрою та судочинства 1860–1880-х рр. як столичні, так і регіональні дослідники вивчали спорадично: зазвичай, у часи відносної лібералізації політичного життя в другій половині 1950–1960-ті рр., у добу Горбачовської перебудови. Провісником змін став захист В. Шуваловою 1965 р. в Москві першої кандидатської дисертації зі спеціальності «Теорія та історія держави і права». У ній було порушено проблему підготовки судової реформи в Росії 1864 р. [323; 324]. Через чотири роки в Саратові виходить ґрунтовна праця Б. Віленського «Судова реформа та контрреформа в Росії», у якій уперше було проаналізовано погляди декабристів (П. Каховського, М. Луніна, К. Рилєєва), громадських діячів (М. Чернишевського, О. Герцена, М. Добролюбова, М. Огарьова) на природу суду в абсолютистській монархії, а також розвідки правознавців-практиків, теоретиків середини ХІХ – початку ХХ ст. щодо шляхів його реформування. Значна джерельна база роботи (опрацювання особових фондів П. Валуєва,

В. Паніна, Д. Блудова, К. Побєдоносцева, М. Каткова та ін.) дозволила Б. Віленському глибоко розкрити питання підготовки та проведення в 1860–1880-х рр. реформування системи судоустрою та судочинства в центрі та регіонах країни. У четвертому розділі проаналізовано особливості впровадження судових статутів, у тому числі й в українських губерніях імперії [199; 327]. Символічно, що саме в часи цієї «відлиги» відбулося повернення спадщини відомого дореволюційного юриста, громадського діяча А. Коні [237; 239; 240].

Серед праць цього періоду необхідно звернути увагу на докторську дисертацію та подальші праці багаторічного викладача кафедри кримінального права Московського державного університету ім. М. Ломоносова С. Остроумова, що стосувалися дореволюційної злочинності та кримінальної статистики. Його роботи дозволяють зрозуміти динаміку зростання злочинності, рівень завантаженості судових установ другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [274].

На жаль, у 1970-х рр. не вийшло жодної серйозної роботи, у якій би окремо розглядалися проблеми судоустрою та судочинства в Російській імперії доби модернізаційних реформ. Утім у період застою вийшли три монографії, які заслуговують на увагу дослідників кадрового забезпечення судової реформи 1864 р. Насамперед варто згадати вагому працю П. Зайончковського «Урядовий апарат самодержавної Росії у ХІХ ст.» (1978), у якій уперше в радянській та іноземній історіографії було сформовано просопографічний портрет чиновників 1–4 класних чинів. Зауважимо, що в цій ґрунтовній монографії вперше в радянській історіографії було сформовано просопографічний портрет голів судових палат та голів окружних судів імперії станом на 1903 р. У роботі навіть побіжно згадано розмір утримання голови Великолуцького окружного суду Ю. Рахальського, який пізніше очолить Ніжинський окружний суд [219, с. 90, 218–219]. Варто згадати монографію М. Троїцького щодо розгляду дореволюційними судами політичних справ у 1866–1882 рр. [311, с. 85, 186]. Також відзначимо

дослідження В. Лейкіної–Свірської «Інтелігенція в Росії в другій половині XIX ст.», у якій розкрито підготовку юристів у закладах імперії та проаналізовано станову структуру студентства [249, с. 61].

1981 р. в Саратові К. Краковський захистив кандидатську дисертацію з історії судової реформи в землі Війська Донського (науковий керівник – Б. Віленський). Утім якісні зміни можна помітити тільки із середини 1980-х рр., коли О. Марискін у Москві захистив дисертацію з історії проведення судової реформи в Білорусії, а також вийшли розвідки С. Казанцева з реорганізації прокуратури, М. Коротких щодо принципів судової реформи 1860-х рр., монографії Н. Черкасова з розвитку адвокатури в 1860–1880-х рр. та В. Смолярчука про дореволюційного юриста А. Коні [169, с. 5–7,11; 247, с. 139–143].

Ознакою якісних змін в історіографії та джерелознавстві досліджуваної нами проблеми став вихід 8-го тому «Судова реформа» багатотомного видання «Російське законодавство X–XX ст.» (1991), у якому вперше в радянській археографії опубліковано документи наріжних указів та статутів судової реформи 1864 р. з детальними передмовами та постатейними коментарями. Важливо звернути увагу на передмову до тому, написану доктором юридичних наук Б. Віленським та О. Чистяковим, у якій зазначено, що в радянській історіографії до 1980-х рр. домінувало спрощене розуміння суті та наслідків судової реформи 1864 р. [169, с. 6].

Стан наукового опрацювання проблеми в УРСР в другій половині 1950-х – 1991 рр.

В Українській РСР в другій половині 1950–1980-х рр. проблема підготовки та реалізації судової реформи та контрреформи в українських губерніях Російської імперії не була об'єктом системного вивчення. Показовим є те, що тему проігнорували провідні вчені Інституту історії АН УРСР, Інституту держави і права імені В.М. Корецького АН УРСР. Як виняток, відзначимо напрацювання другої половини 1960-х – першої половини 1970-х рр. багаторічного викладача Кам'янець-Подільського

інституту П. Щербини (1910–2001) [187; 328–331; 341]. Він є автором єдиної рецензії на монографію Б. Віленського (1969) з проблеми судової реформи та контрреформи в Російській імперії, яка була надрукована в «Українському історичному журналі» (1971) [327]. Серед напрацювань П. Щербини – монографія «Судова реформа 1864 р. на Правобережній Україні» (1974). Показовим є те, що вона вийшла у видавництві «Вища школа» у Львові, а не в Києві, а рецензентом був доктор історичних наук Київського університету М. Марченко, а не науковці АН УРСР. До беззаперечних переваг роботи варто віднести такі: а) введення в український науковий дискурс імен дореволюційних учених-юристів, юристів-практиків (В. Фукс, І. Фойницький, О. Унковський, А. Тимановський, Г. Джаншиєв, Й. Гессен, А. Коні та ін.), французьких істориків (А. Леруа-Больє, Г. Кардон, А. Рамбо, Г. Арно) та предметний аналіз їхніх напрацювань; б) якісна джерельна база (нормативно-правові акти, матеріали 47 фондів чотирьох центральних та двох обласних історичних архівів; его-документи державних діячів та революціонерів); в) логічна структура роботи, яка передбачає розгляд нормативно-правової бази реформування в судовій сфері, аналіз стану судової системи XVI – першої половини XIX ст., визначення передумов проведення та реалізація положень судової реформи та контрреформи на теренах Правобережної України. Водночас робота має низку особливостей, що істотно послаблюють її: а) масштабність проблеми не корелювала з обсягом праці в 10 друк. арк., а, власне, на опис реалізації судових проєктів 1860–1870-х рр. у правобережних українських губерніях було відведено 50 сторінок тексту. У зв'язку із цим тему історії судоустрою та судочинства другої половини XIX ст. розкрито фрагментарно; б) праця відображає базові канони радянської історичної науки, коли в центрі уваги дослідників була класова боротьба («реформи вынуждаются именно революционной классовой борьбой»), а державні інституції потрактовували як репресивні органи правлячого класу. У зв'язку із цим в епіцентрі уваги дослідника – розгляд політичних справ ліворадикалів у Київському військово-окружному

суді в 1879–1883 рр., становлення та особливості функціонування мирового суду, тоді як робота окружних судів у правобережних губерніях Російської імперії відображена фрагментарно [254, с. 18–19; 329, с. 106–150].

Оскільки дослідники в СРСР незалежно від республіки працювали в межах єдиної проблемної та методологічної парадигми, то тема не стала перспективною для подальшого вивчення, а в центрі уваги українських дослідників опинилися поліція, тюремні установи, судово-прокурорські органи. Закономірно, що українські дослідники цієї проблеми працювали в спеціалізованих закладах правоохоронної системи. Так, А. Дубровіна працювала в Київській вищій школі ВМС СРСР, а О. Ярмиш – у Харківському юридичному інституті ім. Ф. Дзержинського. 1973 р. побачила світ брошура А. Дубровіної про діяльність правоохоронних органів імперії в другій половині XIX ст., яка ґрунтувалася на монографії Б. Віленського [202]. 1991 р. О. Ярмиш захистив докторську дисертацію з теми карального апарату в українських губерніях наприкінці XIX – початку XX ст. Учений сфокусував увагу на роботі політичної поліції, прокуратури, тюремного апарату, у роботі дослідженні питання, пов'язані з роботою окружних судів українських губерній: а) особливості провадження попереднього слідства в справах про державні злочини; б) підходи до кадрової політики міністра юстиції І. Щегловитова.

З-поміж дослідників, які вивчали цю тему й не працювали в спеціалізованих правоохоронних закладах, варто назвати М. Щербака. 1993 р. він захистив докторську дисертацію з джерелознавства, у якій предметом вивчення були документи про роботу політичної поліції в Україні наприкінці XIX ст. – 1917 р. Робота хоча й була захищена в 1993 р., але написана відповідно до канонів, закладених ще радянською історіографією [333, с. 22, 197–198, 200–205, 227].

Доцільно також звернути увагу на те, як висвітлювалася робота окружних судів у багатотомному енциклопедичному виданні «Історія міст та сіл Української РСР». За традицією в центрі уваги авторів були

ліворадикальний революційний рух та боротьба з ним судово-прокурорських органів. Причому повстанці в цьому виданні, за можливості, персоніфікуються, а співробітники судово-прокурорських органів подані без зазначення прізвища (наприклад, «прокурор окружного суду»). В усіх томах «Історії міст і сіл Української РСР» акцент робився на роботі органів прокурорського нагляду, а не судового корпусу окружного суду в 1905–1907 рр. Наприклад, в «Історії міст та сіл Української РСР. Одеська область» сім разів згадується окружний суд й у всіх випадках у зв'язку з діяльністю прокурора Одеського окружного суду, в «Історії міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область» тричі йдеться про роботу прокурора Єлисаветградського та Київського окружних судів та один раз – про функціонування Кам'янець-Подільського окружного суду [227, с. 385, 504, 530, 739; 228, с. 250, 554, 569, 666, 674, 857]. Ніжинський окружний суд згадується тільки у двох томах «Історії міст та сіл Української РСР». У тому, присвяченому Сумській області, є згадка про прибуття в с. Свеса чернігівського губернатора разом з прокурором Ніжинського окружного суду, а в тому, присвяченому Чернігівській області, знаходимо відомості про рішення Ніжинського окружного суду щодо «масових зборищ і антидержавних вчинків страйкарів» с. Монастирища та про повідомлення прокурора суду про ліворадикальну групу в м. Носівка [229, с. 599, 646; 230, с. 283, 294, 495, 646].

У контексті проблеми вивчення освітнього рівня судових чинів Ніжинського окружного суду варто згадати працю Н. Шип «Інтелігенція на Україні (XIX ст.)» (1991), у якій розкрито питання чисельності та станової належності студентів українських закладів. Ця робота доповнює дослідження російської вченої В. Лейкіної–Свірської з проблеми формування інтелігенції в імперії Романових [322].

Під час реконструкції просопографічного портрету судових чинів Ніжинського окружного суду варто також звернутися до напрацювань українських учених, що стосуються життєпису відомих істориків та

письменників. У 2-му томі «Шевченківського словника» (1978) є коротка замітка про голову Ніжинського окружного суду М. Шугурова («російський юрист і літератор буржуазно-ліберального напрямку»), а в словнику українських криптонімів та псевдонімів XVI–XX ст. О. Дея (1969) наведено всі криптоніми та псевдоніми, які використовував у літературній творчості голова суду [213, с. 553; 325].

У 1960 р. в наукових записках Ніжинського державного інституту вийшла стаття Г. Васильківського, присвячена творчості та життєвому шляху білоруського письменника, судового слідчого Ніжинського окружного суду Ф. Богушевича. Про цього білоруського письменника також подано коротку замітку в «Українській радянській енциклопедії» (1977 р., Т.1) [193, с. 506; 292, с. 191–201].

З-поміж суддів Ніжинського окружного суду найбільше праць було написано про відомого українського історика, археографа О. Лазаревського. Уже в добу українізації з'явилися розвідки та публікації джерел М. Василенка, М. Грушевського про цю неординарну постать. На жаль, ці напрацювання не були продовжені, і тільки наприкінці 1950-х рр. відбувається повернення до осмислення життєвого шляху та історичних поглядів ученого. Серед переліку історичних праць кінця 1950–1960-х рр. варто відзначити змістовну кандидатську дисертацію В. Сарбея про О. Лазаревського [295].

III період. Історичні та історико-правові дослідження проблеми в добу Незалежності.

У добу Незалежності відбуваються якісні зміни у вивченні проблеми судоустрою та судочинства в другій половині XIX – на початку XX ст.

По-перше, провідна українська установа системи НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького почала проводити та координувати серйозні проекти з вивчення судоустрою та судочинства України XIX – початку XX ст. Знаковою подією став вихід 2014 р. колективної монографії «Судова влада в Україні: історичні витоки,

закономірності, особливості розвитку», у якій трансформація судоустрою та судочинства доби модернізаційних реформ була вперше вписана в історію держава і права України, а не Російської імперії чи Росії [303, с. 179–252].

Утім варто відзначити, що теоретичні підходи до вивчення проблеми залишаються спільними для українських та російських учених, що проявляється, зокрема, у тому, що російські вчені виступають рецензентами праць українських знаних дослідників. Наприклад, з трьох рецензентів монографії доктора юридичних наук О. Ярмиша про каральний апарат самодержавства в Україні (2001) двоє були росіянами (доктор юридичних наук Р. Мулукаєв, доктор юридичних наук Є. Скрипільов) [333, с. 2].

По-друге, з початку 1990-х рр. було подолано інституційну фрагментарність у вивченні історії правоохоронних органів України, тож дослідження набули системного характеру. Змінилася і якість розвідок, які тепер у багатьох випадках представлені спеціальними дослідницькими роботами.

Варто виділити докторську дисертацію Т. Шаравари із зарубіжної, російської й української історіографії реформи та контрреформи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (2011). До беззаперечних переваг роботи варто віднести системний аналіз поглядів сучасників, представників радянської та пострадянської наукової спільноти на суть та наслідки судової реформи останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Дисертантка розкрила підходи російських та українських дослідників до осмислення суті судової реформи, її хронологічних меж, поняттєвого апарату («контрреформа чи криза»). На нашу думку, робота має особливості, які дещо нівелюють її внесок у розв'язання проблеми: по-перше, дослідниця не намагається простежити впливи, взаємовпливи російських та українських дослідників у процесі осмислення суті реформи; по-друге, у роботі немає аналізу праць українських дослідників, які вийшли на момент захисту дисертації в лютому 2012 р. (О. Ярмиш, І. Поляков, А. Ващенко, Р. Савуляк та ін.). Фактично

історіографія проблеми 1990–2000-х рр. звелася до аналізу російської історіографії [318, с. 217–281].

У Харківській юридичній академії України ім. Ярослава Мудрого були захищені кандидатські дисертації Д. Шигаля (2005 р.) з проблеми розвитку мирового судочинства в лівобережних губерніях України та І. Полякова (2001 р.) з історії організації та діяльності судових установ Таврійської губернії. 2011 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ М. Бурдін захистив кандидатську дисертацію про систему попереднього слідства в українських губерніях Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст., а 2002 р. в Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна була захищена дисертація А. Ващенко з історії становлення інституту земських начальників Російської імперії кінця XIX – початку XX ст., 2018 р. – кандидатська дисертація Ю. Левчук про Київську судову палату в державному механізмі Російської імперії (1880–1917) [195; 197; 246].

Не тільки в харківських закладах захищають дисертації з проблеми правоохоронних органів України. Так, 2013 р. в Маріупольському державному університеті Є. Бутирін захистив кандидатську дисертацію на тему «Земські дільничі начальники в державному механізмі Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст.: історико-правове дослідження (на матеріалах українських губерній)», 2016 р. в Житомирському державному університеті ім. Івана Франка О. Максимов захистив дисертацію «Житомирський окружний суд у системі реалізації судової реформи 1864 р. в Правобережній Україні», 2010 р. у Львівському університеті ім. І. Франка Р. Савуляк захистив дисертацію з історії органів прокуратури України за реформою 1864 р. та ін. [196; 247, с. 139–143; 254].

Варто детальніше зупинитися на дослідженнях, які стосуються роботи окружних судів у пореформений період. Так, дисертація І. Полякова стала першою роботою такого типу: у ній висвітлено історію окружного суду та мирового суду в Таврійській губернії. У роботі проаналізовано кадрове

забезпечення судових чинів Сімферопольського окружного суду, напрями його роботи та рівень завантаженості. На жаль, при вивченні кадрового забезпечення установи дослідник не намагається виокремити підходи держави до добору судових чинів, сформувати їх колективний портрет [282, с. 60–126].

На нашу думку, дисертація О. Максимова про Житомирський окружний суд має кілька істотних переваг порівняно з роботою І. Полякова. По-перше, дисертант уперше з'ясував, що зволікання із запровадженням нових судових установ у регіоні було зумовлене не тільки польським фактором, але й відсутністю коштів; по-друге, у роботі встановлено шляхи кадрового наповнення судів, а також з'ясовано особливість політики уряду щодо чиновницького апарату окружного суду; по-третє, проаналізовано динаміку зміни штату окружного суду та освітньо-професійний рівень його службовців; по-четверте, охарактеризовано діяльність окружного суду щодо здійснення правосуддя [254, с. 7–8].

На нашу думку, дисертаційним дослідженням 1990–2020-х рр. в Україні притаманна особливість, яка обумовлюється недостатнім рівнем вивченості проблеми в 1950–1980-х рр. Перед українськими дослідниками доби Незалежності постала необхідність розроблення питання історії розвитку правоохоронних інституцій на загальнодержавному рівні або на рівні макрорегіонів (Лівобережна Україна, правобережні губернії). У результаті цього регіональний аспект проблеми на початку 2020-х рр. залишається недослідженим. Наприклад, нині в Україні немає ґрунтовних досліджень з історії Харківської, Одеської судових палат, мирових інституцій Подільської, Херсонської, Катеринославської та інших губерній; є тільки одна серйозна робота О. Максимова з історії окружного суду, яких в Україні на початку ХХ ст. було близько двох десятків.

З початку 1990-х рр. в Україні виходять статті, розвідки щодо сучасної історіографії судової реформи 1864 р. (О. Самойленко, В. Кульчицький, О. Сидорчук), історії мирової інституції та її кадрового забезпечення у

Волинській губернії (В. Панченко), історії міського суду Чернігівської губернії (А. Гриценко, В. Прокопчук, О. Чумаченко), судової практики Житомирського окружного суду (О. Максимов, С. Стельникович), історії Уманського окружного суду (Т. Кузнець) тощо [211; 244; 245; 256; 278–280; 287].

У регіональних дослідженнях історико-літературного та історичного характеру 1990–2010-х рр. розкриваються теми, які безпосередньо стосуються історії Ніжинського окружного суду або дотичні до історії судової системи Чернігівщини та життєпису окремих судових діячів краю.

Насамперед варто відзначити розвідку О. Максимова про особливості відображення кадрового забезпечення та роботи Ніжинського окружного суду 1870–1880-х рр. в «Харківських губернських відомостях» [255]. У свою чергу, Т. Кузнець у своїй статті проаналізувала кар'єрний шлях повітових членів Ніжинського окружного суду за 1890–1914 рр., а В. Артюх та П. Біліченко – кар'єрний шлях нотаріусів цього ж суду [185; 243]. Також надзвичайно цінною є монографія відомих киевознавців Д. Малакова та О. Друг «Особняки Києва» (2004), у якій розкрито життєпис та майнове становище родини товариша голови Ніжинського окружного суду М. Івенсена та голови цього ж окружного суду М. Грабаря [217, с. 144, 646–648]. Окрім цього, О. Друг написала статтю про родину Грабарів та їх зв'язок з Києвом та Україною [216, с. 319]. Також варта уваги монографія Н. Герасименко про О. Лазаревського, у якій проаналізовано ніжинський період життя українського історика [206, с. 51–53].

Привертає увагу також серйозна праця ніжинських науковців Г. Самойленка, О. Самойленка «Ніжинська вища школа в життєписах та творчих долях її випускників. 1820–1920» (2020, Т. 1), у якій на основі якісної джерельної бази реконструйовано життєвий шлях судового слідчого Ніжинського окружного суду Ф. Богусевича, проаналізовано місце Ніжина та Ніжинського юридичного ліцею в житті М.Я. Макарова – брата судді Ніжинського окружного суду В.Я. Макарова [292, с. 151–161, 191–201].

Також варто відзначити спільну працю цих двох авторів – «Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII–XXI)» (2019), у якій розкрито питання навчання поляків у Ніжинському юридичному ліцеї в 1840–1860-х рр. [294]. В інших розвідках та дослідженнях Г. Самойленко вивчав листування Ганни Барвінок з удовою голови Ніжинського окружного суду М. Шугурова [288–290]. Є роботи й інших авторів, які присвячені постаті М. Шугурова. Серед найбільш ґрунтовних досліджень високим рівнем аналізу позначений доробок шосткинського краєзнавця В. Терлецького, який вивчав літературну спадщину М. Шугурова, його взаємини з П. Кулішем, співпрацю з історико-літературним журналом «Київська старовина» [306; 307]. В інших роботах відомості про М. Шугурова фрагментарні (М. Герасько, О. Хаценко) або містять деякі застарілі інтерпретації (С. П'ятаченко) [207; 262; 275; 314].

У розвідках С. Зозулі та О. Морозова в межах вивчення питання пам'яткоємного середовища Ніжина згадується історія приміщення, у якому розміщувався окружний суд, а в статті В. Кірієвського подано результати вивчення історії Михайлівської церкви (м. Вороніж), у якій вінчався член Ніжинського окружного суду О. Лазаревський з Г. Шрамченко (далекою родичкою фундатора цієї сакральної споруди М. Холодовича) [222, с. 10; 223, с. 65; 235, с. 11–12]. У розвідці з некрополістики О. Мірошніченка та В. Назарової згадується поховання при Преображенській церкві м. Глухова члена Ніжинського окружного суду Ф. Стефановича [261, с. 80].

Варто відзначити краєзнавчі розвідки, що стосуються судової практики Ніжинського окружного суду пореформеної доби. Так, К. Солодка у своїй статті проаналізувала справи, які розглядали судді Ніжинського окружного суду щодо хабарництва ніжинського міського судді А. Дуся (1897 р.), шахрайства ніжинського адвоката С. Громики (1879 р.), недбайливого виконання обов'язків та корупційних ризиків у роботі канцелярських працівників [296, с. 207–209]. Не менш важливою є змістовна розвідка викладача Ніжинського державного університету М. Потапенка про образ

імператора в громадській думці населення південних повітів Чернігівської губернії за матеріалами Ніжинського окружного суду. У статті дослідник реконструював ставлення населення до постаті Миколи II, монархічної влади та проаналізував особливості розгляду справ такого типу в місцевому окружному суді [283, с. 396–400]. У свою чергу, О. Лейберов використав матеріали Ніжинського окружного суду під час аналізу єврейських погромів у часи політичної нестабільності в 1905–1907 рр. [248, с. 110–116].

Таким чином, на початок 2020-х рр. склалася представницька історіографія щодо осмислення історії правоохоронних органів України, у тому числі й Ніжинського окружного суду. Утім проблема інституційного становлення та кадрового забезпечення Ніжинського окружного суду в 1874–1917 рр. не знайшла системного висвітлення.

1.2. Джерельна база

Серцевину джерельної бази роботи становлять документи фонду 358 «Ніжинський окружний суд» Відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – Відділ ДАЧО (м. Ніжин), матеріали фонду 180 «Шугуров Микола Васильович», фонду 209 «Тулуб Олександр Олександрович» Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ) та опубліковані документи офіційного та приватного характеру. У процесі вивчення історії інституційного становлення та кадрового забезпечення установи використано такі групи документів:

І. Діловодна документація

а) *Формулярні списки*. Серед діловодних документів Ніжинського окружного суду, які зберігаються у фонді 358, особливу цінність для реконструкції просопографічного портрету судових чинів суду за 1874 – лютий 1917 р. становлять формулярні (послужні) списки. Ми погоджуємося з обґрунтованою думкою радянського історика П. Зайончковського, що цей

тип діловодної документації є одним із найбільш достовірних джерел [219, с. 9–13].

Відповідно до законодавства другої половини XIX ст. формулярні списки склалися на кожного чиновника з моменту зарахування на роботу й до звільнення або виходу на пенсію. Послужні списки мали типову структуру: титульний аркуш, на якому посередині вказувалася назва документа («Послужний список», «Формулярний список»), рядком нижче вказували посаду, прізвище, ім'я та по батькові. Після цього ставилася дата укладання формулярного списку (число, місяць, рік). Наступні аркуші формулярного списку становили бланк з 14 колонок, до яких заносилася інформація такого спрямування:

1. Чин, ім'я, по батькові, прізвище, посада, вік, віросповідання, нагороди, грошові виплати.

2. Станове походження.

3–6. Наявність нерухомої власності: родової, придбаної чиновником та його батьками, дружиною.

7–9. Освіта із зазначенням закладу, який закінчив чиновник, походження по службі в хронологічній послідовності (рік, місяць, число).

10. Участь у військових кампаніях, зазначення битв та їх дат.

11. Перебування під судом і слідством.

12. Термін відпусток.

13. Перебування у відставці з нагородженням чи без нагородження.

14. Сімейний стан, дата народження дружини, дітей та їхнє віросповідання.

У процесі роботи з формулярними списками ми дотримувалися методики, яку запропонував відомий вчений П. Зайончковський. Так, за відсутності відомостей про день та місяць народження визначаємо вік на 1 січня відповідного року таким чином: якщо особа народилася 1801 р., то на 1 січня 1853 р. їй мав виповнитися 51 р. [219, с. 12–13].

У 1874 – лютому 1917 рр. у Ніжинському окружному суді працювало дев'ять голів, проте у фонді 358 Відділу ДАЧО (м. Ніжин) було виявлено та опрацьовано одну копію послужного списку на М.Р. Гіппіуса та шість копій формулярних списків на Л.І. Ланге, М.В. Шугурова, І.А. Котляревського, Ю.І. Рахальського, А.М. Гофмана, О.С. Байбакова [36, арк. 2–11; 40, арк. 3–12; 67, арк. 4–13; 76, арк. 3–9; 79, арк. 5–15 зв.; 93, арк. 5–12; 99 арк. 6–14, 71–86]. На титульному аркуші формулярних списків М.Р. Гіппіуса, М.В. Шугурова, І.А. Котляревського, А.М. Гофмана було зазначено попереднє місце роботи, а у формулярних списках на Л.І. Ланге, Ю.І. Рахальського, О.С. Байбакова закреслено попереднє місце роботи та зазначено посаду голови суду. Варто зазначити, що у фонді 358 Відділу ДАЧО (м. Ніжин) зберігаються три копії формулярних списків на О.С. Байбакова [99 арк. 6–14, 71–78, 79–86]. На жаль, не зберігся формулярний список на Е.Ф. Бострема та М.С. Грабаря. Зауважимо, що на М.С. Грабаря була заведена справа, у якій збереглися накази про призначення на посаду голови Ніжинського та перепризначення до Володимирського окружного суду [73, арк. 1, 2]. На нашу думку, оскільки М.С. Грабар працював в окружному суді менше місяця, то на нього не встигли завести послужний список. А формулярний список Е.Ф. Бострема фізично не зберігся.

В одному випадку зафіксовано час укладання формулярного списку на голову Ніжинського окружного суду, який збігався з датою призначення на посаду (А.М. Гофман, 1 жовтня 1907 р.) [93, арк. 5]. В інших випадках формулярні списки укладалися впродовж періоду від 2 тижнів (Ю.І. Рахальський, 30 травня 1902 р.) до 1–2 місяців (О.С. Байбаков, 21 травня 1911 р.; І.А. Котляревський, 29 січня 1902 р.); від 2 до 4 місяців (М.В. Шугуров, 20 березня 1897 р.; М.Р. Гіппіус, 19 грудня 1878 р.; Л.І. Ланге, травень 1881 р.) з моменту працевлаштування [36, арк. 2; 40, арк. 3; 67, арк. 4; 76, арк. 3; 79, арк. 5; 99, арк. 6]. Варто відзначити, що невідомою є дата укладання другого формулярного списку на О.С. Байбакова [99, арк.

71]. Ймовірно, це було до 1918 р., оскільки третій формулярний список був створений у лютому цього року [99, арк. 79].

Опрацювання формулярних списків на голів окружного суду дозволило з'ясувати дату народження М.В. Шугурова, І.А. Котляревського, Ю.І. Рахальського, А.М. Гофмана, О.С. Байбакова, вік на момент укладання послужного списку М.Р. Гіппіуса та Л.І. Ланге, місце навчання та сімейний стан Л.І. Ланге, М.В. Шугурова, І.А. Котляревського, Ю.І. Рахальського, А.М. Гофмана, О.С. Байбакова; майнове становище О.С. Байбакова та дружини І.А. Котляревського [36, арк. 2 зв., 3; 40, арк. 3 зв., 4; 67, арк. 4 зв., 5; 76, арк. 3 зв., 4; 79, арк. 5 зв., 6; 93, арк. 5 зв., 6; 99, арк. 6 зв., 7, 71 зв. – 80].

У фонді 358 Відділу ДАЧО (м. Ніжин) збереглися всі формулярні списки товаришів голів Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 р. [25, акр. 2–10; 35, арк. 2–6; 42, арк. 2–9; 60, арк. 12–16; 78, арк. 5–9; 89, арк. 1–7, 12–17; 106, арк. 2–6, 7–12]. У справах заступників голів І.Г. Орленка, П. О. Луцкевича зберігаються по два формулярні списки. На титульному аркуші цих списків вказувалася посада товариша голови (В.В. Попов, І. Г. Орленко), попереднє місце роботи (Д.О. Вікторов, Й.М. Пашковський, П. О. Луцкевич), виправлення попереднього місця роботи на посаду товариша голови (Г. І. Жуковський, М.Ф. Івенсен, І.Г. Орленко). Усі копії формулярних списків на товаришів голів складені в Ніжинському окружному суді впродовж 1–3 місяців з часу працевлаштування.

За копіями формулярних списків з'ясовано вік товаришів голів на момент заповнення формулярного списку, а саме: Г.І. Жуковського, Д. О. Вікторова, В.В. Попова, Й.М. Пашковського, дату народження М. Ф. Івенсена, І.Г. Орленка, П.О. Луцкевича, місце навчання та сімейний стан усіх товаришів; розмір нерухомості Д.О. Вікторова та дружини товариша голови Й.М. Пашковського [25, акр. 2 зв., 3; 35, арк. 2 зв., 3; 42, арк. 2 зв., 3; 60, арк. 12 зв., 13; 78, арк. 5 зв., 6; 89, арк. 1 зв., 2, 12 зв., 13; 106, арк. 2 зв., 3, 7 зв., 8].

Формулярні списки відображають наявність нерухомого майна, однак не завжди дають точне уявлення про майновий стан чиновника. Так, у копії формулярного списку, складеного на Й.М. Пашковського, зазначено лише право власності на будинок у Ніжині. Водночас у Відомостях про його особистий, сімейний, службовий стан є інформація, що його дружина мала право власності на будинок у Ніжині вартістю 10000 рублів, дохід від майна становив 700 рублів, а також у Київському земельному банку було закладено 7000 рублів [42, арк. 51 зв.]. Доречно детальніше зупинитися на Відомостях. Відомості про особистий, сімейний, службовий стан – це документ, який почав додаватися до особової справи чиновника, до формулярного списку з початку ХХ ст. Якщо у формулярному списку зазвичай подавалось тільки прізвище дружини по чоловіку або разом із дівочим, то у Відомостях інформація була повніша: вказувалася дата, місце народження, майнове становище дружини. Так само у формулярних списках прописувалися тільки імена дітей, віросповідання, не завжди зазначався вік. А у Відомостях зазначалося не тільки ім'я, але й дата народження, місце перебування («при батьках»), місце навчання в середньому чи закладі вищої освіти.

Упродовж 1874 – лютого 1917 рр. у Ніжинському окружному суді працювало сорок суддів, а у фонді 358 Відділу ДАЧО (м. Ніжин) було виявлено та опрацьовано 36 копій формулярних списків [7, арк. 2–5; 12, арк. 6–8; 20, арк. 4–8; 21, арк. 2–8 зв.; 23, арк. 3–8; 24, арк. 4–9 зв.; 27, арк. 1–5, 7–10 зв., 12–15; 29, арк. 5–13; 31, арк. 1–8; 37, арк. 3–6, 8–11; 39, арк. 2–6; 41, арк. 1–12, 27–51, 126–131 зв.; 46, арк. 3–10 зв.; 48, арк. 1–6; 49, арк. 6–10; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 53, арк. 4–11; 56, арк. 5–10 зв.; 57, арк. 26–34; 59, арк. 3–10; 62, арк. 1–12, 28–38; 69, арк. 1–6, 11–20; 71, арк. 6–16 зв.; 77, арк. 2–5; 81, арк. 1–10, 12–21, 25–36; 82, арк. 1–6, 11–14 зв.; 85, арк. 1–20, 26–32 б; 95, арк. 2–6; 98, арк. 1–8, 10–17 зв.; 100, арк. 1–7, 9–15 зв., 43–47; 101, арк. 1–8, 10–16; 104, арк. 2–8, 10–13; 108, арк. 1а–5 зв., 42–47; 109, арк. 2–7; 110, арк. 3–7]. Загалом на більшість суддів було створено по одній чи дві копії послужних списків, однак на багаторічних працівників суду

П. Ц. Аладжалова, Р.З. Остап'юка, О.І. Ришкова, Н.М. Скорину – три копії, а на С. І. Кулжинського – чотири.

З'ясовано, що у 14-ти випадках формулярні списки на суддів були складені на новому місці роботи впродовж двох днів (Ф.Е. Роп), двох тижнів (В.С. Висоцький, І.І. Гінтовт, І.Ф. Дараган, І.Л. Дейкун, Ф.К. Меленевський, Д.П. Михайлов, М.В. Трейєров), одного місяця (М.В. Рождественський), півтора місяця (П.Ф. Рождественський, І.І. Якубовський), до двох місяців (Л.П. Лебедзієвський) й навіть до року (В.А. Орлов, О.М. Щербачов) з моменту працевлаштування.

Як і у випадку з головами та товаришами Ніжинського окружного суду, до формулярних списків суддів з початку ХХ ст. додавалися в особову справу Відомості про особистий, сімейний та майновий стан, у яких подавалася детальна інформація про дату й місце народження чиновника, його дружини, дату народження дітей, майновий стан родини [27, арк. 206–207 зв., 210–211 зв., 216–217 зв., 219–220 зв.; 51, арк. 94–95 зв., 101–102 зв., 118–119 зв.; 52, арк. 5–13; 57, арк. 2–3 зв.; 61, арк. 8–17 зв., 21–22 зв., 24–25 зв., 27–28 зв., 33–34 зв., 129–130 зв., 131–132 зв.; 62, арк. 129–130 зв., 142–143 зв., 150–151 зв., 157–158 зв., 169–170 зв., 142–173 зв., 190–191 зв.; 69, арк. 123–124 зв.; 71, арк. 17–18 зв.; 81, арк. 39–40 зв., 87–93 зв., 95–100 зв., 102–103 зв.; 82, арк. 18–25 зв.; 85, арк. 104–105 зв., 120–121 зв., 133–134 зв., 153–154 зв., 156–157 зв.; 95, арк. 33–34 зв.; 98, арк. 26–32 зв., 34–35 зв., 37–38 зв.; 100, арк. 27–28 зв., 30–33 зв., 35–36 зв., 49–50 зв., 53–54 зв.; 101, арк. 32–35 зв.; 104, арк. 35–36 зв., 39–40 зв.; 108, арк. 8–9 зв., 11–12 зв., 15–16 зв., 18–19 зв., 35–36 зв.; 109, арк. 25–28 зв.].

У фонді 358 Відділу ДАЧО (м. Ніжин) збереглися копії формулярних списків 54 судових слідчих [6, арк. 3–5; 8, арк. 4–9 зв., 11–13 зв.; 9, арк. 1–9; 10, арк. 3–8; 11, арк. 1а–4; 13, арк. 2–6; 14, арк. 2–5; 15, арк. 5–8; 16, арк. 1а–4; 17, арк. 1а–6; 18, арк. 1–7; 19, арк. 1–5; 22, арк. 7–10; 26, арк. 4–7; 27, арк. 1–5, 7–10 зв., 12–15; 28, арк. 1–6; 30, арк. 7–13; 32, арк. 1–17; 33, арк. 2–5; 34, арк. 3–8 зв.; 44, арк. 13–22; 45, арк. 1–5; 47, арк. 1–6; 50, арк. 1–6 зв., 9–13 зв.,

14–25 зв., 27–27 зв.; 54, арк. 1–8, 15–23; 55, арк. 51–56; 58, арк. 1–13 зв., 15–20; 62, арк. 1–12, 28–38; 63, арк. 1–8 зв.; 64, арк. 10–15, 22–27; 65, арк. 1–12, 13–23 зв.; 66, арк. 9–24; 68, арк. 5–8 зв., 11–16 зв.; 70, арк. 5–10 зв., 13–20 зв.; 72, арк. 5–12 зв., 14–19; 74, арк. 1–12, 35–42 зв., 83–90 зв.; 75, арк. 1–6, 8–11 зв., 14–18; 80, арк. 6–15; 81, арк. 1–10, 12–21, 25–26; 83, арк. 1–24 зв., 29–38 зв.; 84, арк. 1–16 зв.; 86, арк. 1–7; 87, арк. 1–8, 10, 20; 88, арк. 1–8 зв., 11–24 зв., 31–39 зв., 98–103 зв.; 90, арк. 1–9 зв.; 91, арк. 2–9, 18–21 зв.; 92, арк. 4–7 зв.; 94, арк. 1–7, 15–22; 96, арк. 4–17; 97, арк. 1–18 зв.; 102, арк. 1а–6, 56–59; 103, арк. 1–6, 10–14; 105, арк. 1а–8, 10–16 зв., 18–26 зв.; 107, арк. 1–8].

На жаль, не збереглися списки на М.С. Байдаковського, Д.Г. Коробку. Варто відзначити, що збережено п'ять копій формулярних списків на багаторічного судового слідчого О.І. Ришкова. В особовій справі судового слідчого В. В. Миславського зберігається його послужний список як прапорщика 23-го мортирного артилерійного дивізіону [107, арк. 14–17]. Доречно зазначити, що формулярні списки на судових слідчих склалися не одразу. Наприклад, сім копій формулярних списків були складені на судових слідчих 18 жовтня 1874 р., хоча Б. Матусевич почав працювати в суді 17 червня, а І. С. Байдаковський, Ф.К. Богушевич, Ф.Ф. Довкгело, П.Г. Кушакевич, В. В. Лось, Ф.П.Поддубний – 20 червня.

Особові справи на 26 судових слідчих також містять відомості про особистий, сімейний, службовий стан, що дозволяє отримати повніші відомості про дату народження посадовця, його дружини, дітей та майновий стан родини [11, арк. 75–76 зв.; 27, арк. 206–220 зв.; 32, арк. 332–354 зв., 365, 365 зв.; 62, арк. 129–170 зв., 190–191 зв.; 68, арк. 9–10 зв.; 70, арк. 21–22 зв.; 72, арк. 20–21 зв.; 74, арк. 76–77 зв., 116–139 зв.; 75, арк. 34–35 зв., 107–108 зв., 131–132 зв.; 80, арк. 16–17 зв.; 81, арк. 39–40 зв., 87–103 зв.; 83, арк. 63–64 зв., 95–96 зв., 106–107 зв., 113–114 зв.; 84, арк. 17–18 зв.; 86, арк. 8–9 зв., 14–15 зв., 33–67 зв.; 87, арк. 54–55 зв., 112–113 зв., 119–120 зв., 132–150 зв.; 88, арк. 40–41 зв., 113–114 зв.; 91, арк. 12–13 зв.; 92, арк. 23–24 зв.; 94, арк. 24–25 зв., 92–93 зв., 111–112 зв., 118–151 зв.; 96, арк. 23–24 зв.; 97, арк. 29–

30 зв., 67–68 зв., 89–93 зв.; 102, арк. 16–17 зв., 38–39 зв., 41–42 зв.; 103, арк. 27–28 зв., 37–38 зв., 49–63 зв., 83–86 зв., 91–92 зв.; 105, арк. 27–28 зв., 39–55 зв.; 107, арк. 36–37 зв.].

б) *Службове листування*. У фонді 358 Відділу ДАЧО (м. Ніжин) представлене службове листування за 1874–1914 рр., що велося між Міністерством юстиції, Чернігівським губернським правлінням, Ніжинською повітовою земською управою, Ніжинською міською управою та Ніжинським окружним судом щодо кадрового забезпечення установи, визначення кошторису на ремонт будівлі суду, виплати пенсій [2, арк. 10–11 зв., 111, 118–119 зв., 125 – 126 зв.; 3, арк. 44; 36, арк. 1–22; 67, арк. 26; 89, арк. 53, 57]. Також серед матеріалів фонду 358 варто звернути увагу на службове листування Л.І. Ланге про іменну стипендію для дітей працівників судового відомства, які навчалися в чоловічій гімназії при Ніжинському історико-філологічному інституті [4, арк. 1–16].

II. Его-документи

Особисте листування. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського у фонді 180 «Шугуров Микола Васильович» зберігаються документи, які стосуються життєвого шляху голови Ніжинського окружного суду М.В. Шугурова. Загалом фонд нараховує 47 одиниць зберігання, утім на особливу увагу заслуговують матеріали особистого листування, а саме: листи судді окружного суду Ф. Меленевського за 6, 15 жовтня 1897 р. з відпочинку (м. Гурзуф), які дозволяють реконструювати життєвий рівень адресанта. Також унікальні відомості про вирішення М.В. Шугуровим квартирної проблеми в січні – лютому 1897 р. після призначення в Ніжин представлені в листах невідомого до голови суду за 24 січня та 13 лютого 1897 р. [114]. Особливе місце серед матеріалів фонду належить 18 листам Ганни Барвінок до М.В. Шугурова та його дружини за період з 25 травня 1899 р. до 15 листопада 1901 р., які дозволяють реконструювати відносини між цими творчими особистостями [113]. 2025 р. матеріали цього листування були опубліковані [191, 192].

Також в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського зберігається фонд 209 «Тулуб Олександр Олександрович», у якому представлені документи про життєвий та професійний шлях судового слідчого Олександра Тулуба. У фонді варто виокремити цікаву справу «Матеріали до біографій Антоновича В. Б., Грабовського П.А., Костомарова М.І. та ін.», у якій подано відомості про смерть голови Ніжинського окружного суду М.В. Шугурова від «паралічу серця» [116, арк. 29].

Спогади. У дисертації використано спогади київського педагога, уродженця Ніжина О. Лазаренка (1897–1997) про повсякденне життя, сім'ю членів окружного суду П. Стефановича та О. Ришкова [153, с. 25, 32, 88]. Не менш важливими є спогади українського громадського та політичного діяча, чернігівського присяжного повіреного І. Шрага «Автобіографія. Наше минуле», які відображають рівень русифікації дворянства Чернігівської губернії в 1860–1880-х рр. [182].

Щоденники. У роботі використано щоденникові записи за 1874–1885 рр. багаторічного професора кафедри кримінального права та судочинства університету Св. Володимира О. Кістяківського, які подають фрагментарну, але дуже важливу інформацію про критерії відбору кандидатів на судові посади Ніжинського окружного суду та посади прокурорського нагляду при ньому, про наукову діяльність члена Ніжинського окружного суду О. Лазаревського [152, с. 159, 160, 201; 313]. Не менш важливі щоденникові записи сенатора О. Половцова, який у 1880–1881 рр. здійснив ревізію судових установ Чернігівської та Київської губерній. У них містяться цінні відомості про вітчизняних діячів правоохоронної та правозахисної сфери І. Шрага, О. Лазаревського, про рівень стурбованості уряду українофільським рухом 1860 – початку 1880-х рр. [172, с. 91, 99, 101, 102, 105, 112, 117–119].

III. Довідкові видання

Адрес-календарі. Серед джерел довідкового характеру важливу інформацію містять губернські пам'ятні книжки, які почали видавати системно під різними назвами («Адрес-календар», «Довідкова книга», «Адрес-календар та Довідкова книга», «Пам'ятна книга») у 1850–1860-х рр. у більшості губерній імперії [219, с. 16]. Пам'ятна книга, або адрес-календар, – офіційне довідкове видання, у якому містилася уніфікована інформація про державних діячів, чиновників, адміністративні, судові й військові інституції центрального та губернського рівнів, а також святкові та поминальні дні, астрономічні явища, географічні, соціально-економічні аспекти губерній на рік.

У роботі в процесі реконструкції просопографічного портрету судових чинів Ніжинського, Чернігівського та Стародубського окружних судів за 1874 – лютий 1917 рр. опрацьовано одну пам'ятну книжку за 1878 р. та 30 календарів по Чернігівській губернії за 1886–1888, 1890–1916 рр. [120, 122–151].

Структура календарів по Чернігівській губернії впродовж 1886–1916 рр. зазнавала істотних змін. Так, у 1886 р., 1887 р. видання складалося із змісту, шести розділів, адрес-календаря; у 1888 р. – зміст, шість розділів (шостий – адрес-календар). З 1890 по 1892 рр. – зміст, три розділи (третій – адрес-календар), у 1893–1905 рр. – зміст, чотири розділи (четвертий – адрес-календар), 1906–1916 рр. – зміст, адрес-календар [122–151].

Саме в адрес-календарях містилася важлива інформація про штатне наповнення окружних судів Чернігівської губернії. Зокрема, у 1886–1888 рр. у розділі «Міністерство юстиції» розміщувалася інформація про склад Чернігівського, Ніжинського, Стародубського окружних судів, відомості про прокурорський нагляд окружних судів, з'їзди мирових суддів, межову палату, креслярську межову палату, межову комісію [122, с. 155–182; 123, с. 961–987; 124, с. 313–326]. У 1890–1894 рр. зникла інформація про мировий суд у зв'язку з його ліквідацією [125, с. 180–187; 126, с. 230–235; 127, с. 266–

272; 128, с. 244–249; 129, с. 326–332]. В адрес-календарях за 1895–1900 рр. подавалася інформація про Ніжинський окружний суд у частині довідника про Ніжинський повіт, а у повітах, що входили до складу судового округу окружного суду, вказувалися відомості про повітових членів суду, міських суддів, судових слідчих, судових приставів [130, с. 397, 409, 418, 423–424, 458, 467; 131, с. 399, 403–404, 425, 430, 456–457; 132, с. 36–37, 41–42, 64, 69, 97–98; 133, с. 39, 44, 67, 72–73, 102–103; 134, с. 42–43, 47, 69, 74–75, 105–106; 135, с. 43, 48, 71, 77, 108–109]. У календарі на 1896 р. у відомостях про державні установи Ніжинського повіту зазначалися особи, які перебували на службі в прокурорському нагляді окружного суду [131, с. 457]. В адрес-календарях за 1906–1916 рр. було додано відомості про склад судово-слідчих і призовних дільниць, адреси станових приставів і судових слідчих [141, с. 223–224, 226–227, 231; 142, с. 235–236, 238–239, 243; 143, с. 252–253, 255–256, 260; 144, с. 261–262, 264–265, 269; 145, с. 279–280, 282–283, 287; 146, с. 295–296, 298–299, 303; 147, с. 301–302, 304–305, 309; 148, с. 320–321, 323–324, 328; 149, с. 351–352, 354–355, 359; 150, с. 366–367, 369–370, 374; 151, с. 376–377, 379–380, 384].

Також варто відзначити неточності та помилки в адрес-календарях по Чернігівській губернії. Так, у них немає інформації про М.С. Грабаря та І. А. Котляревського, які очолювали Ніжинський окружний суд з грудня 1901 р. до квітня 1902 р. [136, с. 110; 137, с. 137]. Це закономірно, оскільки адрес-календарі на наступний рік складалися, зазвичай, на початку літа поточного року, тому особи, які працювали кілька місяців (з осені до початку літа), до нього не потрапляли.

У проаналізованих адрес-календарях за 1886–1889 рр. з невідомих причин немає інформації про М.О. Дмитрієва-Мамонова, який працював на посаді судді Ніжинського окружного суду з 17.07.1885 до 15.02.1889 р. [122, с. 157; 123, с. 962; 124, с. 314; 125, с. 181].

Працюючи з адрес-календарями, треба порівнювати дату призначення на посаду за формулярними списками та появу першої згадки про суддів.

Оскільки адрес-календарі завжди складалися на початку літа на рік уперед, то закономірно, що інколи виникали такі ситуації, коли перші відомості про чиновника потрапляли в довідкове видання через 1,5 року після працевлаштування. Так, М.В. Трейєров був прийнятий на посаду судді 27.10.1893 й логічно, що не потрапив у календар на 1894 р., а з'являється тільки 1895 р. [129, с. 328; 130, с. 467]. Причому йому «не пощастило» двічі, оскільки в його прізвищі було зроблено помилку або одруківку. Замість слова «Трейєров» в тексті знаходимо прізвище «Трейфов». Утім уже у календарі на 1896 р. бачимо виправлення на «Трейєров» [130, с. 467; 131, с. 457]. Так само не відображений у Пам'ятній книзі на 1878 р. судовий слідчий І.Ф. Покровський, який працював у Ніжинському окружному суді з 20 червня 1877 р. [120, с. 105].

Також у роботі при вивченні життєпису голів Ніжинського окружного суду використовувалося довідкове видання «Списки цивільних чинів», яке щорічно видавалися різними міністерствами. У виданнях подібного типу подавалася інформація про прізвища, ім'я, оклад, нагороди, сімейний стан чиновників перших чотирьох класів [219, с. 14 – 15; 173–175].

У роботі з метою проведення порівняльного аналізу штатного наповнення окружних судів Чернігівської губернії та Полтавського, Лубенського окружних судів у пореформений період використано п'ять адрес-календарів по Полтавській губернії за 1888 р., 1900 р., 1904 р., 1908 р., 1912 р. [118, 119, 155, 160, 179]. Також для порівняння рівня матеріального забезпечення судових чинів та працівників освітньої сфери України використовували матеріали двох пам'ятних книжок по Київському навчальному округу за 1896–1897 рр. та 1908 р. Доцільно зауважити, що це дуже важливе джерело, оскільки в ньому подавалася унікальна інформація про певного працівника за критеріями: клас посади, класний чин, усі складові окладу (жалування, столові, додаткові виплати), нагороди та час їх отримання [156, 157].

IV. Законодавчі акти

Під час аналізу кадрового забезпечення роботи Ніжинського окружного суду використано базові укази та статuti судової реформи 1864 р., які були опубліковані у 8-му томі археографічного видання «Російське законодавство Х–ХХ ст.» (1991), в «Журналі міністерства народної освіти» [166, 169]. При вивченні рівня матеріального забезпечення державних службовців Російської імперії використовувалися матеріали «Повного зібрання законів Російської імперії» [163–165].

V. Статистичні матеріали

З метою вивчення штатного розпису, ступеня завантаженості роботою Ніжинського, Чернігівського та Стародубського окружних судів було проаналізовано статистичні відомості про роботу судових установ Міністерства юстиції в Російській імперії за 1910 р., які були підготовлені статистичним відділенням Міністерства юстиції (1912) [170].

Таким чином, під час дослідницької роботи використано та проаналізовано різноманітну джерельну базу, яка подає оптимальну інформацію про інституційне становлення Ніжинського окружного суду, життєвий та кар'єрний шлях його судових чинів у 1874 – лютому 1917 рр.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

Методологічний інструментарій дисертаційного дослідження охоплює такі складові: поняттєво-термінологічний апарат, принципи дослідження та методи пізнання.

Поняттєво-термінологічний апарат. Серед основних термінів, які використовуються в нашій роботі, доцільно охарактеризувати такі:

Чернігівська губернія. Ніжинський окружний суд територіально розташовувався в Чернігівській губернії. На нашу думку, найбільш вичерпна дефініція терміна представлена в «Енциклопедії історії України» (2013). У виданні зазначено, що ця адміністративно-територіальна одиниця в Україні із

центром у м. Чернігові була створена відповідно до указу від 27 лютого 1802 р. про поділ Малоросійської губернії на Полтавську та Чернігівську губернії. На час роботи окружних судів у краї до її складу належали такі повіти: Борзнянський, Глухівський, Городницький, Козелецький, Конотопський, Кролевецький, Мглинський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Новозибківський, Остерський, Сосницький, Стародубський, Суразький, Чернігівський [257].

Наступний термін, що системно використовується у дослідженні, – *окружний суд*. В. Чехович у своїй статті в «Юридичній енциклопедії» (2002, Т. 4) зазначав, що окружний суд – це одна з основних ланок системи загальних судів Російської імперії (1865–1917), який поширював свою юрисдикцію на територію судового округу, який включав кілька повітів з урахуванням кількості населення та обсягу роботи. До складу окружного суду належали: голова, його товариші (заступники) та члени суду, кількість яких залежала від кількості відділень (департаментів) у суді, що розглядали кримінальні або цивільні справи [315].

Ніжинський окружний суд був створений у ході проведення судової реформи 1864 р. У зв'язку із цим одним з головних понять, яке використовується в роботі, є «судова реформа 1864 р.». В «Енциклопедії історії України» зазначено, що ця реформа була впроваджувана за Олександра II та здійснювалася на принципах всестановості, рівності всіх підданих перед законом, змагальності сторін, публічності судового процесу, відділення суду від адміністрації [316].

Наступним важливим поняттям, що використовується в дослідженні, є *судові чини*. Згідно із Додатком I «Розклад окладів утримання, класів посад, розрядів по пенсії и по шиттю на мундирі чинів судового відомства» ст. 238 «Заснування судових установ» у судовому відомстві до посад судових чинів належали: голова, товариш голови, члени окружного суду, судові слідчі [169].

Український дослідник О. Максимов так трактує терміни «голова суду», «заступники голови», «члени суду», «судовий слідчий»:

Голова суду – очільник, що призначався верховною владою (імператором) за поданням міністра юстиції, очолював кримінальний департамент окружного суду.

Заступники голови суду призначалися за тією ж процедурою, що й голова, та очолювали департаменти (у Ніжинському окружному суді – два департаменти цивільних справ). Голова та його заступники безпосередньо головували під час судового процесу.

Члени суду – особи, що здійснювали правосуддя, призначалися верховною владою. Під час судового розгляду один з них виступав доповідачем у тій чи іншій справі, протягом розслідування курирував його процес.

Судовий слідчий – чиновник, який безпосередньо розслідував справу, починаючи від отримання заяви чи повідомлення про злочин до передання розслідуваної справи в окружний суд, діяли під наглядом губернських прокурорів [254, с. 35].

Принципи дослідження. У дисертації дотримано загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності та всебічності. Дотримання принципу історизму дозволило проаналізувати інституційне становлення Ніжинського окружного суду та його кадрове забезпечення в конкретно-історичних обставинах. Застосування принципу об'єктивності виявилось в розкритті наукової проблеми на основі різноманітної джерельної бази, яка містить інформацію про інституційне становлення Ніжинського окружного суду, життєвий та кар'єрний шлях його судових чинів у зазначений період. Використання принципу всебічності сприяло аналізу взаємопов'язаних подій, явищ і процесів, забезпечивши повноту дослідження проблем кадрового забезпечення установи. Застосування принципу системності дало змогу реконструювати просопографічний портрет судових чинів Ніжинського окружного суду в 1874 – лютому 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної

належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху.

Методи пізнання є невід'ємним складником методологічного інструментарію дисертаційного дослідження. Обрані в нашій роботі спеціально-історичні методи зумовлюються поставленими дослідницькими завданнями. Так, у роботі використано історико-генетичний метод, який дозволив простежити еволюцію просопографічного портрету судових чинів Ніжинського окружного суду за етнічною та соціальною належністю, майновим становищем, освітнім рівнем, особливістю кар'єрного шляху. Також у роботі застосовано порівняльно-історичний (за О. Ясем) історико-порівняльний (за І. Колесник) метод, який дозволив порівняти рівень окладу чиновників IV–VI класів Міністерства юстиції, Міністерства освіти, Міністерства внутрішніх справ; проаналізувати рівень забезпечення кадрами Ніжинського, Чернігівського, Стародубського, Полтавського, Лубенського окружних судів [236, 334].

Застосування історико-системного методу дозволило скласти просопографічний портрет судових чинів Ніжинського окружного суду та простежити кореляцію штатного забезпечення суду з демографічною та політичною ситуацією, рівнем злочинності в країні. У дослідженні використано можливості просопографічного методу, що полягає в аналізі однотипних даних для складання колективної біографії судових чинів суду за 1874–1917 рр. [309].

Варто зазначити, що цей метод викристалізувався з XVI ст., коли дослідники почали компонувати колективну, а згодом і детальну індивідуальну біографію відомих політичних та культурних діячів [298; 299, с. 9]. У добу Незалежності одним з важливих центрів складання групового просопографічного портрету стає Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, у якому були захищено дисертаційні дослідження про родину Аркасів (Т. Березовська, 2004), старшину іррегулярних козацьких формувань Півдня України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

(А. Ложешник, 2017), міських голів Одеси другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (В. Герасименко, 2023). Варто відзначити й інші подібні дисертації, які були захищені в інших університетах України. Так, Г. Калініч (2011) у своїй роботі сформуvala соціальний та професійний портрети священників Києва останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., а Я. Стеців (2024) склав колективну біографію старшин-артилеристів українських армій 1917–1921 рр. [190; 205; 231; 251].

Під час реконструкції групового просопографічного портрету судових чинів Ніжинського окружного суду використано методичні вказівки одеського історика О. Лугового щодо складання просопографічної картки та бази даних [253]. Так, одним з підготовчих етапів написання роботи стало складання просопографічної картки («анкета», «біограма», «запис», «entry», «просопограма»), що містила повне ім'я (з усіма варіаціями, якщо йдеться стовідсотково про одну персоналію), місце народження, посаду (посади за життя, кар'єра), соціальні статуси, родинний статус, конфесію, освіту, майно чи володіння, капітали, нагороди, події, завдяки яким персоналія потрапила до наративних джерел [253, с. 18].

Висновки до розділу 1

Історіографію проблеми відповідно до ідеологічного маркеру епохи, особливостей інституційного розвитку юридичної, історичної наук та специфіки осмислення історії правоохоронних органів Росії, України, зокрема й Ніжинського окружного суду, варто розподілити на три періоди.

I період. У період 1864 – жовтень 1917 рр. юристи-практики та теоретики (А. Коні, Г. Джаншиєв, Д. Генкін, І. Гессен) фактично сформували концепцію судової реформи 1864 р. як найбільш модерної реформи доби Олександра ІІ, яка впродовж 1870–1890-х рр. зазнала серйозного «спотворення». Дослідники вивчали означену проблему на «столичному» рівні, не виокремлюючи регіональних її особливостей.

II період. В історіографії другої половини 1950-х – 1991 рр. доцільно виокремлювати російський та український сегменти. Російські дослідники (В. Шувалова, Б. Віленський) у своїх працях проаналізували дореволюційну історіографію, передумови, підготовку та реалізацію положень судової реформи 1864 р. У середині 1980-х рр. розпочався процес переосмислення російськими дослідниками радянської історіографії. В українській історіографії 1950–1980-х рр. відбувалися схожі процеси. Так, П. Щербина досліджував реалізацію судової реформи на теренах Правобережної України. Частково робота Ніжинського окружного суду відображена в серії «Історія міст та сіл Української РСР» про Сумську та Чернігівську області, а інформацію про окремих його працівників подано в працях В. Сарбея та Г. Васильківського.

1991 р. розпочався *III період* вивчення проблеми. Він позначений системним студіюванням дослідниками історіографії проблеми (О. Ярмиш, Т. Шаравара), інституту земських начальників (Є. Бутирін), судових слідчих (М. Бурдін), системи мирового, окружних судів на локальному рівні (О. Максимов, І. Поляков), Київської судової палати (Ю. Левчук). У краєзнавчому дискурсі з'явилися розвідки, що стосуються окремих судових чинів Ніжинського окружного суду (Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко, В. Терлецький, Д. Малаков, О. Друг та ін.), вивчення напрямів його роботи (М. Потапенко, К. Солодка).

Джерельну базу роботи становлять документи фонду 358 «Ніжинський окружний суд» відділу ДАЧО (м. Ніжин), фонду 180 «Шугуров Микола Васильович», фонду 209 «Тулуб Олександр Олександрович» Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (Київ) та опубліковані документи офіційного та приватного характеру. У процесі вивчення історії інституційного становлення, кадрового забезпечення установи проаналізовано формулярні списки судових чинів окружного суду, службове листування між Міністерством юстиції, губернською адміністрацією, органами місцевого самоврядування та окружним судом. Важливі відомості

про життєвий рівень судових чинів окружного суду 1890-х рр. містяться в особовому фонді 180 «Шугуров Микола Васильович», а інформація про передчасну смерть М.В. Шугурова – в особовому фонді 209 «Тулуб Олександр Олександрович» цієї ж бібліотеки. Важлива інформація про кадрове забезпечення установи та рівень життя судових чинів міститься й у мемуарах, щоденниках сучасників (О. Лазаренко, О. Кістяківський, О. Половцов та ін.).

Серед опублікованих документів варто виокремити адрес-календарі по Чернігівській губернії кінця 1870-х – 1916 рр., які дозволили реконструювати особовий склад трьох окружних судів Чернігівської губернії, а використання пам'ятних книжок по Полтавській губернії дозволило реконструювати штат Полтавського та Лубенського окружних судів.

Робота ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності та всебічності. Зазначені принципи реалізовано шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-історичних (порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного, історико-генетичного, просопографічного) методів, які уможливили реконструкцію інституційного становлення та кадрового забезпечення установи.

РОЗДІЛ 2
ІНСТИТУЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОБОТИ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ
(1874 – ЛЮТИЙ 1917 РР.)

2.1. Інституційне становлення та матеріальне забезпечення роботи Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.)

В Україні положення судових статутів 1864 р. почали реалізовуватися на теренах Слобожанщині. Так, 1867 р. було створено Харківську судову палату, якій підпорядковувалася система мирових судів та 8 окружних судів Харківського судового округу (Харківський, Ізюмський, Сумський, Курський, Воронежський, Острогозький, Орловський, Єлецький) [303, с. 212, 215]

1868 р. почали створювати окружні суди на теренах Одеського судового округу. Так, 1869 р. розпочали роботу Катеринославський, Сімферопольський, Одеський окружні суди. Причому межі територій, які підпорядковувалися окружним судам, могли змінюватися. Так, спочатку Мелітопольський повіт Таврійської губернії підпорядковувався юрисдикції Таганрозького окружного суду, а 1869 р. був підпорядкований Сімферопольському окружному суду [282, с. 61, 62, 64].

1869 р. на теренах Харківського судового округу запрацював окружний суд у Полтаві та розпочалася розбудова системи мирового судочинства на Чернігівщині. Тільки 1874 р. в Ніжині, Чернігові, Стародубі Чернігівської губернії, Лубнах Полтавської губернії було відкрито окружні суди [181, с. 295, 296]. На Чернігівщині та частині Полтавщини судова реформа була проведена у два етапи (1-й етап: відкриття мирового суду та судової палати, 2-й етап: відкриття окружного суду) й повною мірою була реалізована на 7 років пізніше, ніж на Слобожанщині, та на 5 років пізніше, ніж на півдні України. 1880 р. Ніжинський, Чернігівський, Стародубський окружні суди

були переведені до складу Київського судового округу та підпорядковані новоствореній Київській судовій палаті.

Під юрисдикцію Ніжинського окружного суду потрапляли території центральної, південної та південно-східної Чернігівщини (Ніжинський, Борзнянський, Глухівський, Кролевецький та Конотопський повіти); Чернігівського окружного суду – західної та центральної Чернігівщини (Чернігівський, Сосницький, Городнянський, Козелецький та Остерський повіти); Стародубського окружного суду – терени північної Чернігівщини (Стародубський, Мглинський, Суразький, Новозибківський, Новгород-Сіверський повіти) [181, с. 295, 296].

8 травня 1873 р. розпочалася підготовка до відкриття окружного суду в Ніжині [1, арк. 16; 303, с. 212]. Зрозуміло, що його функціонування було неможливе без пошуку приміщення під установу. Варто зазначити, що в українських губерніях склалося кілька способів пошуку приміщень під окружні суди. Так, для потреб Уманського та Луцького окружних судів використовувалися реконструйовані будівлі католицьких монастирів. Для Київського та Стародубського окружних судів були побудовані нові приміщення [246, с. 60, 61, 67, 68, 70].

Для розміщення судового корпусу Ніжинського окружного суду було знайдено приміщення із цікавою історією. У 1820-х рр. у Ніжині під потреби присутніх місць у грека М. Пелепонова було викуплено садибний будинок з кількома флігелями кінця XVIII ст. [223, с. 65; 224, с. 39; 291, с. 95]. У 1873 р. це двоповерхове приміщення було надано під потреби окружного суду, який мали відкрити наступного року.

Перебудову казенної будівлі Ніжинських присутніх місць під приміщення окружного суду було віддано на підряд купцю 1-ї гільдії м. Новгород-Сіверська Ф. Френкелю в розмірі 31 500 руб. за контрактом від 4 грудня 1873 р. Згідно з контрактом «по належному з боку скарбниці огляді закінчених усіх робіт, якщо вони виявляться виконані згідно з договором, виробник повинен видати йому квитанцію, а самі роботи здати у відання за

призначенням губернського правління. Якщо ж після огляду виявиться, що робота виконана недбало і використані низької якості матеріали і речі, то він зобов'язаний замінити матеріалами іншими належної якості і все переробити безкоштовно» [2, арк. 53, 80].

Згідно з проєктом перебудови суду на першому поверсі планувалося розташувати: зал цивільних засідань, приймальню кімнату, канцелярію, кімнату секретаря, кабінет товариша голови, квартиру наглядача будівлі, кімнату швейцара, камеру старшого нотаріуса, камеру для арештантів, кімнату двірника; на другому поверсі – зал кримінальних засідань, кімнату речових доказів, кімнату присяжних, залу присяжних засідателів, кімнату для свідків, канцелярію кримінального відділення, кімнату членів суду, кабінет голови, канцелярію голови, камеру прокурора (три кімнати) [2, арк. 71, 72].

Навесні 1874 р. до Ніжина прибув Чернігівський губернський інженер Д. Савицький з метою вивчення стану казенного приміщення для розміщення в ньому окружного суду [2, арк. 4]. Товариш міністра юстиції О. Ессен у листі від 17 травня 1874 р. до чернігівського губернатора О. Панчулідзева зазначив, що сума, виділена на ремонт Ніжинського окружного суду, не повинна перевищувати визначений кредит [2, арк. 1, 1 зв.].

20 червня 1874 р. був відкритий Ніжинський окружний суд у складі голови Е.Ф. Бострема, його заступника Г.І. Жуковського, членів: П.Д. Каменцева, М.О. Розова, О.М. Лазаревського, І.І. Якубовського, прокурора М.Д. Роговича, секретаря М.І. Кислякова. О першій годині дня присутні заслухали голову, прокурора та прийняли рішення надіслати телеграму в Сенат, міністру юстиції про початок роботи суду [111, арк. 1, 2]. Під час урочистої церемонії ієромонах Ніжинського Благовіщенського монастиря Максиміліан (Іконников) провів процедуру складання присяги працівниками суду [1, арк. 19].

Утім реконструкцію будівлі було завершено тільки після відкриття суду, 26 червня. Відповідно до розпорядження товариша міністра юстиції О. Ессена від 26 червня 1874 р. голова суду Е.Ф. Бострем, товариш голови

Г.І. Жуковський, члени М.О. Розов, І.І. Якубовський, О.М. Лазаревський за участі в.о. прокурора О.П. Ковальова, секретаря суду М.І. Кислякова, чернігівського губернського інженера Д.В. Савицького склали акт перевірки реконструйованої будівлі [2, арк. 10, 11]. За результатом огляду було вирішено доробити: на першому поверсі – на сходах подвійні двері з тамбуром, на другому – двері з дорадчої кімнати в канцелярію кримінального відділення; у коридорі – дві печі. Про якість цієї «реконструкції» свідчить пункт № 5 приймального акта ремонту приміщення, у якому зазначалося, що тинькування, віконні та дверні прорізи виконано незадовільно. Чернігівський губернатор восени 1875 р. направив підрядників під керівництвом молодшого архітектора Тухтєєва до Ніжинського окружного суду з метою усунення недоліків [2, арк. 77, 77 зв.].

До новоствореного Ніжинського окружного суду 1874 р. від Чернігівської палати кримінального суду було передано 11 300 руб., від Чернігівського губернського казначейства – 1 452 руб. 22 коп. (готівкою), 4 311 руб. 19 коп. (білетами) [1, арк. 31, 32].

Голова Ніжинського окружного суду М. Гіппіус у листі до Міністерства юстиції від 7 вересня 1879 р. зазначав, що після прийому будівлі наприкінці червня 1874 р. почали проявлятися суттєві недоліки. Так, у жовтні 1874 р. при нагріванні в печах почали з'являтися тріщини. Для усунення недоліків із будівельного відділення Чернігівського губернського правління був направлений губернський архітектор Федоров [2, арк. 110]. Також молодший архітектор Тухтєєв виявив, що в залі цивільних засідань перегнули балки підлоги, у кімнаті присяжних засідателів і в коридорі цивільного відділення деякі дошки підлоги не витримували навантаження та почали провалюватися. Молодший архітектор Тухтєєв за виконану роботу отримав 280 руб. від Чернігівського губернського правління [2, арк. 111].

На початку 1876 р. було повторно зафіксовано незадовільний стан печей, підлоги. Так, архітектор Федоров змушений був узимку наймати людей для виправлення недоліків. Голова Ніжинського окружного суду Е.Ф. Бострем із

прикрістю зазначав, що суми, що асигнують щорічно згідно з кошторисом на опалення й утримання в чистоті будівлі суду, замало. 18 липня 1876 р. згідно із розпорядженням Міністерства юстиції було асигновано 835 руб. на усунення недоліків у печах, тинькуванні в Ніжинському окружному суді. 1876 р. кошти були витрачено, однак стан підлоги залишався незадовільним. 2 жовтня 1876 р. голова суду Е. Бострем, його заступник Г. Жуковський, архітектор Тухтеев склали акт виконання робіт. Після цього Тухтеев розробив кошторис на подальший ремонт суду в розмірі 4 613 руб., який було затверджено Департаментом Міністерства юстиції наприкінці 1877 р. Навесні 1878 р. було розпочато ремонт печей, підлоги. Загалом у 1876 р., 1878 р. на ремонт Ніжинського окружного суду всього було виділено 5 448 руб. [2, арк. 114 зв.].

27 жовтня 1881 р. голова суду Л. Ланге надіслав міністру юстиції Д. Набокову подання, у якому зазначав, що будівля Ніжинського окружного суду вимагає значних переробок та виправлень – як зовнішніх, так і внутрішніх: тиньок відходить і відпадає по всьому фасаду, а стеля в деяких частинах приміщення протікає. Також голова суду у своєму листі до міністра зауважив, що в залі засідань із цивільних справ така вологість і холод, що довелося відкривати судові засідання в кабінеті товариша голови. Було зазначено, що члени суду та громадськість працюють у складних умовах.

На думку Л. Ланге, для покращення ситуації із залом засідань необхідно підняти в ній підлогу, добудувати ще одну піч, а частину коридорів, що посилюють вогкість і холод у будівлі, ліквідувати. Також голова суду зазначив, що архітектор при пристосуванні старого приміщення до потреб нововідкритої в ньому інституції не врахував достатню кількість площ для свідків та відхожих місць для них [2, арк. 134].

Архітектор не врахував, що під час сесії присяжні засідателі не можуть відлучитися із зали своїх нарад, а інколи мають перебувати там навіть декілька днів. Л. Ланге підкреслив, що його попередники, щоб усунути цю незручність, влаштували в різних місцях ватерклозети. Утім із часом через

недбалість робітників, які з гидливістю ставляться до їх чищення, ці ватерклозети почали поширювати своєрідний запах у будівлі суду.

У листі до міністра юстиції Л. Ланге зазначив, що відразу після вступу на посаду повідомив губернатора про необхідність направлення техніка для складання кошторису необхідних переробок. На початку вересня технік уважно вивчив стан будівлі та пообіцяв скласти бюджет майбутнього ремонту. Голова суду повідомляє міністру юстиції, що не отримав обіцяного кошторису, а тому не може клопотати про отримання кредиту на ремонтні роботи. Л. Ланге відзначив, що якщо не розпочати ремонтні роботи наступного літа, то складений із запізненням кошторис втратить свою актуальність [2, арк. 134 зв. – 136].

Л. Ланге звернувся в листі з клопотанням до міністра юстиції про відкриття наступного року кредиту на суму в 5000 руб. на ремонт окружного суду, який буде розпочатий після отримання головою суду кошторису від техніка та подальшого його надсилання в Міністерство для погодження [2, арк. 118–119 зв.]

16 грудня 1881 р. з Міністерства юстиції надійшов лист Л. Ланге, у якому повідомлялося, що Ніжинський окружний суд розташований у казенній будівлі відомства Міністерства внутрішніх справ, тому капітальний ремонт належить робити з кошторису цього міністерства [2, арк. 120–121].

21 квітня 1882 р. Л. Ланге поінформував чернігівського губернатора С. Шаховського про те, що молодший архітектор чернігівського губернського правління Маркелов у січні 1882 р. здійснив огляд будівлі суду та склав кошторис ремонтних робіт. Також у цьому листі голова Ніжинського окружного суду зауважив, що доцільно проводити ремонт у канікулярний період: з 15 червня до 15 вересня [2, арк. 123, 124]. 4 травня 1882 р. губернатор повідомив Л. Ланге, що кошторис затверджений і направлений у департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ [2, арк. 125, 125 зв.].

Після цього техніко-будівельний комітет виділив на ремонтні роботи 2 047 руб. 3 коп. (на нові види робіт – 941 руб. 49 коп., на ремонт будівлі – 1 105 руб. 54 коп.). Оскільки у Міністерстві внутрішніх справ не було достатньо коштів для покриття видатків на ремонт суду, то було вирішено покласти на чернігівського губернатора розподіл ремонтного кредиту на 1883 р. [2, арк. 126, 126 зв.].

Складність фінансування ремонту полягала в тому, що будівля належала до відомства Міністерства внутрішніх справ, але фактично всю її займав окружний суд, нотаріальний архів, прокурорська камера. Тому міністр юстиції Д. Набоков у листі від 6 квітня 1883 р. до голови Л. Ланге повідомив, що було вирішено створити під керівництвом голови Ніжинського окружного суду тимчасовий будівельний комітет у складі: товариша голови суду, одного з членів суду, ніжинського поліцмейстера і техника. Виконання робіт мало відбуватися відповідно до ст. 142 Статуту будівельного [171, с. 33]. Міністр юстиції Д. Набоков поклав відповідальність за виконання роботи в Ніжинському окружному суді на тимчасову будівельну комісію [3, арк. 1, 2].

1883 р. Міністерство внутрішніх справ виділило на ремонт приміщення окружного суду 2 047 руб. 3 коп., 1884 р. – 928 руб. 47 коп., 1890 р. – 3 795 руб. 3 коп., 1891 р. – 2 677 руб. 74 коп. [3, арк. 60, 60 зв]. Також ремонтні роботи в Ніжинському окружному суді проводилися у зв'язку із несприятливими погодними умовами. Так, 19 червня 1888 р. був пошкоджений залізний дах, і голова суду поінформував будівельне відомство чернігівського губернського правління про використання коштів суду на усунення пошкоджень [3, арк. 44].

Варто зазначити, як склалася доля будівлі Ніжинського окружного суду. Після революції споруда була перепрофільована під потреби міської освіти й нині в приміщенні колишнього окружного суду розміщується школа № 1. Будівля Ніжинського окружного суду рішенням № 856 Чернігівської

обласної державної адміністрації від 28.12.1998 отримала охоронний номер 6947 [222, с. 14].

Під час відкриття Ніжинського окружного суду Міністерство юстиції намагалося забезпечити установу відповідною спеціалізованою юридичною літературою. Так, член кримінального відділення суду І. Якубовський отримав 26 липня 1874 р. один екземпляр Збірника затверджених правил щодо звітності із справ кримінальних і роз'яснення до них [1, арк. 26]. У свою чергу, голова суду Е. Бострем одержав: сім знаків для судових приставів (30 липня, 11 серпня), два екземпляри Кодексу законів 1862 р., 1864 р., 1866 р., 1871 р., 1872 р. (5 серпня), 15 екземплярів брошур циркулярів, що не ввійшли до Збірника правил про звітність у справах кримінальних і роз'яснення до них від 11 листопада 1871 р., 22 листопада 1872 р. (11 серпня), 2 екземпляри Збірника циркулярів та інструкцій Міністерства юстиції, видані з 1 січня 1865 р. по 31 грудня 1873 р. (19 вересня) [1, арк. 27–30, 34]. Показчик з юридичних питань від березня 1843 р. не був надісланий до суду у зв'язку із обмеженою кількістю примірників [1, арк. 39]. Також голова Ніжинського окружного суду 19 листопада 1874 р. отримав з канцелярії Міністерства юстиції XLIII, XLIV, XLV томи другого Повного зібрання законів Російської імперії [1, арк. 43]. За погодженням із міністром юстиції з архіву довідок про судимість 9 грудня 1874 р. було надіслано для судових слідчих Ніжинського окружного суду 10 екземплярів Відомостей довідок про судимість за 1870–1873 рр. [1, арк. 49].

Варто також проаналізувати, як змінювався штат судових чинів (голова, заступник голови, члени окружного суду, судові слідчі) Ніжинського окружного суду за 1874–1914 рр.

Упродовж 1874–1914 рр. у штаті окружного суду в Ніжині зазначалася тільки одна штатна одиниця «товариша голови суду». Подібна ситуація була в інших окружних судах Чернігівщини (Чернігів, Стародуб) та інших регіонів України, де функціонували окружні суди з невеликим штатом (Суми, Ізюм, Лубни) [119, с. 7; 338].

Упродовж 1874–1880 рр., 1883–1884 рр. у Ніжинському окружному суді було 6 осіб, які обіймали посаду судді, й тільки в 1881–1882 рр. – 5 осіб. Починаючи з 1885 р., кількість суддів зростає на 1–2 штатні одиниці. Так, упродовж 1885–1886, 1891, 1894–1900, 1903–1908 рр. у суді було 7 суддів, а в 1887–1890, 1893, 1901–1902 рр. – 8 суддів. З 1909 по 1914 рр. кількість суддів зростає до 9, а в окремі роки й до 10 осіб (1910). З початком Першої світової війни кількість суддів зменшилася до 8 (1914). На 1909 р. в Ніжинському окружному суді 5 суддів працювало в цивільному відділенні, а 4 в кримінальному відділенні [177, с. 8].

Варто зауважити, що кількість штатних одиниць суддів у Чернігівському окружному суді до 1907 р. була меншою, ніж у Ніжинському. Так, 5 суддів працювало в Чернігові в 1890–1891 рр., 1896 р., 1900 р., 1902 р., а 6 суддів – у 1877–1878 рр., 1885–1888 рр., 1892–1895 рр., 1897–1899 рр., 1901 р., 1903–1906 рр. Лише після революційних потрясінь 1905–1907 рр. та в період консервативного курсу П. Столипіна склад судового корпусу був розширений до 8–11 осіб (8 у 1907–1911 рр., 10 у 1912–1913 рр., 11 у 1914 р.). На 1909 р. в Чернігівському окружному суді по 4 судді працювали в цивільному та кримінальному відділеннях установи [177, с. 8].

Подібна ситуація із суддями була в Стародубському окружному суді. Так, 6 суддів працювало в 1877–1878 рр., 1885–1888 рр., 1890–1893 рр., 1896–1906 рр., у 1894–1895 рр. – 5 осіб. Після революційного підйому 1905–1907 рр. кількість суддів була збільшена до 7–9 осіб (7 – 1907–1911 рр., 8–1912–1913 рр., 9 – 1914 р.) [120, с. 151; 122, с. 159–160; 123, с. 963–964; 124, с. 315; 125, с. 182–183; 126, с. 233; 127, с. 270; 128, с. 247; 129, с. 329; 130, с. 473–474; 131, с. 477; 132, с. 119; 133, с. 124; 134, с. 129; 135, с. 133; 136, с. 135–136; 137, с. 167–168; 138, с. 172–173; 139, с. 183–184; 140, с. 183; 141, с. 187–188; 142, с. 198; 143, с. 212–213; 144, с. 220; 145, с. 235–236; 146, с. 250; 147, с. 255; 148, с. 272; 149, с. 277; 150, с. 289; 151, с. 296]. На 1909 р. в Стародубському окружному суді 4 судді працювали в цивільному відділенні та 3 в кримінальному відділенні [177, с. 8].

Доцільно з'ясувати, наскільки така чисельність судового корпусу була оптимальною для краю в останній чверті XIX – на початку XX ст.

На теренах Чернігівщини ситуація із співвідношенням кількості судових установ до площі губернії та чисельності населення була однією з найкращих в Україні. Наприклад, на 1878 р. у 3-х окружних судах краю з населення в 1,8 млн осіб працювало 18 суддів (Ніжинський, Чернігівський, Стародубський – по 6 осіб), тобто один окружний суддя на 100 тис. населення [210]. У Міністерстві юстиції на 1882 р. навіть виникла ідея оптимізувати мережу окружних судів на Чернігівщині й ліквідувати Стародубський окружний суд, а його членів перевести до Ніжинського та Чернігівського окружних судів. Також передбачалося розширити межі судового округу Ніжинського окружного суду за рахунок Прилуцького та частково Роменського повітів, які на той момент підлягали під юрисдикцію Лубенського окружного суду [255, с. 1964].

На 1897 р. ті ж самі 17–18 окружних суддів мали вже забезпечувати край з населенням в 2,3 млн осіб (127–135 тис. населення на одну особу), а на 1905 р. – ця ж кількість суддів мала охоплювати 2,6 млн осіб (144 тис. на особу). Необхідно враховувати, що безпрецедентний демографічний вибух супроводжувався непропорційним зростанням злочинності. За підрахунками відомого дореволюційного судового статиста Є. Тарновського, кількість злочинів з 1876 до 1889 рр. в Російській імперії зростала втричі швидше за приріст населення. За підрахунками знаного спеціаліста з історії держави і права Р. Мулукаєва, на 1900 р. зростання злочинності вдвічі випереджувало зростання народонаселення імперії. Про істотне зростання навантаженості роботи окружних судів упродовж 1885–1908 рр. в Україні та в імперії Романових загалом свідчать такі статистичні дані. По-перше, упродовж 1899–1908 рр. загальна кількість кримінальних справ, яка надійшла до окружних судів імперії Романових, зросла на 43 %. Так, якщо 1899 р. в окружних судах мали справу з 287 тис. кримінальних справ, то 1908 р. вже з 411 тис. щороку кількість справ зростала на 2–5 %, а 1907 р. – аж на 15 %

порівняно з попереднім роком [274, с. 62]. По-друге, упродовж 1885–1898 рр. кількість засуджених окружними та судовими палатами зросла на 12 %, а впродовж 1899–1908 рр. – на 66 % [188, с. 367].

Певною мірою таке динамічне зростання злочинності зумовлювалося збільшенням частки рецидивів злочину. Упродовж 1874–1883 рр. на європейських теренах держави Романових частка повторно засуджених у загальних судах зросла на 30 %, у мирових – на 20 % [188, с. 333; 305].

Варто враховувати й безпрецедентне зростання злочинності у зв'язку з розгортанням селянських виступів на Чернігівщині в 1903–1904 рр., революційним підйомом 1905–1907 рр., що посилювало відчуття невідповідності штатної кількості суддів Ніжинського, Стародубського та Чернігівського окружних судів [229, с. 646; 230, с. 283, 495; 319, с. 58–60]. Навіть на кінець 1907 р. ситуація на Чернігівщині була тривожною, й сучасники тих подій писали в газетах: «Губернія горить. Це не гіпербола, а найжахливіша дійсність. Кожну ніч небосхили осяюються кривавою загравою». Причому потерпали не тільки дрібні землевласники, а й великі землеволодіння. Так, восени 1907 р. економія князя Голіцина в Новгород-Сіверському повіті горіла двічі. Побоюючись нових підпалів, її власник був змушений викликати стражників для охорони садиби та будинку [252, с. 144].

Зупинимось детальніше на визначенні ролі окружних судів у розгляді справ, які були пов'язані із суспільно-політичною динамікою перед Першою світовою війною. Український правознавець О. Ярмиш слушно зазначив, що в радянській історіографії переоцінювали роль адміністративних репресій і недооцінювали значення судових інституцій у реакції на суспільний рух останньої третини XIX – початку XX ст. [333, с. 198]. Відповідно до судової реформи 1864 р. окружні суди могли розглядати справи, які стосувалися громадського порядку. Утім 1878 р. відбулася резонансна подія: народницю В. Засулич, яка здійснила замах на петербурзького градоначальника Ф. Трепова, колегія присяжних Петербурзького окружного суду виправдала

[201; 329, с. 130]. Для уникнення в подальшому таких випадків 9 травня 1878 р. було видано закон, відповідно до якого справи про супротив розпорядженням уряду, непокору органам влади, образу чиновників та неповагу до них передавалися на розгляд судових палат із становими представниками, а 9 серпня 1878 р. було видано закон про підсудність справ про державні злочини військовим судам за законами воєнного часу. Цього ж дня було видано інший закон, відповідно до якого командувачеві військового округу було надане право передавати військово-окружному суду цивільних осіб, звинувачених у державних злочинах. Після цього учасники народовольчого руху на теренах Правобережної України в 1878–1883 рр. були засуджені Київським військово-окружним судом [169, с. 22; 329, с. 131–154].

У 1905–1906 рр. у багатьох місцевостях України та Чернігівщини було введено воєнний стан та стан посиленої та надзвичайної охорони, тому багато кримінальних справ найбільш тяжкого характеру (вбивства, грабежі) були передані на розгляд військово-польових та військово-окружних судів [230, с. 257; 274, с. 61]. Так, у грудні 1905 р. робітники Шосткинського порохового заводу розпочали демонстрацію, до якої приєдналися містяни та селяни навколишніх сіл. Для придушення страйку були викликані війська. 1906 р. організатори страйку Г. Ткаченко, С. Максимовський, Г. Сулима були заслані в Тобольську та Вологодську губернії та віддані під військово-окружний суд [229, с. 599].

Утім по мірі зняття воєнного стану судові палати й окружні суди також почали залучатися для реагування на суспільно-політичну активність та настрої населення краю [230, с. 257]. Відповідно до закону від 18 березня 1906 р. було передбачено особливий порядок розгляду кримінальних справ окружними судами за участі трьох коронних суддів, повітового предводителя дворянства, міського голови, старости й одного волосного старшини [333, с. 200]. Про завантаженість роботи Ніжинського окружного суду в роки революційного піднесення свідчать такі дані. Упродовж 1905–1915 рр. тут

було розглянуто 63 справи про заочну образу імператора. Причому розгляд таких відносно простих справ міг тривати більше року, оскільки багато часу забирало досудове слідство. Зазвичай вироки суду зводилися до нетривалого арешту від тижня до одного місяця. Лише в одному випадку селянин с. Попівка Конотопського повіту І. Ковтун отримав вирок на терміном пів року, оскільки він на листівці маніфесту не тільки зробив напис «Цим оголошую всім вірнопідданам, що цим маніфестом треба підтертися», але й удома зберігав листівку РСДРП [283, с. 397, 399].

Окрім того, окружні суди мали розглядати справи, пов'язані з неочікувано масовими єврейськими погромами в регіоні. У жовтні 1905 р. вони сколихнули Чернігівську губернію. Причому в судовому окрузі Ніжинського окружного суду відбулося 33 випадки погромів, що було значно менше, ніж на теренах інших судових округів губернії. Наприклад, на теренах судового округу Чернігівського окружного суду відбулося 105 погромів, а Стародубського окружного суду – 85. У судовому окрузі Ніжинського окружного суду найбільш масові погроми відбулися тільки на теренах Ніжинського повіту (м. Ніжин, м. Носівка, м. Мрин, м. Монастирище, м. Лосинівка та в 16 селах), у якому були сильні чорносотенські організації, тоді як у Глухівському повіті було зареєстровано тільки один випадок єврейського погрому (м. Вороніж), у Кролевецькому повіті – 3 випадки, у Борзнянському – 7 випадків [272, с. 127–135]. Варто детальніше розглянути єврейський погром у Ніжині. Упродовж 17–24 жовтня 1905 р. місто пережило великий єврейський погром, під час якого були пограбовані 110 крамниць, винний погріб, 23 будинки, 11 рундуків. Учасниками погрому стали не тільки містяни, але й жителі навколишніх сіл і навіть губерній. Тільки військам 24 жовтня вдалося припинити протиправні дії. 70 осіб були затримані, проте тільки 14 з них було висунуте обвинувачення. Три особи (М. Зеленко, М. Кононець, Ф. Костюк) були засуджені Ніжинським окружним судом до 8 місяців ув'язнення, а

Ф. Марченко – до 4 місяців. Усі інші підозрювані були відпущені через недоведення провини [248].

Окрім того, на початку ХХ ст., особливо в роки революції 1905–1907 рр., почастишали випадки самовільної вирубки лісів – як поміщицьких, так і селянських. Такими справами займалися насамперед окружні суди. Серед багатьох випадків подібних правопорушень на теренах судового округу Ніжинського окружного суду можна згадати вирубування лісу в маєтку В. Кочубея в с. Дубовичі 1907 р. [112].

Аналізуючи динаміку зростання кількості суддів окружних судів губернії, ми дійшли висновку, що вона дещо відстає від політичної динаміки революційних подій 1905–1907 рр. Деяке зростання кількості суддів відбувається тільки в 1907–1908 рр., а більш істотне – тільки з 1911–1912 рр. Станом на 1913 р. загальна кількість окружних суддів у Чернігівській губернії, яка мала на той час населення в 3,1 млн осіб, була збільшена до 27–30 штатних одиниць (одна особа на 103 тис. або 114 тис. населення губернії) [269, с. 123]. Несуттєве зростання кількості суддів пояснюється тим, що в роки революційного підйому багато кримінальних справ розглядали військово-окружні та військово-польові суди. Тільки з 1907 р. ситуація змінюється у зв'язку зі скасуванням воєнного та надзвичайного станів. Суди загальної юрисдикції починають розглядати більшість кримінальних справ. Зауважимо, що після 1907 р. в імперії Романових відбувається стрімке щорічне зростання на 5–7 % розгляду окружними судами найбільш важких кримінальних злочинів. Наприклад, якщо станом на 1909 р. окружні суди розглядали 268 тис. особливо важких кримінальних справ, то в 1910 р. – 289 тис., 1911 р. – 305 тис., 1912 р. – 319 тис., 1913 р. – 334 тис. У зв'язку із цим найбільш серйозне розширення штату окружних судів у Чернігівській губернії відбулося, починаючи з 1911 р. [274, с. 69].

Варто зазначити, що співвідношення штату судового корпусу до кількості населення в Чернігівській губернії було одним з найкращих в Україні. Наприклад, на 1887 р. у Полтавському окружному суді працювало

11 суддів, а в Лубенському – 6, які забезпечували правоохоронну діяльність у губернії з населенням в 2,38–2,4 млн (140 або 144 тис. на одного суддю) [155, с. 13, 14, 16]. У 1903 р. в Полтавській губернії з населенням в 2,84 млн працювали ті самі 17 окружних суддів (167 тис. населення на одного окружного суддю) [119, с. 7, 45]. Причому, якщо в Чернігівській губернії в кожному судовому окрузі окружного суду мешкала приблизно однакова кількість людей, то в Полтавській губернії ситуація була кардинально іншою. Наприклад, у 1897 р. під юрисдикцію Полтавського окружного суду потрапляло аж 9 повітів (Гадяцький, Зіньківський, Кобеляцький, Костянтинівський, Кременчуцький, Миргородський, Полтавський, Хорольський, Роменський) з населенням 1,7 млн осіб (155 тис. на одного суддю), а Лубенського – 6 повітів (Лубенський, Переяславський, Золотоніський, Прилуцький, Пирятинський, Лохвицький) з населенням 1,05 млн (175 тис. на одного окружного суддю).

У 1907 р. в Полтавському та Лубенському окружних судах працювало 13 та 11 суддів відповідно, які забезпечували правоохоронну діяльність для 3,2 млн населення губернії (один окружний суддя на 133 тис. осіб), у 1911 р. – 14 та 10 окружних суддів на 3,65 млн населення губернії (152 тис. осіб на одного суддю) [160, с. 34–36, 274; 179, с. 5, 44; 332]. Така ситуація негативно позначилася на ефективності роботи Полтавського та Лубенського окружних судів. На 1 січня 1910 р. в Полтавському окружному суді залишалося нерозглянутих 2333 цивільні справи, а в Лубенському окружному суді – 2104 цивільні справи [170, с. 143].

На теренах Волинської губернії ситуація була дещо кращою за Полтавську, але істотно гіршою за Чернігівську. Так, станом на 1880 р. 8 суддів Житомирського окружного суду мали забезпечувати правопорядок на теренах 6 повітів (Житомирського, Новоград-Волинського, Овруцького, Острозького, Заславського, Старокостянтинівського) з населенням 1,3 млн (162 тис. на одного суддю), на 1882 р. – 9 суддів (150 тис. на одного суддю). З 1884 р. 11 суддів працювали з населенням, кількість якого зросла до 1,5 млн

на 1897 р. (142 тис. на одного суддю). Зрозуміло, що така ситуація істотно знижувала ефективність роботи окружного суду, тому в 1905–1907 рр. штатний розпис був змінений [254, с. 80–82].

Далі проаналізуємо забезпечення Ніжинського окружного суду судовими слідчими.

Загалом у штаті Ніжинського окружного суду впродовж 1874–1905 рр. було 12 штатних одиниць судових слідчих, а саме:

1874–1905 рр. – 10 посад судових слідчих;

з 1876 р. – одна посада судового слідчого з особливо важливих питань;

з 1882 р. – одна посада судового слідчого округу Ніжинського окружного суду [1, арк. 17].

З 1906 р. кількість судових слідчих зростає з 10 до 12. Відповідно, відбуваються зміни меж і дільниць, у яких працювали судові слідчі. До 1905 р. Ніжинський, Борзнянський, Глухівський, Кролевецький, Конотопський повіти були поділені на дві дільниці, а з 1906 р. Кролевецький, Конотопський повіти – на 3 дільниці [139, с. 56, 64, 95, 104, 149; 140, с. 57, 65, 96, 105, 149; 141, с. 60, 68, 100, 110, 154].

У штаті Стародубського окружного суду до 1906 р. передбачалося 10 посад судових слідчих та одна посада судового слідчого з особливо важливих питань [120, с. 131–132; 122, с. 160–161; 123, с. 964; 124, с. 315; 125, с. 183; 126, с. 233; 127, с. 282; 128, с. 247; 129, с. 330; 130, с. 436, 440, 450, 468, 474; 131, с. 436, 441, 448, 478, 486; 132, с. 75, 80, 88, 120, 128; 133, с. 79, 84, 93, 125, 134; 134, с. 81, 86, 95, 130, 139; 135, с. 83, 89, 98, 134, 143; 136, с. 85, 91, 100, 136, 146; 137, с. 104, 111, 124, 168, 180; 138, с. 106, 113, 126, 174, 186; 139, с. 113, 121, 134, 185, 198; 140, с. 114, 122, 134, 185, 198; 141, с. 119, 127, 138, 188, 202]. З 1907 р. кількість судових слідчих, які працювали на дільницях Стародубського, Мглинського, Суразького, Новозибківського, Новгород-Сіверського повітів, зростає до 13 осіб (12 – судових слідчих, 1 – судових слідчий з особливо важливих питань) [142, с. 126, 134, 146, 199, 212].

У Чернігівському окружному суді до 1889 р. штатом передбачалося 10 посад судових слідчих [120, с. 17; 122, с. 155–156; 123, с. 961–962; 124, с. 314]. 1890 р. у Козелецькому, Остерському повітах було створено спільну Козелецько-Остерську слідчу дільницю замість 2-ї слідчої дільниці в кожному із цих повітів [125, с. 180]. Тому кількість судових слідчих упродовж 1890–1906 рр. становила 9 штатних одиниць [126, с. 230; 129, с. 327; 132, с. 33, 52, 58, 108, 113; 135, с. 39, 59, 65, 121, 126; 138, с. 47, 73, 82, 156, 164; 141, с. 53, 83, 92, 170, 178]. 1907 р. не тільки було збільшено кількість судових слідчих до 12 осіб, але й уведено нову посаду судового слідчого з особливо важливих питань [142, с. 56, 88, 97, 179, 188]. З 1910 р. кількість судових слідчих становила 14 осіб (13 судових слідчих, 1 судовий слідчий з особливо важливих питань) [145, с. 59–60, 101, 112, 213, 224].

Зрозуміло, що збільшення кількості судових слідчих в окружних судах Чернігівської губернії зумовлювалося демографічним вибухом та частково суспільним піднесенням початку ХХ ст. Відомий український правник О. Ярмиш у своїй роботі «Каральний апарат самодержавства» (2001) зазначив, що в 1880-х – 1890-х рр. царському уряду, який не бажав розголосу під час розгляду справ про державні злочини, вдалося не тільки фактично ліквідувати стадії попереднього слідства та судового розгляду, але й активно використовувати адміністративні форми покарання. Проте 1904 р. вийшов новий закон «Про деякі зміни в порядку провадження у справах про злочинні діяння державі й про застосування до таких постанов нового Кримінального положення», згідно з яким ліквідовувалася можливість розв'язання таких справ у адміністративному порядку. Утім у судових палатах було запроваджено спрощений розгляд справ про державні злочини на основі жандармського дізнання без проведення попереднього слідства [333, с. 199].

Проте в частині справ про державні злочини зберігалося традиційне попереднє слідство, яке вели судові слідчі. Так, 18 серпня 1905 р. було видано циркуляр «Про покладання провадження попередніх слідств у

справах про державні злочини на дільничних судових слідчих та мирових суддів, які їх заміщують відповідно ст. 1035, ст. 1036 Статуту кримінального судочинства», відповідно до якого визнавалася доцільність попереднього слідства під час розгляду справ про політичні демонстрації, участь в антиурядових товариствах, антиурядову пропаганду. Збереження інституту попереднього слідства давало можливість захистити права обвинувачених, справи яких розглядалися у військово-окружних судах. Яскравий приклад на підтвердження цього: у січні – лютому 1907 р. Київський військовий окружний суд розглядав справу Лубенського революційного комітету. Під час судового процесу 26 свідків зазначили, що судовий слідчий Лубенського окружного суду з найважливіших справ А. Манжевський проводив слідство з недотриманням норм чинного законодавства. Зауважимо, що цей судовий слідчий був досвідченим працівником, оскільки станом на 1907 р. встиг попрацювати секретарем при прокурорі Лубенського окружного суду, судовим слідчим цього ж суду по Лохвицькому повіту [118, с. 9; 119, с. 7]. У результаті цієї скарги Лубенський окружний суд розпочав проти нього кримінальне провадження. Утім на 1912 р. А. Манжелевський продовжував працювати на посаді судового слідчого з особливо важливих питань цього ж суду [160, с. 274; 179, с. 6; 333, с. 200, 204].

Отже, за період 1874–1917 рр. простежується тенденція до збільшення кількості судових слідчих окружних судів у Чернігівській губернії, яка мала насамперед компенсувати демографічний вибух та певною мірою була реакцією на масовий суспільно-політичний рух початку ХХ ст. Так, 1878 р. 32 судові слідчі трьох окружних судів припадали на 1,8 млн населення краю (56 тис. на одну штатну одиницю), 1897 р. – 31 слідчий на 2,3 млн населення (74 тис.), 1905 р. – 31 слідчий на 2,6 млн населення (84 тис.), 1913 р. – 42 слідчі на 3,1 млн населення (75 тис.). Зрозуміло, що таке неістотне зростання кількості судових слідчих не відповідало викликам часу, особливо в умовах політичних потрясінь. Ситуація певною мірою полегшувалася двома чинниками. По-перше, чини корпусу жандармів здійснювали дізнання, і на

підставі матеріалів цього формального дізнання суд виносив вирок. У зв'язку з поширенням такої практики уряд фактично ліквідував стадію попереднього слідства в процесі проведення розслідувань державних злочинів [188, с. 454; 195, с. 14]. По-друге, відповідно до норм законодавства на допомогу судовим слідчим відправлялися кандидати на судові посади [169, с. 78]. Так, наприкінці жовтня 1905 р. в Ніжині та Ніжинському повіті відбулися масові єврейські погроми. Для здійснення попереднього слідства був направлений судовий слідчий 1-ї ділянки Ніжинського повіту М. Паливода, який з 15 листопада розпочав щоденні допити. Йому на допомогу був відправлений кандидат на судові посади В. Вербицький, який також почав займатися допитами щодо погромів у Ніжинському повіті. М. Паливода через надзвичайну завантаженість подав прохання про направлення йому на допомогу ще кандидата на судові посади Новицького для огляду місць злочину. 2 травня 1906 р. М. Паливода був відправлений у відпустку на основі довідки ніжинського повітового лікаря Лубченка від 23 квітня 1906 р., у якій було зазначено, що судовий слідчий має перевтому, безсоння, втрату апетиту, загальну слабкість. Тому подальше ведення справ про погроми у с. Черняхівці квартири єврея Б. Левицького, про погром у с. Липів Ріг, про погром у с. Безуглівка було передано старшому кандидату на судові посади В. Вербицькому [55, арк. 28–30, 33–37, 46].

Варто зазначити, що ситуація із судовими слідчими в окружних судах Чернігівської губернії була набагато кращою, ніж у сусідній Полтавській. Так, у 1887 р. в Полтавському окружному суді штатом передбачалося 18 посад судових слідчих (17 звичайних, 1 з особливо важливих питань), а в Лубенському – 10 (9 звичайних, 1 з особливо важливих питань) на 2,38 млн населення (85 тис.) [155]. На 1903 р. працювало 18 судових слідчих, а в Лубенському – 11 на 2,84 млн населення (98 тис.); на 1907 р. – 34 судові слідчі (Полтава – 20, Лубни – 14) на 3,2 млн населення (94 тис.); на 1911 р. – 33 судові слідчі (Полтава – 19, Лубни – 14) на 3,65 млн населення (110 тис.) [119].

Таким чином, штат Ніжинського окружного суду в 1874 – 1917 рр. був істотно розширений, що обумовлювалося демографічним вибухом в регіоні, істотним ростом злочинності в Чернігівській губернії на фоні суспільно-політичної динаміки початку ХХ ст.

2.2. Матеріальне забезпечення судових чинів Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.)

Матеріальне утримання судових чинів Ніжинського окружного суду визначалося відповідно до «Розпису утримання, класів посад, розрядів пенсії та мундирів чинів судового відомства», який додавався до ст. 238 «Заснування судових установ» (20 листопада 1864 р.) [169, с. 79–81]. Тож усі очільники Ніжинського окружного суду отримували впродовж 1874–1906 рр. оклади в розмірі 4500 руб. (жалування – 2500 руб., столові – 1000 руб., квартирні – 1000 руб.) [36, арк. 2, 3 зв.; 40, арк. 3, 3 зв.; 67, арк. 24; 76, арк. 4 зв.; 79, арк. 6 зв.]. 1907 р. відбулося підвищення жалування до 3300 руб., а відтак, сума всього утримання голів зросла до 5300 руб. [93, арк. 15]. Доцільно визначити, що до 1907 р. в Російській імперії більшість голів окружних судів отримувала 4 500 руб., але були випадки й більших окладів. Так, 1902 р. голова Ставропольського окружного суду Жила, голова Мітавського окружного суду отримували оклад 7 000 руб., оскільки, окрім традиційного жалування, столових та квартирних, отримували додаткові кошти в розмірі 2500 руб. [219, с. 90].

Для аналізу рівня окладу голів Ніжинського окружного суду необхідно враховувати такі фактори.

По-перше, посада голови окружного суду в системі класів посад Російської імперії була елітарною, високою в службовій ієрархії й належала до IV класу. Такого класу в системі судового відомства були лише посади голови департаменту судової палати, старшого голови судової палати, прокурора судової палати, оберпрокурора касаційного департаменту Сенату. У системі судового відомства була тільки одна посада вищого III класу –

сенатора касаційного департаменту Сенату [169, с. 79–81]. Такого рівня посаду можна було отримати тільки після тривалої кар'єрної служби. Наприклад, тільки перші голови Ніжинського окружного суду другої половини 1870-х рр. Е. Бострем та М. Гіппіус за 12–13 років служби досягли посади такого рівня [36, арк. 2–11; 335]. Утім така динаміка могла бути можливою лише за умови збігу кількох факторів: родове походження, сприятлива політична ситуація в державі. Зазвичай для здобуття посади IV класу наступним головам Ніжинського окружного суду довелося працювати від 19 до 42 років. Варто зауважити, що посаду такого класу могла обіймати особа, яка мала інколи класний чин рівня таємного радника (чин III класу), зазвичай, дійсного статського радника (чин IV класу), у багатьох випадках статського радника (чин V класу). Наприклад, на 1903 р. з 88 голів окружних судів імперії Романових 8 осіб мали класний чин таємного радника, 70 – дійсного статського радника, 9 – статського радника, 1 – колезького радника [219, с. 219]. Голови окружних судів належали до невеликої, привілейованої когорти осіб в імперії. Наприклад, на 1903 р. чиновників I–IV класів у Російській імперії було лише 3 653 особи [219, с. 53, 71].

По-друге, у процесі вивчення матеріального забезпечення голів Ніжинського окружного суду необхідно порівнювати його з матеріальним забезпеченням осіб, які обіймали державні посади IV класу, або осіб, які мали класні чини статського радника або дійсного статського радника, або ж хоча б порівнювати з доходами осіб, які не перебували на державній службі, але обіймали високі посади у сфері комерції.

У системі судового відомства серед чиновників IV класу голова, прокурор департаменту судової палати отримували оклад у розмірі 5000 руб. (3000 руб. – жалування, по 1000 руб. – столові та квартирні), старший голова судової палати – 6000 руб. (3000 руб. – жалування, по 1500 руб. – столові та квартирні). Найбільший оклад був в оберпрокурора касаційного департаменту – 7000 руб. (жалування – 3000 руб., по 2000 руб. – столові та квартирні) [169, с. 79–81]. Особи, які обіймали ці посади, отримували

більший оклад за посаду голів окружного суду, оскільки окружні суди перебували в підпорядкуванні судової палати. Начальники губернських жандармських управлінь отримували на рік від 3400 руб. Наприклад, генерал-майор Новицький, який перебував на військовій службі з 1859 р., на 1902 р. отримував оклад в розмірі 5400 руб. (жалування – 1500 руб., столові – 2700 руб., квартирні – 900 руб., на прислугу – 288 руб.) [188, с. 465].

У системі Міністерства освіти до IV класу належали посади попечителя Київського учбового округу, ректорів Київського університету св. Володимира, Ніжинського історико-філологічного інституту. Так, попечитель округу проф. П. Зілов на 1908 р. отримував оклад у розмірі 8500 руб. (4500 руб. – жалування, столові та квартирні – по 2000 руб.), ректор Київського університету доктор політекономії П. Цитович – 5400 руб. (жалування – 2400 руб., столові – 300 руб., квартирні – 1200 руб., за виконання інших обов'язків – 1500 руб.), ректор Ніжинського історико-філологічного інституту доктор загальної історії І. Іванов – 6000 руб. (жалування – 4800 руб., столові – 1200 руб., квартира казенна) [157, с. 1, 2, 19].

Таким чином, держслужбовці Міністерства юстиції та Міністерства освіти Російській імперії на початку XX ст., які обіймали посади IV розряду, отримували приблизно співмірні оклади, які коливалися в межах 5300–6000 руб., як виняток – 7000–8000 руб. Доцільно зазначити, що подібний оклад отримували віцегубернатори. Так, на 1876 р. київський віцегубернатор отримував оклад у розмірі 3000 руб., а на 1902 р. ломжинський віцегубернатор – 5000 руб., єреванський – 6100 руб. [219, с. 88; 273].

Якщо не враховувати оклади голів великих українських міст (Київ, Харків, Одеса), то утримання очільників міст України з населенням в 50–70 тис. було подібне до описаного вище. Наприклад, міський голова Харкова від 1893 р. отримував 8000 руб., Києва на 1912 р. – 8000 руб., Херсона – 4000 руб. (на 1890 р.), Єлисаветграда – 4000 руб. (на 1905 р.), 6000 руб. (від 1906 р.). У сфері індустрії та фінансів оклади були також високими.

Наприклад, бухгалтер заводу сільськогосподарських машин братів Ельворті (м. Єлисаветград) отримував на початку ХХ ст. 5000 руб. [241, с. 57, 76].

Дещо вищими за оклади в системі Міністерства юстиції, Міністерства освіти було утримання в губернських акцизних управліннях українських губерній та імперії загалом. Наприклад, на 1902 р. управляючий акцизними зборами в Курській губернії Е. Шпіцбарт отримував 8800 руб., Полтавської губернії А. Джеджалій – 8100 руб. [219, с. 89].

За підрахунками П. Зайончковського, після 1853 р. частка землевласників у системі управління істотно знижується з 52 % до 18,6 % [219, с. 217]. Утім, коли аналізуємо дохід державного службовця, доцільно також урахувувати не тільки розмір окладу, але й володіння нерухомістю, яка могла потенційно приносити прибуток. Так, для всіх 8 голів Ніжинського окружного суду оклад було головним джерелом доходів, лише О. Байбаков був землевласником й володів 85 десятинами землі біля м. Нові Млини (Сосницький повіт, Чернігівська губернія) вартістю 8000 руб. Проте він же й мав борг у розмірі 4000 руб. [99, арк. 6 зв., 79 зв.].

Зовсім інша картина спостерігається в середовищі київських віцегубернаторів. За підрахунками Д. Ніколайчука, з 16 київських віцегубернаторів нерухомим майном (маєтки, земельна власність) володіли 8 осіб: О. Баумгартен (3600 дес.), С. Гудим-Левкович (3100 дес.), Л. Милорадович (5000 дес.), П. Селецький (1000 дес.), М. Чихачов (310 дес.), Д. Федоров (1113 дес.) [273, с. 65]. Великими власниками землі були й міські голови півдня та центру дореволюційної України. Наприклад, міський голова Єлисаветграда з 1911 р. Г. Волохін походив з родини купців, які мали великі земельні володіння й здавали їх в оренду [241, с. 60].

Серйозне жалування голів окружного суду дозволяло їм мешкати як у губернських, так і в столичних містах. Наприклад, коли М.С. Грабар 1896 р. вперше був призначений у Київ на посаду члена судової палати, то міг собі дозволити орендувати 6–7-кімнатну квартиру на вул. Велика Житомирська, 4 з водою, каналізацією та електрикою за 900–1300 руб. на рік [216, с. 319].

1911 р. колишній голова Ніжинського та чинний голова Київського окружних судів М. Грабар замовив у цивільного інженера В. Безсмертного проект двоповерхового будинку в стилі модерн. Побудований особняк мав невеликий газон, ґратчасте огороження, відокремлений від хідника фасад, парадний вхід, ворота, сторожку-двірницьку, господарське подвір'я, сад [217, с.646–648].

Член Київської судової палати М. Шугуров, який восени 1896 р. був призначений очільником Ніжинського окружного суду, ґрунтовно поставився до вибору квартири. У січні – лютому 1897 р. на його замовлення було зроблено ремонт у 5-кімнатній квартирі: поклеєно шпалери, спеціально замовлені в Києві, пофарбовано двері, вікна, підлогу [114]. Окрім того, М. Шугуров упродовж тривалої успішної судової кар'єри в Стародубі, Києві та Ніжині отримав значні грошові надходження, які використав для формування персональної колекції речей, рукописів старовини; допомоги Глухівській бібліотеці [186; 285].

Значні доходи голів окружних судів дозволяли їм давати якісну середню та вищу освіту своїм дітям. Треба зазначити, що студенти юридичних факультетів не отримували стипендії [271, с. 17]. Андрій та Петро Грабарі закінчили один з найкращих освітніх закладів Києва – приватну гімназію В. Науменка, яка була відкрита за активного сприяння їхнього батька [216, с. 323–325]. Син іншого голови Великолуцького та Ніжинського окружних судів Ю. Рахальського отримав вищу юридичну освіту, оскільки працював на посаді товариша прокурора Мітавського окружного суду [76, арк. 4, 11 зв., 12]. Донька очільника Ніжинського окружного суду О. Байбакова Файна склала іспити в Санкт-Петербурзькому жіночому медичному інституті та на основі ст. 43 Положення цього ж інституту 17 листопада 1904 р. отримала звання лікаря з відзнакою [99, арк. 2, 17–26, 38–50, 64, 72, 80.].

Дещо нижчим, але теж високим був оклад товариша голови окружного суду. Матеріальне утримання товаришів голів Ніжинського окружного суду визначалося відповідно до «Розпису утримання, класів посад, розрядів пенсії

та мундирів чинів судового відомства», який додавався до ст. 238 «Заснування судових установ» (20 листопада 1864 р.) [169, с. 79–81]. Усі заступники голови Ніжинського окружного суду отримували впродовж 1874–1906 рр. оклади в розмірі 3500 руб. (жалування – 2000 руб., столові та квартирні – по 750 руб.) [25, арк. 3 зв.; 35, арк. 2 зв.; 42, арк. 2 зв., 50; 60, арк. 12 зв.; 78, арк. 5 зв., 13, 18]. Восени 1906 р. відбулося підвищення окладу й товаришам голів окружного суду І. Орленку, П. Луцкевичу. Вони почали отримувати 4200 руб. (жалування – 2700 руб., столові та квартирні – по 750 руб.) [89, арк. 1 зв., 57; 106, арк. 2 зв., 36].

Зарплата товариша голови окружного суду зараховувалася до посад V класу. Відповідно до «Розпису окладів...» у системі судового відомства до чиновників V класу належали посади члена судової палати, прокурора окружного суду з окладом в розмірі 3500 руб. (2000 руб. – жалування, по 750 руб. – столові та квартирні), мирові судді в столицях, члени окружного суду – 2200 руб. (1200 руб. – жалування, по 500 руб. – столові та квартирні). Найбільшим був оклад у товариша оберпрокурора касаційного департаменту Сенату – 4500 руб. (жалування – 2500 руб., по 1000 руб. – столові та квартирні) [169, с. 79–81].

Таким чином, в ієрархії судових чинів та чинів прокурорського нагляду товариші голів окружних судів слідували за товаришами оберпрокурорів касаційного департаменту й істотно випереджали в розмірі окладів членів суду та мирових суддів, що працювали в столицях.

Варто порівняти утримання товариша голови окружного суду із зарплатами в інших міністерствах. Так, відповідно до штату Одеської міської поліції (19 травня 1871 р.) посада V класу поліцмейстера передбачала оклад у 5000 руб. (3000 руб. – жалування, квартирні – 1000 руб., роз'їзні – 1000 руб.) [165, с. 200]. У Міністерстві освіти до посад V класу, які мали подібний оклад, на 1907 р. можна зарахувати посади помічника попечителя Київського учбового округу – 4900 руб. (жалування – 1500 р., столові – 1800 руб., квартирні – 600 руб., додаткові – 1000 руб.), окружного інспектора

Київського учбового округу – 2890 руб. 62 коп. (жалування – 905 руб., столові – 508 руб. 70 коп., квартирні – 276 руб. 92 коп., добавочні – 1200 руб.), декана факультету Київського університету – 3600 руб. (жалування – 2400 руб., столові та квартирні – по 300 руб., за посаду декана – 600 руб.), інспектора Ніжинського історико-філологічного інституту – 4140 руб. (жалування – 2940 руб., столові – 300 руб., додаткові – 800 руб., квартира казенна). Директори чоловічих гімназій також отримували високі оклади. Наприклад, директор Білоцерківської чоловічої гімназії на 1907 р. отримував оклад у 4030 руб. (жалування – 1200 руб., столові – 800 руб., за додаткові уроки – 660 руб., відсоток надбавки – 110 руб., виконання інших незначних обов'язків – 360 руб., пенсія – 900 руб.), а директор Глухівської чоловічої гімназії – 3560 руб. (жалування – 1200 руб., столові – 800 руб., квартира казенна, за додаткові уроки – 120 руб., відсоток надбавки – 20 руб., виконання інших незначних обов'язків – 300 руб., пенсія – 1120 руб.) [157, с. 1, 4, 28, 31].

Істотні оклади товаришів окружних суддів дозволяли їм володіти значною нерухомістю, навчати дітей у престижних середніх та вищих навчальних закладах. Наприклад, товариш голови Ніжинського окружного суду Д. Вікторов не тільки володів разом з батьками 300 десятинами землі в с. Погребки (Льговський повіт Курської губернії), але й придбав земельну ділянку площею 300 десятин у селах Дяківка, Камишевка [35, арк. 3]. Дружина іншого товариша голови Й. Пашковського купила в Ніжині будинок вартістю 10000 руб. [42, арк. 51 зв.]. Зрозуміло, що так дорого на межі ХІХ–ХХ ст. у великому повітовому місті міг вартувати тільки двоповерховий кам'яний будинок.

Товариш голови В. Попов навчав за власні кошти старшого сина Володимира в Київському університеті, а молодшого Євгенія – у Київській 4-й гімназії [60, арк. 11]. Інший товариш голови І. Орленко за свій рахунок навчав старшого сина Георгія в Київському університеті, а молодшого сина

Володимира відправив на лікування до факультетської клініки університету Св. Володимира [89, арк. 31, 31 зв., 45, 51].

Як вже зазначалося, хоча посада судді Ніжинського окружного суду належала до посад V класу, але відповідно до «Розпису окладів...» за 1864 р. оклад становив 2200 руб. (жалування – 1200 руб., столових – 500 руб., квартирних – 500 руб.). 1907 р. відбулося підвищення виплат суддям до 3300 руб. (жалування – 2200 руб., столові – 550 руб., квартирні – 550 руб.). Окрім того, частина суддів отримувала доплати за вислугу років. Так, по 500 руб. отримували І. Якубовський, С. Кулжинський, І. Гінтовт; по 450 руб. – М. Наголкін, А. Диновський, Н. Скорина, Р. Остап'юк, М. Кутневич, М. Воробйов, П. Аладжалов [7, арк. 2–5; 12, арк. 6–8; 20, арк. 4–8; 21, арк. 2–8 зв.; 23, арк. 3–8; 24, арк. 4–9 зв.; 27, арк. 1–5, 7–10 зв., 12–15; 29, арк. 5–13; 31, арк. 1–8; 37, арк. 3–6, 8–11; 39, арк. 2–6; 41, арк. 1–12, 27–40 зв., 41–51, 126–131 зв.; 46, арк. 3–10 зв., 48, арк. 1–6; 49, арк. 6–10; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 53, арк. 4–11; 56, арк. 5–10 зв.; 57, арк. 26–34; 59, арк. 3–10; 62, арк. 1–12, 28–38; 69, арк. 1–6, 11–20; 71, арк. 6–16 зв.; 77, арк. 2–5; 81, арк. 1–10, 12–21, 25–36; 82, арк. 1–6, 11–14 зв.; 85, арк. 1–10, 11–20, 26–32 б; 95, арк. 2–6; 98, арк. 1–8, 10–17 зв.; 100, арк. 1–7, 9–15 зв., 43–47; 101, арк. 1–8, 10–16; 104, арк. 2–8, 10–13; 108, арк. 1а–5 зв., 42–47; 109, арк. 2–7; 110, арк. 3–7].

Оклад у судовій системі військового відомства був аналогічний. Наприклад, відповідно до штату військово-окружних установ Кавказького військового округу (1871 р.) військовий суддя (посада V класу) мав оклад у розмірі 2400 руб. (без урахування квартирних) [165, с. 379]. Заробітна плата члена окружного суду була співрозмірна з окладами в системі земського самоврядування. Так, на 1899 р. член Київської земської управи із селянських питань П. Косач (батько Лесі Українки) отримував жалування в розмірі 2500 руб. та володів маєтком на 471 десятину землі в Колодяжному [214, с. 40, 42]. У системі Міністерства освіти оклади були подібні. Так, професор кафедри російської історії М. Довнар-Запольський, професор кафедри слов'янської філології Т. Флоринський на 1907 р. отримували жалування

2400 руб., столові – 300 руб. та квартирні – 300 руб. [157, с. 6]. Інспектори, викладачі чоловічих гімназій з багаторічним стажем також отримували оклад відповідного рівня. Наприклад, викладач історії Глухівської чоловічої гімназії В. Мальченко на 1907 р. отримував оклад в розмірі 2580 руб. (жалування – 1250 руб., додаткові уроки – 840 руб., додаткові – 230 руб., за виконання інших обов'язків – 260 руб.), а інспектор (посада VI класу) Білоцерківської чоловічої гімназії К. Смолич (батько радянського письменника Ю. Смолича) – 2780 руб. (жалування – 900 руб., столові – 600 руб., квартира казенна, додаткові уроки – 840 руб., додаткові – 140 руб., виконання незначних обов'язків – 300 руб.) [157, с. 28, 31]. Оклад такого рівня давав можливість купити багатоквартирний будинок у столиці. Наприклад, багаторічний викладач та інспектор Київського реального училища І. Матченко перед Першою світовою війною купив триповерховий будинок у Києві на вул. Львівській, 57 [232, с. 177–178].

Зрозуміло, що судді Ніжинського окружного суду володіли також значною нерухомістю. Так, суддя Ф. Горбачов мав понад 800 десятин землі різного рівня врожайності, а його дружина Євдокія в Бахмутському повіті Катеринославської губернії мала 500 десятин «удобної» землі [57, арк. 3 зв.]. Суддя М. Рождественський мав будинок у Києві з ділянкою вартістю 5000 руб., суддя П. Аладжалов з батьками володів великим будинком у Ніжині вартістю 10 000 руб., суддя М. Воробйов з батьками придбав маєток у Ніжині вартістю 15 000 рублів [95 арк. 34 зв.; 85, арк. 1 зв., 129 зв.; 101, арк. 1 зв., 10 зв., 20 зв.]. Суддя Ф. Меленевський був власником дерев'яного будинку із кам'яним фундаментом у рідному Радомишлі (Київська губернія) та купив дерев'яний будинок із кам'яним фундаментом у Ніжині [46, арк. 3 зв.]. Були великими землевласниками член суду В. Макаров, який, окрім родової спадщини у вигляді 830 десятин землі у Ніжинському повіті, володів ще 371 десятиною в Борзнянському повіті, 236 десятинами в Ніжинському повіті; В. Висоцький, який разом з батьками володів маєтком у с. Макіївці Ніжинського повіту на 760 десятин, а його дружина Марія отримала в спадок

від батьків 251 десятину орної землі у с. Монастирищі Ніжинського повіту [29, арк. 5 зв.; 53, арк. 4 зв.].

Попри великі статки члени Ніжинського окружного суду та їхні дружини мали кредити в банках (дружина Л. Лебедзієвського Софія, М. Рождественський; Н. Скорина заклав майно в Полтавському земельному банку на суму 1500 рублів). [71, арк. 18 зв.; 81, арк. 1 зв., 43 зв.; 95, арк. 34 зв.].

Про рівень матеріального забезпечення суддів Ніжинського окружного суду засвідчує якість їхніх відпусток, лікування. Так, член Ніжинського окружного суду Фл. Меленевський з дружиною два місяці (вересень – жовтень 1897 р.) перебували в Криму для консультації в лікаря в Ялті та оздоровлення в Гурзуфі. Подружжя півтора місяця орендувало велику кімнату на 4 вікна з балконом і видом на гори. Окрім Гурзуфа та Ялти, Фл. Меленевський з дружиною відвідали Алушту та тиждень жили в Севастополі [115]. Зрозуміло, що такий відпочинок та лікування могли собі забезпечити тільки люди з великими постійними доходами.

Судді Ніжинського окружного суду могли навчати дітей як у Ніжині, так і в інших містах України. Так, син П. Аладжалова Мирон навчався в Ніжинському історико-філологічному інституті; діти С. Кулжинського Ігор та Ярослав – у Київському університеті (за кошти батьків), у Ніжинській жіночій гімназії (Людмила, Надія), Ніжинській гімназії (Мстислав). Діти Л. Попеля Олена, Анна навчалися в приватній гімназії Плетньової в м. Києві. Син Р. Остап'юка Сергій здобував освіту в Ніжинській гімназії при історико-філологічному інституті, потім у Київському університеті, донька Лідія – у Ніжинській жіночій гімназії ім. П. Кушакевич. Донька Л. Лебедзієвського Анна-Марія лікувалася в закладі для душевнохворих [41, арк. 77; 71, арк. 18; 85, арк. 157; 100, арк. 50; 108, арк. 36].

Ознакою високого статусу особи в Ніжині на межі XIX–XX ст. була можливість мати власний транспорт. Так, присяжний повірений В. Довггело володів парним екіпажем, а член окружного суду О. Ришков, міський голова

М. Лілеєв користувалися одиночними екіпажами або санками. О. Ришков власним транспортом відвозив сина в гімназію, а його дружина їздила на базар [153, с. 31–32]. Зрозуміло, що родини суддів могли собі дозволити купувати своїм рідним коштовні речі. Відомий прикрий випадок, коли донька ніжинського судді П. Стефановича через негативний вплив свого хлопця почала відносити родинні коштовності до магазину ювелірних виробів та годинників Ножицького [153, с. 88–89].

Відповідно до «Розпису окладів...» (1864 р.) посада судового слідчого (VI клас) передбачала оклад у розмірі 1500 руб. (жалування – 1000 руб., столові – 500 руб.), кошти на квартиру та роз'їзні видавалися відповідно до рішення місцевої влади [169, с. 79–80]. У 1870-ті – 1880-ті рр. цей оклад був співмірний з утриманням посад VI–VIII класів в установах інших міністерств, відомств, самоврядних органів. Наприклад, оклад члена міської управи м. Єлисаветграда (1871–1877 рр., 1879–1893 рр.) становив 1200 руб., а з 1894 р. – 1500 руб.; члена міської управи м. Херсона на 1890 р. – 1800 руб., м. Харкова – 2000 руб. (з 1893 р.) [241, с. 57]. Дещо вищим був оклад районних інспекторів народних училищ Київського учбового округу. Усі вони станом на 1896 р. отримували по 2000 руб. [156, С. 9, 10]. В історичній літературі домінує позиція, що оклад судового слідчого істотно більший за оклад викладача гімназії [219, с. 90]. Утім можемо стверджувати, що різниця була незначна, оскільки викладачі гімназій не працювали на «голу ставку». Переважна більшість педагогів мала додаткові уроки й виконувала інші обов'язання, працювала за сумісництвом. Наприклад, на 1896 р. у Полтавській чоловічій гімназії вчитель давніх мов С. Матковський (посада VIII класу) отримував 1380 руб., учитель математики М. Андріяшев – 1440 руб. А от учитель історії та географії В. Василевський, який працював на ставку, отримував 750 руб. Подібна ситуація була й у Полтавському реальному училищі. Так, учитель історії та географії Г. Зінкевич отримував 1960 руб., а вчитель природничої історії та фізики М. Лук'янов – 1470 руб [156, С. 9, 10].

Так само посада судового слідчого не переважала за матеріальною складовою роботу у фінансовій сфері. Так, контролер відділення Державного банку в Єлисаветграді Я. Шульгин у 1893 р. мав оклад у розмірі 1500 руб., а з 1895 р. – 2000 руб. Крім того, отримав п'ятикімнатну казенну квартиру з кухнями, з трьома голландськими, російською та металевими печами [320, с. 24, 34, 45].

Оскільки робота слідчого була надзвичайно виснажливою, вимагала постійних виїздів на ділянки, то уряд почав поступово збільшувати розмір утримання. Так, з другої половини 1880-х – початку 1890-х рр. до 1500 руб. окладу окремим судовим слідчим доплачували кошти на витрати на канцелярію (найм писаря, купівля бланків, паперу). Причому сума доплати була різною й коливалася в межах 200–500 руб. Так, О. Виридарському, О. Пиличевському, Ф. Поддубному, І. Мельченку виплачували по 500 руб., Г. Лазаревському – 300 руб., Р. Висневському – 200 руб. В інших випадках кошти на канцелярські витрати судових слідчих виділяло повітове земство відповідної ділянки [9, арк. 1 зв., 161; 28, арк. 1 зв., 56; 33, арк. 2 зв.; 47, арк. 1 зв.; 64, арк. 22 зв.; 84, арк. 1 зв].

12 лютого 1901 р. вийшов закон, відповідно до якого до грошового окладу судових слідчих додали кошти на житло [194, с. 89]. Утім ще до виходу цього закону окремим судовим слідчим Ніжинського окружного суду почали доплачувати за найм житла. Так, Ф. Поддубному виплачувалося 100 руб. Після 1901 р. розмір квартирних коливався в межах 100–460 руб. Так, Ф. Довкгело на квартиру отримував 107 руб., І. Мельченко – 150 руб., М. Кисилевич, В. Виноградов, К. Арндт, К. Белциковський, В. Вербицький – по 300 руб., М. Винниченко, В. Басаков – по 400 руб., І. Кондараки – 459 руб. Завдяки цим доплатам оклад судових слідчих зріс до 1700–2000 руб. [9, арк. 1 зв., 161; 18, арк. 1 зв., 98; 28, арк. 156; 72, арк. 5 зв., 20; 83, арк. 1 зв., 113, 136; 86, арк. 33, 35; 91, арк. 2 зв.; 94, арк. 1 зв., 147, 150; 96, арк. 23; 103, арк. 62, 83; 105, арк. 42, 54].

Варто звернути увагу й на проблему виплат роз'їзних. Відповідно до циркуляра Міністерства шляхів сполучень від 16 вересня 1880 р. слідчим дозволявся безкоштовний проїзд у межах своєї ділянки в товарних та службових потягах вагонами 3-го класу. Утім через рік це рішення було скасоване [194, с. 88]. Лише окремі судові слідчі Ніжинського окружного суду на межі ХІХ–ХХ ст. отримували від установи кошти на роз'їзні. Так, Ф. Довкгело, О. Ришков, М. Байдаковський отримували по 400 руб., Ф. Поддубний – 350 руб., І. Мельченко – 200 руб. Перед Першою світовою війною ця доплата здійснювалася нечасто, утім її отримували М. Винниченко (510 руб.), С. Дегтярьов (400 руб.). На нашу думку, в інших випадках кошти на переміщення судового слідчого виділяло повітове земство [9, арк. 1 зв., 161; 18, арк. 98; 27, арк. 12 зв.; 28, арк. 1 зв.; 61, арк. 75; 103, арк. 52].

Істотне покращення відбулося тільки після революційних подій 1905–1907 р., коли жалування було збільшене майже вдвічі (з 1000 руб. до 1800 руб.). До того ж відповідно до закону від 3 липня 1908 р. було встановлено систему доплат за вислугу років. Упродовж 15 років особа, що обіймала посаду судового слідчого, могла розраховувати на збільшення окладу кожні 5 років на 200 руб. Зауважимо, що початок відліку стажу для виплати цих грошей розпочинався з часу виходу цього нормативно-правового акта [194, с. 88].

Завдяки цим змінам станом на 1913 р. оклад судових слідчих зріс до діапазону 2700–4010 руб. (2700 руб. – Н. Левицький; 2800 руб. – В. Леонтович, Г. Борсук; 2900 руб. – В. Виноградов, К. Белциковський, В. Вербицький; 3000 та 3400 руб. – Г. Борсук; 3100 руб. – В. Дорошенко; 3600 руб. – М. Кисилевич, С. Дегтярьов; 4010 руб. – М. Винниченко) [32, арк. 354; 74, арк. 119; 75, арк. 131; 83, арк. 136; 86, арк. 35; 87, арк. 112, 149; 94, арк. 150; 102, арк. 56 зв.; 105, арк. 54].

Судові слідчі також намагалися дати своїм дітям пристойну середню освіту. Так, Донька В. Вербицького Ольга навчалася в Чернігівській жіночій гімназії, а син Василь – у Чернігівській чоловічій гімназії [86, арк. 9]. Сини

В. Леонтовича Ігор, Юрій навчалися в Ніжинській гімназії за кошти батьків, донька Наталія – у Ніжинській жіночій гімназії ім. П. Кушакевич [74, арк. 136, 141]. Діти М. Паливоди Маргарита, Іван, Сергій навчалися у 2-й Житомирській гімназії [55, арк. 9].

Важливо наголосити, що державні посади IV–V класів були елітарними й дозволяли вести заможне життя. Посада судового слідчого також давала пристойне утримання й у багатьох випадках була своєрідним трампліном на посади товариша прокурора окружного суду, члена окружного суду. Оклади інших держслужбовців, працівників органів місцевого самоврядування були істотно нижчими. Наприклад, у середині 1870-х рр. голова м. Березна Чернігівської губернії отримував жалування в розмірі 300 руб., а члени управи – по 120 руб., пожежники міських команд Чернігівщини отримували від 72 до 96 руб. на рік. 1878 р. в Чернігові брандмейстер міських пожежників отримував оклад в розмірі 400 руб. та квартиру з опаленням та освітленням [323, с. 56, 103]. Дещо вищі були посади в системі поліції. На 1894 р. у м. Миколаєві портовий наглядач отримував 720 руб., портовий старшина – 360 руб., а портовий поліцейський – 300 руб. на рік [188, с. 276]. У 1896 р. директор Полтавського 3-класного училища отримував жалування в розмірі 715 руб. та казенну квартиру, вчителі цього училища – по 615 руб. жалування, помічник вчителя – 375 руб. на рік. Водночас директор Полтавського однокласного міського приходського училища отримував 600 руб. та квартиру, а вчителі – по 400 руб. [156, с. 9, 10].

Висновки до розділу 2

У Чернігівській губернії 1869 р. розпочав роботу мировий суд, а 1874 р. – Ніжинський, Чернігівський та Стародубський окружні суди, які підпорядковувалися Харківській та Київській (від 1880 р.) судовим палатам. Під юрисдикцію Ніжинського окружного суду потрапили Ніжинський, Борзнянський, Глухівський, Кролевецький та Конотопський повіти. Під

потреби нового суду була передана столітня будівля присутніх місць, яка в подальшому зазнавала численних ремонтів.

У 1874–1917 рр. штатний розпис окружного суду зазнав істотних змін у зв'язку з демографічним вибухом, зростанням злочинності та посиленням суспільно-політичної динаміки в Чернігівській губернії. За всі роки функціонування суду в ньому була одна штатна одиниця голови та товариша голови. Серед суддів простежується більша динаміка. Так, упродовж 1874–1880, 1883–1884 рр. в окружному суді працювали 6 осіб; у 1881–1882 рр. – 5 осіб; у 1885–1886, 1891, 1894–1900, 1903–1908 рр. – 7 суддів; у 1887–1890, 1893, 1901–1902 рр. – 8 суддів. З 1909 по 1914 рр. склад судового корпусу був розширений до 9, а з 1910 р. – до 10 осіб. З початком Першої світової війни кількість суддів зменшилася до 8 (1914). До 1910–1911 рр. штат суддів Ніжинського окружного суду був на 1–2 одиниці більшим, ніж Чернігівського та Стародубського. Тільки 1912 р. ситуація змінилася й на перше місце за чисельністю судового корпусу в губернії вийшов Чернігівський окружний суд. Зазначимо, що в Чернігівській губернії було одне з найоптимальніших в Україні співвідношення між кількістю населення судового округу та чисельністю судового корпусу окружного суду. Так, у губернії на 1 суддю приходилося на 1913 р. від 103 до 114 тис. осіб, а в Полтавській губернії – 167 тис. осіб.

У 1874–1905 рр. у Ніжинському окружному суді працювало 12 судових слідчих; у Чернігівському окружному суді до 1906 р. – 9–10, з 1907 р. – 13, з 1910 р. – 14; у Стародубському окружному суді до 1906 р. – 11, а перед Першою світовою війною – 13. Збільшення штату судових слідчих окружних судів губернії зумовлено посиленням суспільної динаміки в революційні 1905–1907 рр. та постреволюційний час (1907–1910).

Посада голови окружного суду в системі державних посад Російської імперії була на високому 4-му місці. Її могли обіймати чиновники, які мали переважно класний чин III–V класів. У зв'язку із цим голови Ніжинського окружного суду отримували великий оклад у розмірі 4500–5300 руб., який

був співмірним з окладами держслужбовців імперії, які обіймали посади IV класу. Такий рівень утримання дозволяв головам окружного суду орендувати дорогі багатоквартирні помешкання (М.С. Грабар, М.В. Шугуров), формувати приватні колекції (М.В. Шугуров), навчати дітей у престижний вишах.

Посади заступника голови окружного суду та судді окружного суду належали до посад V класу, але розмір окладу був різний. Товариш голови отримував 3500–4200 руб., що було співмірно з окладами членів судової палати, прокурора окружного суду. У свою чергу, судді отримували від 2200 руб. до 3300 руб., що було співрозмірно з окладами в системі військового відомства, земського самоврядування, банківської сфери. Рівень такого утримання дозволяв товаришам голови та суддям купувати нерухомість, приватний транспорт, якісно лікуватися та навчати дітей у престижних навчальних закладах.

Посада судового слідчого належала до VI класу. Зрозуміло, що й оклад був меншим і становив 1500 руб. Утім на початок XX ст. такий рівень утримання був уже недостатнім, і 1908 р. він був збільшений удвічі. Утримання судових слідчих було істотно меншим за оклад суддів, проте вони також могли навчати своїх дітей у гімназіях.

РОЗДІЛ 3
ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ГОЛІВ НІЖИНСЬКОГО
ОКРУЖНОГО СУДУ ТА ЇХНІХ ЗАСТУПНИКІВ
(1874 – ЛЮТИЙ 1917 РР.)

3.1. Очільники Ніжинського окружного суду у світлі просопографії

На основі довідкових видань та матеріалів діловодства Ніжинського окружного суду, які зберігаються в ВДАЧОН, з'ясовано, що судову установу впродовж 1874 – лютого 1917 рр. очолювали 9 осіб, а саме: Е. Ф. Бострем (25 червня 1874 р. – липень 1878 р.), М. Р. Гіппіус (2 серпня 1878 р. – 9 березня 1881 р.), Л. І. Ланге (25 березня 1881 р. – 23 листопада 1896 р.), М. В. Шугуров (21 грудня 1896 р. – 6 листопада 1901 р.), М. С. Грабар (3 грудня 1901 р. – 22 грудня 1901 р.), І. А. Котляревський (22 грудня 1901 р. – 24 квітня 1902 р.), Ю. І. Рахальський (13 травня 1902 р. – 1 серпня 1907 р.), А. М. Гофман (1 жовтня 1907 р. – 18 квітня 1911 р.), О. С. Байбаков (18 квітня 1911 р. – ймовірно, до 1919 р.) [36, арк. 2–11; 40, арк. 3–12; 67, арк. 4–13; 76, арк. 3–9; 79, арк. 5–15 зв.; 93, арк. 5–12; 99, арк. 79–86; 120, с. 104].

У 1874–1878 рр. Ніжинський окружний суд очолював Ернст Федорович Бострем – дворянин, балтійський німець, євангеліст-лютеранин. Він розпочав свою службу та отримав перший класний чин 1861 р. й станом на 1878 р. дослужився до чину статського радника. Доцільно припустити, що з 1878 р. Е. Ф. Бострем почав працювати в Санкт-Петербурзі. До смерті 15 грудня 1885 р. працював на посаді оберпрокурора в кримінальному касаційному департаменті Сенату, мав генеральський чин – «дійсний статський радник» [120, с. 104; 200; 335].

Після Е.Ф. Бострема, у 1878–1881 рр., очільником Ніжинського окружного суду був М.Р. Гіппіус. Микола Романович народився 6 вересня 1843 р. у дворянській родині, яка брала свій початок від А. фон Гінгста, який змінив прізвище на «фон Гіппіус» [286]. 1864 р. М.Р. Гіппіус успішно закінчив юридичний факультет Московського університету та отримав

ступінь кандидата наук. Свій кар'єрний шлях розпочав з посади молодшого помічника секретаря 1-ї дільниці 6-го департаменту Сенату (затверджений на посаді 14 січня 1865 р.), в. о. помічника секретаря Московської судової палати (21 квітня – 27 вересня 1866 р.). 27 червня 1867 р. вийшов у відставку. Утім повернувся на державну службу й з 4 до 14 вересня 1867 р. був в. о. судового слідчого 2-ї дільниці м. Тули, судовим слідчим 1-ї дільниці (з 16 жовтня 1867 р.), товаришем прокурора Тульського окружного суду (з 8 листопада 1867 р.), в. о. Тульського губернського прокурора (з 12 квітня до 8 грудня 1869 р.), товаришем прокурора Саратовської (з 18 березня 1871 р.), Харківської (з 21 лютого 1874 р.) судових палат. З 15 грудня 1877 р. по 1878 р. обіймав посаду товариша оберпрокурора кримінального касаційного департаменту Сенату. У зв'язку із захворюванням на туберкульоз був змушений змінити клімат і переїхати із столиці до Ніжина. Очолював Ніжинський окружний суд менше трьох років, оскільки 9 березня 1881 р. помер від цієї хвороби [36, арк. 2–11].

На засіданні Ніжинського окружного суду від 24 березня 1881 р. було розглянуто клопотання про виплату пенсії членам родини померлого. Міністру юстиції був надісланий лист та супровідні документи: копія засідання суду, копія формулярного списку М.Р. Гіппіуса, медичне свідоцтво, клопотання вдови про виплату пенсії. Вдові та дітям була призначена пенсія в розмірі 1143 руб. 60 коп. на рік. [36, арк. 19, 20].

За час своєї нетривалої служби М.Р. Гіппіус був нагороджений орденами Св. Станіслава II ст. (26 грудня 1875 р.), Св. Анни II ст. (1 січня 1880 р.) [36, арк. 2 зв.].

Відзначимо, що чотири доньки Миколи Романовича стали відомими особистостями. Так, Зінаїда (1869 – 1945, Париж) стала поетесою, прозаїком, літературним критиком. 1926 р. у Парижі разом із чоловіком Д. Мережковським організувала літературно-філософське товариство «Зелена лампа». Анна (1872–1942, Париж) навчалася в медичному інституті, працювала лікарем на Кавказі, у Санкт-Петербурзі. Після більшовицького

перевороту 1917 р. жила в Парижі, займалася літературною діяльністю під псевдонімом Анна Гіз. Авторка книги «Святий Тихон Задонський» (1927 р.), щоденника «Обитель Соловецька» [297].

Інша донька, Тетяна (1877–1945, Латвія), була ученицею І.Ю. Рєпіна, Ф.О. Рубо, закінчила відділення живопису Художньої академії в Санкт-Петербурзі. З 1911 р. до більшовицького перевороту викладала на курсах ім. Шидловського. У 1920-ті рр. була близька до релігійно-філософського товариства О.О. Меєра «Воскресеніє» [258]. Серед відомих картин художниці – «Молитва Матері» (зображення Богородиці). Наталія (1880–1945, Латвія), як і старша сестра Тетяна, закінчила Художню академію в Санкт-Петербурзі, відділення скульптури. Разом із Ф. Штернбергом брала участь в ілюструванні твору А. Барто «Листоноша стукає у двері» (1932 р.). Тетяна та Наталія Гіппіус у 1945 р. зникли безвісти під час спроби переїхати у Францію до Зінаїди [276].

З 25 березня 1881 р. до 23 листопада 1896 р. Ніжинський окружний суд очолював Лев Іванович Ланге, який народився 1822 р. у дворянській родині в Чернігові. У 1840–1843 рр. він навчався в Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька, а далі – в університеті Св. Володимира [183, с. 18]. З 18 січня 1844 р. обіймав посаду помічника столоначальника в Олонецькому губернському правлінні, а з 17 травня 1844 р. до лютого 1847 р. був столоначальником місцевого відділення Олонецької палати державних маєтностей Олонецької губернії. З лютого до 16 червня 1847 р. перебував у відставці. З 16 червня 1847 р. – молодший помічник столоначальника, від 20 листопада 1848 р. – старший помічник столоначальника, з 14 січня по 24 березня 1849 р. – в. о. столоначальника в департаменті Міністерства юстиції [40, арк. 3–12].

З 15 червня 1849 р. по 12 лютого 1852 р. Лев Іванович – в. о. радника Чернігівської палати цивільного суду. З 21 травня 1852 р. по 24 грудня 1857 р. перебував на посаді товариша голови Вологодської палати кримінального суду Вологодської губернії, з 24 грудня 1857 р. –

в.о. Ковенського губернського прокурора, з 26 вересня 1858 р. – Симбірський губернський прокурор, з 12 серпня 1862 р. – Рязанський губернський прокурор [161, с. 10; 162, с. 8].

Лев Іванович з 25 грудня 1864 р. до 18 травня 1865 р. очолював Курську палату кримінального суду. З 18 травня 1865 р. завідував канцелярією Міністерства юстиції. З 4 лютого 1866 р. обіймав посаду прокурора Московського окружного суду. У цей час Л. І. Ланге написав посібник «Настільна книга для мирових суддів при виконанні судових обов'язків» (1866 р.) [154].

Упродовж 2 жовтня 1866 – 25 березня 1881 р. був членом Московської судової палати [176]. 25 березня 1881 р. призначений головою Ніжинського окружного суду, де працював до 1896 р. На кінець кар'єри досяг чину таємного радника (1 січня 1889 р.) [122, с. 157; 131, с. 456; 40, арк. 10 зв]. Помер 27 листопада 1896 р. у м. Ніжині [40, арк. 11 зв].

На смерть голови Ніжинського окружного суду відреагували голови інших окружних судів імперії. Так, в.о. голови Катеринодарського окружного суду І. А. Котляревський у телеграмі від 20 грудня висловив співчуття з приводу смерті Лева Івановича і зазначив, що це «утрата для всієї [...] судової сім'ї». Ймовірно, знайомство Лева Івановича із Іваном Андрійовичем відбулося в період з 1878 р. по 1881 р., коли Л. І. Ланге працював у Московській судовій палаті, а І.А. Котляревський обіймав посаду товариша прокурора Рязанського окружного суду [40, арк. 30].

Л. І. Ланге за багаторічну службу був нагороджений орденами: Св. Станіслава II ст. (6 листопада 1859 р.), Св. Станіслава I ст. (1 січня 1880 р.), Св. Анни II ст. (24 листопада 1861 р.), Св. Анни I ст. (1 січня 1885 р.), Св. Володимира III ст. (30 серпня 1865 р.), Св. Володимира II ст. (1 січня 1893 р.), бронзовою медаллю на Володимирській стрічці «Пам'яті війни 1853–1856 рр.» (4 червня 1858 р.), знаком «За введення в дію Положення 19 лютого 1861 р.» (5 серпня 1863 р.), отримав «монарше благовоління» (31 грудня 1864 р.), відзнаку «За бездоганну службу» (від 2

листопада 1894 р.), срібну медаль «Пам'яті імператора Олександра III» на стрічці ордена Св. Олександра Невського (26 лютого 1896 р.) [40, арк. 3 зв.; 174, с. 690].

За життя Л.І. Ланге 27 квітня 1895 р. Міністерство освіти затвердило Положення про його іменну стипендію для вихованців чоловічої гімназії, яка функціонувала при Ніжинському історико-філологічному інституті. Стипендія була приурочена до п'ятдесятилітнього ювілею перебування на державній службі голови окружного суду. Вона виплачувалася з капіталу в розмірі 1450 руб., який зберігався на рахунку гімназії в Ніжинському повітовому казначействі. Стипендіата мав обирати особисто Л.І. Ланге, а після його смерті – загальні збори Ніжинського окружного суду із дітей або родичів службовців округу відомства Ніжинського окружного суду. У випадку скасування Ніжинського окружного суду право призначення стипендіата надавалося педагогічній раді гімназії. Стипендіатом міг стати учень-християнин будь-якого стану, який демонстрував успіхи в навчанні, батьки чи родичі якого були службовцями судової установи судового округу [166, с. 20, 21]. У фонді 358 міститься інформація про призначення стипендіатів. Так, 18 червня 1897 р. директор історико-філологічного інституту запропонував надати стипендію Олександрю Подобіду. Утім 4 вересня 1897 р. загальне зібрання суду постановило обрати стипендіатом сина судового слідчого Ніжинського окружного суду М. Троцького; у травні 1903 р. учня гімназії – сина в. о. судового слідчого П. О. Закалинського Петра. 21 квітня 1915 р. стипендіатом був обраний Олексій Семенович Наумов – син Семена Семеновича Наумова, судового пристава Ніжинського окружного суду по Борзнянському повіту. 12 вересня 1914 р. канцелярський служитель камери прокурора Ніжинського окружного суду В. М. Милосов просив призначити стипендію своєму сину Борису, учню 1-го класу Ніжинської класичної гімназії [4, арк.5–10].

Наступником Л. І. Ланге став Микола Васильович Шугуров – неординарна особистість. Він народився 5 квітня 1843 р. й був позашлюбним

сином поміщика І. Рубця та актриси кріпацького дворянського театру. Виховувався в родині вітчима Опанаса Івановича Гришанова у с. Кореньку Глухівського повіту Чернігівської губернії. Мав зведеного брата – Миколу Опанасовича Гришанова (майбутній секретар Глухівської міської управи). 1861 р. закінчив Новгород-Сіверську гімназію із срібною медаллю та юридичний факультет Московського університету із званням «дійсний студент» [67, арк. 4 зв.].

М.В. Шугуров упродовж 31 січня – 1 липня 1867 р. обіймав посаду в.о. кандидата на посаду судді при Московському окружному суді. У цей період брав участь у роботі соціалістичного гуртка «Рубльове товариство». Припускаємо, що М. В. Шугуров з 1 липня 1867 р. до 23 травня 1868 р. перебував у відставці через участь у цьому товаристві.

З 23 травня 1868 р. перебував на посаді кандидата на посаду судді, з 1 липня до 29 липня 1868 р. та з 31 жовтня 1868 р. – помічника секретаря Санкт-Петербурзького окружного суду. Упродовж 1869–1887 рр. почергово обіймав у системі судочинства такі посади: товариша Симбірського губерньського прокурора (з 15 березня 1869 р.), товариша прокурора Симбірського окружного суду (з 15 листопада 1870 р.), товариша голови Одеського окружного суду (з 25 січня 1873 р.), товариша голови Стародубського окружного суду (з 10 травня 1874 р. до 25 листопада 1887 р.). [67, арк. 4–13]. Київський журналіст Н. Г. Тальберг у газеті «Київлянин» вказував, що конфлікт із керівництвом Одеського окружного суду був причиною переміщення до Стародуба [304, с. 3].

25 листопада 1887 р. був призначений членом Київської судової палати. Це сталося, ймовірно, завдяки підтримці О.М. Лазаревського, який з 4 грудня 1885 р. обіймав цю посаду в Києві й належав до найближчого оточення Миколи Васильовича, адже обидва були членами Імператорського російського географічного товариства [67, арк. 12].

Упродовж 1890–1895 рр. Микола Васильович проводив ревізію окружних судів і діловодства мирових суддів: Ваденюка (Київський судовий

мировий округ), Думаревського, Тализіна (Канівський округ), Хвостова (Старокостянтинівський округ), Проніна (Гомельський округ, Могилівська губернія), Царива (Овруцький округ), Верещагіна (Таращанський округ), міського судді Янковича (м. Остра), з'їзду мирових суддів (Канівський округ), мирових судових установ (Чериківський округ, Могилівська губернія) [67, арк. 13].

Помер Микола Васильович 6 листопада 1901 р. Дружині Надії Антонівні (уроджена Шкребтенко) із Ніжинського казначейства була призначена пенсія в розмірі 800 рублів на рік [67, арк. 27].

За свою багаторічну службу М. В. Шугуров був нагороджений багатьма орденами: Св. Станіслава II ст. (29 грудня 1872 р.), Св. Станіслава I ст. (1 січня 1894 р.), Меджида III ст. (Османська імперія, 16 січня 1874 р.), Св. Анни II ст. (20 грудня 1876 р.), Св. Анни I ст. (14 травня 1896 р.), Св. Рівноапостольного Володимира IV ст. (1 січня 1880 р.), Св. Рівноапостольного Володимира III ст. (1 січня 1885 р.), знаком «Червоний Хрест» (2 травня 1880 р.) [67, арк. 4 зв.].

Орденом Меджида III ступеня (командорський клас) нагороджували за цивільні заслуги і військову звитягу підданих Османської імперії, а також керівників держав, дипломатів, політиків, видатних діячів культури і мистецтва [67, арк. 4 зв.].

Київський журналіст М. Г. Тальберг надрукував у щоденній літературній і політичній газеті «Київлянин» від 11 листопада 1901 р. статтю, присвячену М. В. Шугурову, у якій відзначив тактовність і високий професіоналізм померлого [304, с. 3].

Варто звернути увагу й на культурно-просвітницьку діяльність М. В. Шугурова та його зв'язки з українською інтелігенцією. У студентські роки він був бібліотекарем Української студентської громади Московського університету. У своїх роботах згадував про Василя Гука, який надавав українські пісні для збірки історика-археографа, професора Московського

університету Й. М. Бодянського, із яким був також знайомий [259, с. 106–107].

Цікавим фактом є участь Миколи Шугурова у квітні 1861 р. в панахиді над прахом Т. Г. Шевченка в церкві святого Тихона Амафунтського на Арбаті в Москві. Співробітник «Київської старовини» О. М. Лазаревський згадував М. В. Шугурова як одного із свідків перебування домовини з прахом Тараса Шевченка в Москві. На жаль, сам Микола Васильович не залишив спогадів про ці події [259, с. 103].

Доречно зазначити, що в Стародубі Микола Васильович організував літературні вечори та спілкувався із представником чернігівського губернського дворянства, редактором та видавцем журналу «Київська старовина» О. С. Лашкевичем; санітаром, почесним мировим суддею, Новозибківським повітовим предводителем дворянства князем М. Д. Долгоруковим; С. А. Сребдольським; професором Санкт-Петербурзької консерваторії А. Н. Рубцом.

З кінця 1874 р. до 1876 р. М. В. Шугуров був дійсним членом Південно-західного відділу Російського географічного товариства.

До останніх своїх днів Микола Васильович дбав про збереження спадщини П. Куліша, і 8 вересня 1902 р., за два місяці до смерті, писав О. М. Лазаревському: «Коли я був з Вами в Липовому Розі, Ви так поквапили мене з поверненням, що я не встиг розпитати коє про що Ольгу Платонівну Макарову. Побувавши там ще раз, я довідався, що в цієї Ольги Платонівни є велика маса листів М. Я. Макарова від П. Куліша». О. П. Макарова була дружиною М. Я. Макарова (1828–1899), співробітника журналу «Современник», брата члена Ніжинського окружного суду В. Макарова [306, с. 174; 307, с. 140–141].

М. В. Шугуров підтримував дружину письменника О. Куліш-Білозерську після його смерті. Між 16 і 24 квітня 1900 р. вона писала до І. Шрага: «Од [добродія] Шугурова получила я в дар кілька його брошурок, і

я своїх близьких обдарувала. Обіцяє літом з дружиною приїхати. Спасибі, спасибі; усі достойні люде мене жалують» [307, с. 141].

М. В. Шугуров сам був відомим літератором, який писав під такими псевдонімами та криптонімами: Васильев, Н.; Майский, Н. В.; Н. Ш.; Северянин; Ш.; Ш–в, Н.; Ш–ов, Н.; Ш–ров, Н.; Ш–ъ, Н. Друкувався в газетах «Одеський вісник», «Полтавські губернські новини», «Чернігівські губернські відомості». З 1888 р. до 1901 р. був літературним співробітником часопису «Київська старовина». Одним з перших почав публікувати спогади про Т.Г. Шевченка, декабристів. 1899 р. на сторінках історичного журналу «Київська старовина» (№ 9) вийшла стаття М. В. Шугурова «У могил П. А. Кулиша и В. М. Белозерского», а в додатку – «Свідчення про П. О. Кулиша, вилучені із атестату про службу його, виданого із департаменту загальних справ Міністерства шляхів сполучень 20 серпня 1875 р.». Нині ці матеріали широко використовуються кулішезнавцями [307, с. 140].

М. В. Шугуров залишив помітний слід у музейному житті Глухова. 1902 р. на сесії Глухівського земського зібрання голова управи В. М. Амосов підтримав пропозицію гласного П. Я. Дорошенка щодо утворення в Глухові при земській управі «Зібрання предметів місцевої старовини» з метою збереження речових і писемних пам'яток історії і культури цієї місцевості, що відігравала важливу роль у політичному житті Малоросії. Особлива комісія склала «Основні правила зібрання предметів місцевої старовини». До зібрання належали: ікони і хрести, археологічні знахідки, зброя, предмети домашнього побуту, портрети місцевих діячів, картини, гравюри, історичні та юридичні акти (грамоти на майно, гетьманські універсали, офіційне й приватне листування, купчі, заповіти тощо). При зібранні повинна була функціонувати бібліотека друкованих видань для вивчення місцевої старовини і мистецтва, а також для систематизації всіх видань, що стосувалися Глухова та сусідніх повітів. Зібрання діяло при Глухівській земській управі, усі надходження вносилися в інвентар з описом і вказівкою

про те, хто пожертвував. Керував музеєм особливий комітет, до якого входили члени управи та три особи від земства. Н.А. Шугурова відповідно до волі покійного чоловіка передала до глухівського музею всю бібліотеку Миколи Васильовича [186; 284].

З 3 до 22 грудня 1901 р. очільником Ніжинського окружного суду був М. С. Грабар, який народився 15 червня 1852 р. у м. Погар Стародубського повіту Чернігівської губернії. Походив з оберофіцерських дітей, був особистим дворянином. На службу вступив 1878 р. після закінчення юридичного факультету Санкт-Петербурзького університету. Спочатку працював під керівництвом прокурора Санкт-Петербурзького окружного суду А. Ф. Коні. Станом на 1893 р. перебував на діловодній посаді в 2-му департаменті Міністерства юстиції, а на 1894 р. – на посаді редактора-реєстратора. Упродовж 1894–1898 рр. змінював умови служби й почергово обіймав посади судового слідчого, товариша прокурора в Привіслянському краї, області Війська Донського Полтавської губернії. 1898 р. був призначений членом Київської судової палати. 3 грудня 1901 р. був направлений на роботу до Ніжина, але в місті не затримався, оскільки отримав нове призначення до Володимирського окружного суду (Володимирська губернія), який очолював у 1902–1903 рр., а протягом 1904–1912 рр. був керівником Київського окружного суду. Варто зазначити, що в київський період М. С. Грабар був головою Рубежівської колонії малолітніх правопорушників, а його дружина Єлизавета Іванівна очолювала спостережний комітет Києво-Лук'янівської практичної жіночої школи домоводства [217, с. 648].

На пошану багаторічної службової діяльності була запроваджена стипендія імені М. С. Грабаря в університеті Св. Володимира. Нотаріуси Київського судового округу зібрали 2700 руб., а Київське губернське казначейство внесло депозит. Стипендію міг отримувати незаможній син нотаріуса округу Київського окружного суду, а у випадку відсутності такої кандидатури – уродженець Стародубського повіту Чернігівської губернії або

Чернігівської губернії загалом. Встановлювалися й інші критерії для претендентів: бути українцем, росіянином чи білорусом православного віросповідання, мати успіхи в навчанні. Стипендія призначалася самим Миколою Степановичем Грабарем, після його смерті – дружиною Єлизаветою Іванівною, а після смерті обох – правлінням університету [301]. Зазначимо, що М. С. Грабар відмовився вести справу про звинувачення єврея М. Бейліса в ритуальному вбивстві 12-річного учня А. Ющинського 12 березня 1911 р. [216, с. 326].

З травня 1912 р. до лютого 1915 р. очолював 2-й цивільний департамент Київської судової палати, був почесним мировим суддею Київського міського округу. Станом на 1916 р. – сенатор цивільного касаційного департаменту Сенату. Після революції 1917 р. емігрував у Болгарію та був обраний головою Союзу російських судових діячів. Після переїзду до Франції працював на тютюновій фабриці, клеїв коробки. Помер 5 липня 1924 р. у Страсбурзі [216, с. 317, 326, 327].

Звернемося й до життєпису синів М.С. Грабаря. Так, Андрій (1896–1990) став відомими мистецтвознавцем, візантологом. На початку 1920-х рр. емігрував із матір'ю до Болгарії. До осені 1922 р. працював науковим співробітником Софійського археологічного музею, 1923 р. викладав у Страсбурзькому університеті російську мову, історію візантійського мистецтва. 1928 р. захистив у Парижі докторську дисертацію з болгарського середньовічного живопису. Працював у Ecole des Hautes Etudes, був обраний членом Національної академії США (Бостон), членом академій Греції, Австрії, Великобританії, Болгарії, Данії, Норвегії, Сербії, почесним професором Коледжу де Франс (з 1946 р.). Кавалер ордену Почесного легіон [217, с. 649–650].

У Франції реалізував себе й молодший син М. С. Грабаря Петро (1898–1986), який став відомим імунологом. До 1938 р. завідував лабораторією і викладав на медичному факультеті Страсбурзького університету. З 1936 р. працював у лабораторії, відділі хімії мікробів (1946–1968) в Інституті

Пастера (Париж). З 1960 р. працював директором Інституту наукового дослідження раку в передмісті Вільжюїф у Парижі. Був засновником і президентом Французького товариства імунології, членом Національної академії медицини в Парижі [217, с. 650–651].

Наступним очільником Ніжинського окружного суду став Іван Андрійович Котляревський, який народився 12 вересня 1853 р. у родині полтавського дворянина. Батько, Андрій Іванович (1827–1895), у 1846 р. закінчив училище правознавства, працював нижньогородським прокурором, у подальшому – членом Московської судової палати. Син у 1874 р. також закінчив училище правознавства в Санкт-Петербурзі [281].

Службу розпочав з посади кандидата на судову посаду при Псковському окружному суді (з 23 травня по 1 грудня 1874 р.). З 1 грудня 1874 р. до 22 листопада 1875 р. перебував на посадах: в. о. помічника секретаря, в. о. секретаря.

22 листопада 1875 р. був направлений у Подільську палату кримінального і цивільного суду. З 2 вересня 1878 р. до 12 лютого 1884 р. був товаришем прокурора Рязанського окружного суду [79, арк. 5–7].

З 1884 р. працював у Міністерстві юстиції. Спочатку, з 12 лютого 1884 р., на посаді в. о. редактора, потім, з 2 жовтня 1884 р., – у 2-му законодавчому відділенні. З 27 лютого 1885 р. став представником від Міністерства юстиції в складі комісії Міністерства фінансів з розроблення законодавчої бази для заводів, що виготовляють вибухонебезпечні суміші.

Із 17 грудня 1886 р. до 21 березня 1890 р. обіймав посаду товариша голови Кам'янець-Подільського окружного суду. Упродовж 1890–1895 рр. почергово працював то в столиці, то в регіонах імперії. Так, з 21 березня 1890 р. – оберпрокурор у межовому Департаменті Сенату, а з 15 червня 1891 р. до 4 жовтня 1893 р. – член Варшавської судової палати. З 4 жовтня 1893 р. знову обіймає посаду оберпрокурора в 5-му департаменті Сенату [79, арк.8–10.].

Після цього працював юрисконсультom (від 22 лютого 1894 р.), діловодом 2-го відділення в Комісії для перегляду законоположень судової системи (30 квітня 1894 р.), яка була створена за ініціативи міністра юстиції генерал-прокурора М. В. Муравйова. 1895 р. був відряджений організувати ревізію діловодства прокурорського нагляду Бакинського, Єлизаветпольського і Ставропольського окружних судів і слідчих дільниць м. Баку, Кюрдямірського і Ставропольського повітів [79, арк. 11–12].

1895–1899 рр. – голова Катеринодарського окружного суду (Кубанська область). У цей період проводив ревізію діловодства з'їзду мирових суддів, дільничних мирових суддів Армавірського та Катеринодарського мирових округів Кубанської області [79, арк. 13–14].

1899–1901 рр. – голова Кам'янець-Подільського окружного суду, а від 1900 р. – почесний мировий суддя однойменного округу. З 22 грудня 1901 р. до 24 квітня 1902 р. – голова Ніжинського окружного суду, а від 24 квітня 1902 р. – голова департаменту Київської судової палати [79, арк. 15, 15 зв.].

І.А. Котляревський з 1890 р. мав чин дійсного статського радника. За час служби був відзначений медалями та орденами: срібною медаллю «Пам'яті царювання імператора Олександра III» на стрічці ордена Св. Олександра Невського (26 лютого 1896 р.), орденами Св. Анни I ст. (1 січня 1901 р.), Св. Станіслава I ст. (14 травня 1896 р.), Св. Станіслава III ст. (15 травня 1883 р.), Св. Володимира III ст. (1 січня 1894 р.), Св. Володимира IV ст. (1 січня 1887 р.), бронзовою медаллю «У пам'ять про війну 1812 р.», отримав «монарше благовоління» (1 січня 1885 р.). Помер 24 травня 1909 р. [79, арк. 5 зв., 6 зв.].

Наступником І. А. Котляревського став Юліан Іванович Рахальський, який народився 15 серпня 1836 р. у родині спадкового дворянина в Балтському повіті Подільської губернії [76, арк. 3 зв.]. 1855 р. закінчив Немирівську гімназію, 1859 р. – юридичний факультет Московського університету із ступенем кандидата наук.

З 5 вересня 1859 р. працював у штаті канцелярії Могилівської губернії. Після цього обіймав посади: земського справника Кописького повіту (з

5 червня 1860 р.), судового слідчого Мстиславського повіту (з 10 грудня 1860 р.), повітового воєнного начальника Чауського повіту (з 4 червня 1863 р.), повітового справника Горецького повіту (з 6 червня 1863 р.), повітового справника Чауського повіту (з 6 липня 1863 р.), судового слідчого Мстиславського повіту 1-ї дільниці (1 вересня 1864 р. – 19 вересня 1867 р.) Могилівської губернії. З 19 вересня 1867 р. до 30 квітня 1870 р. – в. о. товариша прокурора Курського окружного суду, з 18 липня 1870 р. до 9 липня 1880 р. – товариш прокурора Смоленського окружного суду [76, арк. 3–8].

З 9 липня 1880 р. був призначений головою Оренбурзької палати кримінального і цивільного суду, а з 4 травня 1886 р. очолював Великолуцький окружний суд, з 13 травня 1902 р. – Ніжинський окружний суд. На кінець кар'єри мав чин таємного радника (1 січня 1905 р.) [76, арк. 9; 138, с. 148; 142, с. 161].

Був одружений з донькою колезького радника, спадковою дворянкою Могилівської губернії Анною Дмитрівною Радкевич. Мав сина Бориса, який на час перебування батька в Ніжині обіймав посаду товариша прокурора Мітавського окружного суду [76, арк. 4].

За багаторічну службу Ю.І. Рахальський був нагороджений темно-бронзовою медаллю «За упокорення польського заколоту 1863–1864 рр.» (1 червня 1865 р.), орденами: Св. Станіслава III ст. (7 вересня 1867 р.), Св. Станіслава II ст. (29 грудня 1872 р.), Св. Станіслава I ст. (1 січня 1889 р.), Св. Анни II ст. (31 грудня 1876 р.), Св. Анни I ст. (1 січня 1893 р.), Св. Володимира III ст. (1 січня 1882 р.), Св. Володимира II ст. (1 січня 1902 р.), срібною медаллю «Пам'яті імператора Олександра III» на стрічці ордена Св. Олександра Невського (26 лютого 1896 р.) [76, арк. 3 зв.]. Помер 1 серпня 1907 р. [76, арк. 9].

Його наступником став Анатолій Миколайович Гофман, який народився 16 серпня 1843 р. у дворянській родині. Закінчив юридичний факультет Казанського університету зі званням «дійсний студент». 21 жовтня

1865 р. розпочав службу. З 13 січня 1866 р. – в.о. судового слідчого 1-ї дільниці Уржумського повіту (Вятська губернія), а з 1 липня 1869 р. – товариш Вятського губернського прокурора.

Упродовж наступних 35 років працював у Саратові, де обіймав посади: товариша губернського прокурора (з 10 вересня 1870 р.), товариша прокурора окружного суду (з 1 липня 1871 р.), члена окружного суду (з 25 квітня 1879 р.), товариша голови окружного суду (з 24 жовтня 1899 р.), члена судової палати (з 21 січня 1906 р.) [93, арк. 5–12].

А.М. Гофман очолював Ніжинський окружний суд з 1 жовтня 1907 р. до 18 квітня 1911 р. [143, арк. 173; 145, с. 203]. Полишив посаду у зв'язку з хворобою. Наприкінці кар'єри отримав чин дійсного статського радника (1 січня 1902 р.). Був одружений з донькою поручика, баронесою православного віросповідання, уродженкою Уржумська Вятської губернії Ольгою Миколаївною Фон-дер-Брюгген [93, арк. 6].

За багаторічну службу був нагороджений орденами: Св. Станіслава III ст. (13 січня 1878 р.), Св. Станіслава II ст. (1 січня 1882 р.), Св. Станіслава I ст. (1 січня 1906 р.), Св. Анни II ст. (1 січня 1887 р.), Св. Володимира IV ст. (1 січня 1892 р.), Св. Володимира III ст. (14 травня 1896 р.), срібною медаллю «Пам'яті царювання імператора Олександра III» (26 лютого 1896 р.), відзнакою «За 40 років бездоганної служби» на Володимирській стрічці (22 серпня 1909 р.) [93, арк. 5 зв.].

З 1911 р. Ніжинський окружний суд очолював Олександр Сергійович Байбаков, який народився 12 серпня 1845 р. у м. Нові-Млини Сосницького повіту Чернігівської губернії у дворянській родині. Закінчив юридичний факультет університету Св. Володимира із званням «дійсний студент».

5 грудня 1868 р. О.С. Байбаков був направлений кандидатом на посаду судового слідчого в Чернігівську палату кримінального суду. З 13 грудня 1868 р. до 28 лютого 1869 р. працював в. о. помічника столоначальника. Упродовж наступних 7 років перебував на посадах в. о. судового слідчого 2-ї

дільниці Суразького повіту, судового слідчого 2-ї, 3-ї, 4-ї дільниць Стародубського повіту Чернігівської губернії [99, арк. 79–86].

З 12 листопада 1876 р. – товариш прокурора Стародубського окружного суду, а з 1 січня 1885 р. – товариш прокурора Київського окружного суду, від 21 січня 1887 р. – прокурор Уманського окружного суду. З 27 лютого 1897 р. – уже товариш прокурора Київської судової палати, а з 3 лютого 1909 р. – голова Уманського окружного суду. 18 квітня 1911 р. призначений головою Ніжинського окружного суду [147, с. 206; 150, с. 234]. На кінець кар'єри мав чин таємного радника (20 листопада 1914 р.).

О. С. Байбаков за роки служби був нагороджений орденами: Св. Станіслава III ст. (11 січня 1880 р.), Св. Станіслава II ст. (1 січня 1889 р.), Св. Станіслава I ст. (1 січня 1904 р.), Св. Анни III ст. (1 січня 1885 р.), Св. Анни II ст. (1 січня 1892 р.), Св. Анни I ст. (1 січня 1912 р.), Св. Володимира IV ст. (1 січня 1895 р.), Св. Володимира III ст. (1 січня 1897 р.), срібною медаллю «Пам'яті імператора Олександра III» (26 лютого 1896 р.), світло-бронзовою медаллю «Пам'яті 300-річчя царювання дому Романових» (18 квітня 1913 р.) [99, арк. 79 зв.].

Далі перейдемо до розгляду колективного портрета голів Ніжинського окружного суду періоду 1874–1914 рр. за такими критеріями: *станова належність, етнічна належність, освіта, кар'єра*.

Станова належність. Усі голови Ніжинського окружного суду були особистими (М.С. Грабар) та спадковими дворянами [36, арк. 2 зв.; 40, арк. 3 зв.; 67, арк. 4 зв.; 76, арк. 3 зв.; 79, арк. 5 зв.; 93, арк. 5 зв.; 99, арк. 79 зв.]. Варто зазначити, що цей показник був дещо вищий, ніж по імперії загалом. Так, за підрахунками П. Зайончковського, на 1903 р. із 72 голів окружних судів Російської імперії 60 (83,3 %) належали до спадкових (73,3 %) та особистих (10 %) дворян, 3 – духовного звання, 4 – оберофіцерських дітей, 2 – купців, по одному нащадку селян та почесних громадян [219, с. 219]. Варто зазначити, що в Російській імперії саме юридична освіта найбільше приваблювала представників дворянських родин. Наприклад, станом на 1861

р. у Петербурзькому університеті діти дворян становили 80 % студентського контингенту, у Московському – більше 70 % студентського контингенту. Подібна ситуація була й у Київському університеті. У свою чергу, в Імператорському училищі правознавства навчалися тільки діти спадкових дворян [279, с. 61; 281].

З восьми суддів Ніжинського окружного суду за 1878–1917 рр. тільки три особи (37,5 %) володіли нерухомістю. Так, О.С. Байбаков був землевласником, маючи 85 десятин землі біля м. Нові Млини (Сосницький повіт, Чернігівська губернія), М.С. Грабар володів маєтком у Києві, а вдова Л.І. Ланге була власницею квартири в м. Черкасах [40, арк. 36; 99 арк. 79 зв.; 217, с. 646–647]. Інші 5 осіб (62,5 %) не мали нерухомості. Ці статистичні дані неістотно різняться від відомостей про нерухомість 78 голів окружних судів Російської імперії на 1903 р. Відповідно, 45 осіб (57,7 %) не володіли жодною нерухомістю, а 33 (42,3 %) мали землю, дачі, квартири [219, с. 219].

Етнічна належність. У Ніжинському окружному суді за 1874–1914 рр. посаду голови установи обіймали 9 осіб. Із цього переліку 4 особи (44,4 %) були прибалтійськими (Е.Ф. Бострем) або зрусифікованими німцями (М.Р. Гіппіус, А.М. Гофман, Л.І. Ланге); 5 осіб (55,6 %) – етнічними українцями та росіянами (Ю.І. Рахальський, М.В. Шугуров, М.С. Грабар, І.А. Котляревський, О.С. Байбаков) [36, арк. 2 зв.; 40, арк. 3 зв.; 67, арк. 4 зв.; 3; 76, арк. 79, арк. 5 зв.; 93, арк. 5 зв.; 99, арк. 79]. Доречно зауважити, що сильні позиції нащадків німців та шведів простежуються також у керівництві Чернігівського, Стародубського, Житомирського окружних судів. Так, Чернігівський окружний суд упродовж 1874–1914 рр. очолювали чотири судді, із цього переліку дві особи – російські німці та шведи (М.П. Ранненкампф (1876–1885), С. М. Рідман (1912–1916)). Подібна ситуація й у Стародубському окружному суді, в якому з чотирьох голів двоє були особами німецького походження (І. О. Мальте (1885–1892), В. Г. Брун (1895–1908)) [120, с. 16, 17; 151, 152; 122, с. 155, 156, 159, 160; 127, с. 266–268, 270, 271; 130, с. 368, 369, 473, 474; 143, с. 19–21, 212–214; 147, с. 21–23, 255, 256;

151, с. 25–27, 296, 297]. В окружних судах Правобережної України також було істотне німецьке представництво. Так, у Житомирському окружному суді в 1880-х – 1914 рр. із шести голів дві особи були німецького походження (В.К. Губер, М.І. Нестельберг). Зрозуміло, що таке системне представництво нащадків німців у системі окружних судів Чернігівської (44–50 %), Волинської (33 %) губерній не могло бути випадковістю [254, с. 80–81].

На нашу думку, сильні позиції неукраїнців у судовій системі Чернігівської губернії пояснюються цілеспрямованою політикою царського уряду. Варто підкреслити, що в Російській імперії у XVIII – на початку XX ст. реалізовувалася добре продумана кадрова політика, яка враховувала етнічне різноманіття держави Романових та забезпечувала її від посилення сепаратистських настроїв у регіонах. В її основу було покладено два базові принципи:

1) принцип *етнічної обернутої пропорційності*, тобто на теренах колишнього Малоросійського генерал-губернаторства (Чернігівська, Полтавська, Харківська губернії), у якому етнічні українці становили абсолютну більшість населення, у тому числі й серед дворянства, комерсантів, на керівні посади в системі державного управління, судочинства призначали переважно зрусифікованих балтійських німців, росіян, вірмен, лояльних до імперії українців тощо. Натомість створювалися максимально сприятливі умови для побудови українцями кар'єри в Привіслянському краї, Білорусі, Бессарабії або регіонах України, де серед дворянства українці становили неістотну частину (правобережні та південні губернії України). Проскрибовані поляки переважно отримували можливість будувати кар'єру на державній службі в Сибіру, Центральній Азії, найбільш лояльні – у лівобережних та південних губерніях України [121, с. 428].

Особливо системно принцип етнічної обернутої пропорційності під час призначення на керівні посади діяв щодо українців упродовж 1860-х – першій половині 1880-х рр., а щодо поляків – у 1860-х – 1900-х рр. під час призначення на всі без винятку судові посади. У другій половині 1880-х рр.,

на думку царського уряду, загроза українського сепаратизму істотно зменшилася, тому спостерігається деякий відхід від цього принципу. Наприклад, головою Ніжинського окружного суду 1896 р. став шевченкознавець, дописувач журналу «Київська старовина» М. В. Шугуров. Утім за міністра юстиції І. Щегловитова (1906–1915) посилилася недовіра до вірмен та поляків, а українців призначали на керівні посади лише після серйозної перевірки на лояльність.

Опосередковано про серйозну недовіру до українців перед Першою світовою війною свідчить такий випадок у системі Міністерства освіти. На прохання директора Суразької учительської семінарії П. Козицького за 1913 р. про можливість призначення його директором Полтавського учительського інституту один з керівників Київського навчального округу написав таку резолюцію: «П. Козицький – уродженець Київської губ., розмовляє з помітним малоросійським акцентом, за освітою – вихованець духовної академії. При всіх своїх перевагах він навряд чи підходить для Полтавського учительського інституту, у якому потрібно, щоб справа перебувала в руках людини, яка не пов'язана ні походженням, ні родинними зв'язками, знайомствами, *ні симпатіями з Україною та українством...*» [117, арк. 7];

2) *принцип етноконфесійної міксації*. Створювалися такі умови, щоб у межах імперії Романових сформувалася професійна поліетнічна та поліконфесійна привілейована група юристів, для яких лояльність до династії Романових та імперії переважала б вузькі етнічні та конфесійні ознаки. Так, частина етнічних українців, вихідців з найбільших в етнічному аспекті Чернігівської, Полтавської, Харківської губерній, отримувала посади в системі судочинства України тільки після служби, навчання за межами рідного краю. Наприклад, П. Каменцев, який 10 років пропрацював у Києві, 1871 р. був призначений суддею Саратовського окружного суду, а 1874 р. – Ніжинського окружного суду [24, арк. 4–9 зв.].

Тепер детальніше проаналізуємо, чому саме етнічні німці отримували особливі преференції в судовій системі Ніжинського окружного суду та України загалом.

По-перше, Російська імперія була поліетнічною державою, у якій етнічні росіяни становили на ХІХ ст. меншість населення. У зв'язку із цим її очільники поділяли різні етноси держави на «лояльні», які отримували преференції адміністративного, фінансового характеру, та «нелояльні», які перебували на маргінесі політичного та економічного життя держави [234, с. 102]. У Російській імперії в цій неофіційній ієрархії етносів до 1850–1870-х рр. особливі преференції мали *німці* (прибалтійські та інших регіонів), *фіни* та *вірмени*. Промовисті цифри наводить А. Каппелер у своїй праці «Росія як поліетнічна імперія»: на 1762 р. 41 % із 402 вищих офіцерів і половину носіїв чотирьох найвищих рангів становили неросіяни: три чверті з них були балтійські німці або німецькі поселенці [233; 234, с. 102]. Не менш показовою є статистика в юридичній сфері. Нащадки німців у ХІХ ст. мали сильні позиції в судовій системі Російської імперії, що пояснюється тим, що багато з них навчалося у вищих юридичних закладах освіти. Так, ніжинські «німці» закінчили вищі юридичні заклади в 1840–1860-х рр. (1843 р. – Л. І. Ланге, 1861 р. – Е. Ф. Бострем, 1864 р. – М. Р. Гіппіус, 1865 р. – А. М. Гофман), у період особливого домінування німців у системі управління та судочинства. Наприклад, серед випускників Імператорського училища правознавства частка німців становила: 1840 р. – 21 %, 1841 р. – 33 %, 1842 р. – 30,4 %, 1843 р. – 18,5 %, 1844 р. – 42,8 %, 1845 р. – 12,5 %, 1846 р. – 36 %, 1847 р. – 36 %, 1848 р. – 24 %, 1849 р. – 18,75 %, 1850 р. – 17,6 %, 1851 р. – 19 %, 1852 р. – 24,2 %, 1853 р. – 14,7 %, 1854 р. – 7 %, 1855 р. – 25 %, 1856 р. – 8,7 %, 1857 р. – 8 %, 1858 р. – 16 %, 1859 р. – 37,5 %, 1860 р. – 12,5 %, 1861 р. – 33 %, 1862 р. – 28 %, 1863 р. – 11,5 %, 1864 р. – 25 %, 1866 р. – 27 % [281]. Із цих статистичних даних бачимо, що нащадки німців тільки в цьому престижному училищі становили 1/5 або 1/4 випускників. Тож закономірно, що серед голів Ніжинського, Стародубського, Чернігівського,

Житомирського окружних судів були нащадків німців. Про прихильність до етнічних німців у кадровій політиці судової сфери пише професор Київського університету О. Кістяківський у своєму щоденнику за 15 травня 1880 р.: «Відвідав мене Березанський, нещодавній учень. Працює в Ніжинському суді дуже багато: він людина дуже працелюбна, скромна, з головою. І сидить без руху по службі. А в тому самому суді сидить товариш прокурора молодий барон Рауш фон Траубенберг, із військових. По-перше, бо барон, по-друге, що з *німців*, по-третє, що має покровителів...» [152, с. 159].

По-друге, німецький елемент мав урівноважувати або послаблювати «малоросійський / український» елементи в Україні в часи перманентної політичної кризи другої половини 1860-х – початку 1880-х рр. До українців царська / імператорська влада ставилася по-різному. У XVII – першій половині XVIII ст. у Москві та Петербурзі з великою недовірою ставилися до черкасів-мазепинців. Ситуація істотно змінилася в другій половині XVIII – на початку XIX ст., коли українське дворянство успішно інтегрується й перетворюється на лояльного підданого імперії. Справа кирило-мефодіївців, польське повстання 1863–1864 рр., українофільський рух 1860–1870-х рр. – усе це посилювало занепокоєння імператорського двору щодо поширення деструктивних ідей у середовищі українського дворянства Полтавщини та Чернігівщини [180; 233]. Про занепокоєння Романових українським питанням йдеться в щоденнику сенатора О. Половцова, який у 1880–1881 рр., здійснюючи ревізію Київської та Чернігівської губерній, зустрічався з негласним лідером українофілів В. Антоновичем, вів бесіди з питання українофільського руху з представниками місцевих дворянських родин [172, с. 99, 101, 112, 117–119].

Доречно зауважити, що в середині XIX ст. значна частина лівобережного дворянства не тільки пишалися минулим краєм, але й зберігала мову предків. Так, І. Шраг згадував, що седнівські Лизогуби не тільки зберігали симпатії до української культури (тісні стосунки з Т. Шевченком,

В. Забілою), але й самі робили спроби писати українською мовою (Василь Лизогуб). А хрещена мати І. Шрага Докія Петрівна Лизогуб розмовляла виключно українською мовою [182, с. 124].

Національне піднесення серед німців Центральної Європи та утворення II Рейху зумовили посилення недовіри до російських німців, особливо прибалтійських. Німців Курляндської, Естляндської та Лівонської губерній почали підозрювати в симпатіях до політики, яку проводив О. фон Бісмарк. У 1870–1880-х рр. розпочинається процес русифікації, денімецізації прибалтійських губерній, що проявилось в призначенні на керівні посади лояльних до імперії росіян, а прибалтійських німців починають інтенсивніше призначати на посади за межами рідного краю, у тому числі й в Україні [339].

Варто окремо відзначити й український сегмент голів Ніжинського окружного суду (М.В. Шугуров, М.С. Грабар, І.А. Котляревський, Ю.І. Рахальський). Двоє з них народилися на теренах Чернігівської губернії (М. В. Шугуров, М.С. Грабар), Ю.І. Рахальський – у Подільській губернії, а І.А. Котляревський був сином полтавського дворянина, який після закінчення Імператорського училища правознавства все життя пропрацював за межами України. Серед українців особно стоїть постать М. В. Шугурова, який належав до кола київських інтелектуалів, які були пов'язані з науково-популярним журналом «Київська старовина». А от Ю. І. Рахальський, М. С. Грабар та І. А. Котляревський були слабо пов'язані з Україною до призначення на роботу в Ніжині, оскільки закінчили навчальні заклади на теренах Росії (Московський університет, Санкт-Петербурзький університет, Імператорське училище правознавства) [76, арк. 3 зв.; 79, арк. 5 зв.]. Вони побудували свою кар'єру в судових установах Росії, Білорусі та Привіслянського краю. Утім треба відзначити, що родина Грабарів з другої половини 1890-х рр. до кінця 1910-х рр. жила в Києві й не тільки «укорінилася в місті», але й українізувалася. Як згадував син М. С. Грабаря

Андрій, «ни мои отец и дед, ни я сам никогда не забывали о нашем украинском происхождении» [216, с. 331].

Освіта. З дев'яти голів Ніжинського окружного суду, які в 1840–1870-х рр. здобули вищу юридичну освіту, тільки двоє (22 %) закінчили Київський університет. Інші є випускниками російських вищих навчальних закладів у Санкт-Петербурзі (2; 22 %), Москві (2; 22 %), Казані (1; 11 %), а також Імператорського училища правознавства (1; 11 %). На жаль, у нас немає відомостей, який навчальний заклад закінчив Е. Бострем, але припускаємо, що Санкт-Петербурзький університет або Імператорське училище правознавства. Подібна ситуація була з освітою голів Житомирського окружного суду: із шести осіб жодний не закінчував Київський університет, як мінімум 50 % були випускниками російських університетів (Санкт-Петербурзький університет, училище правознавства, Олександрівський юридичний ліцей); Чернігівського окружного суду: із чотирьох голів один (25 %, М.А. Скаржинський) закінчив Київський університет, один (25 %, Л.А. Навроцький) – Московський університет, один (25 %, М.П. Ренненкампф) – училище правознавства; Стародубського окружного суду: з п'яти голів жодний не закінчував Київський університет, відомо, що одна особа навчалася в Московському університеті, одна – в училищі правознавства [184; 281].

Зрозуміло, що місце навчання особи значною мірою визначалося й місцем народження та дитинства. Особа, яка народилася в прибалтійських губерніях Російської імперії, мала найбільші шанси навчатися в Санкт-Петербурзькому університеті, а не Казанському чи Київському. З чотирьох голів Ніжинського окружного суду, які народилися за межами України (Е. Бострем, М. Гіппіус, І. Котляревський, А. Гофман), усі навчалися за межами України.

Кардинально інша ситуація складається з головами Ніжинського окружного суду, які народилися в Україні. З чотирьох осіб тільки двоє (Л. І. Ланге, О. С. Байбаков) навчалися у Києві, а М. В. Шугуров та

М. С. Грабар у 1860-х – першій половині 1870-х рр. здобули освіту в Санкт-Петербурзькому та Московському університетах відповідно [40, арк. 3 зв.; 67, арк. 4 зв.; 99, 79 зв.]. Чому вихідці з українських губерній навчалися в російських, а не українських університетах? На нашу думку, така ситуація спричинена тим, що юридичні факультети Московського, меншою мірою Санкт-Петербурзького університетів через функціонування в столиці училища правознавства були одними з головних центрів підготовки чиновників для судової сфери імперії Романових. Промовистими є статистичні дані про кількість студентів-юристів в університетах Російської імперії, які подає відомий спеціаліст з історії інтелігенції В. Р. Лейкіна–Свірська. Так, станом на 1865 р. на юридичному факультеті Московського університету навчалось 686 студентів, Санкт-Петербурзького – 279, Київського – 225, Харківського – 330, а статистика вже 1870 р. така: Московський університет – 881, Санкт-Петербурзький – 718, Київський – 293, Харківський – 250 [249, с. 58].

На нашу думку, треба враховувати й те, що в Київському та Харківському університетах навчалось багато поляків, які не могли після повстання 1863–1864 рр. влаштуватися на роботу в судові установи України.

Кар'єра. Хронологічні аспекти кар'єрного росту голів Ніжинського окружного суду. Упродовж 1874–1917 рр. середній вік новопризначених голів установи становив 52 роки:

до 36 років (22, 2 %): Е. Ф. Бострем – близько 35 років, М. Р. Гіппіус – 34 роки та 11 місяців) [36, арк. 2–11];

46–50 років (22,2 %): М. С. Грабар – 49 років та 5 місяців, І. А. Котляревський – 48 років [79, арк. 5 –15 зв.];

51–55 років (11,1 %): М. В. Шугуров – 53 роки та 8 місяців [67, арк. 4 – 13];

55–60 років (11,1 %): Л. І. Ланге – понад 58 років та 3 місяці [40, арк. 3 –12];

61–65 років (33,3 %): Ю. І. Рахальський – 65 років та 8 місяців, А. М. Гофман – 64 роки та 1 місяць, О. С. Байбаков – 65 років та 8 місяців [76, арк. 3–9; 93, арк. 5–12; 99, 79–86].

Тенденція до «старіння» голів окружного суду простежується й в інших судах, що підпорядковувалися Київській судовій палаті. Наприклад, Житомирський окружний суд 1880 р. очолив М. М. Крестьянов, якому було 40 років, 1891 р. – М. М. Меркулов, якому було 40–41 рік, а 1899 р. – В. К. Губер, якому було 56 років. Подібна ситуація й у Чернігівському окружному суді: 1876 р. установу очолив 46-річний М. П. Реннекамф, 1885 р. – 55-річний М. А. Скаржинський, 1904 р. – 61-річний Л. А. Навроцький. Також відомо, що 1908 р. Стародубський окружний суд очолив П. А. Аревков, якому було 63 роки, а на 1916 р. – 71 рік [247, с. 71; 254; с. 80–81].

1903 р. в Російській імперії серед 78 голів окружних судів 17,9 % становили особи у віці від 46 до 50 років, по 28, 2 % судді у віці від 51 до 55 та від 56 до 60 років, а судді віком 61–65 років – 10 2%, 66–70 років – 6,4 %. Таким чином, тенденція до «старіння» голів окружних суддів простежується в межах цілої імперії, але очільники Ніжинського окружного суду після 1902 р. потрапили в невелику категорію суддів особливо поважного віку [219, с. 219].

На нашу думку, тенденція до «старіння» пояснюється нестачею кваліфікованих кадрів. Так, відома дослідниця інтелігенції Російської імперії В. Лейкіна–Свірська звернула увагу на те, що якщо станом на 1870 р. нові судові установи п'яти судових округів імперії Романових потребували 854 чиновників, то на 1880 р. – 2386 судових чинів, а на 1890 р. – 2900. Проблема посилювалася й тому, що юридичні факультети імперії не встигали здійснювати підготовку спеціалістів, оскільки значна частина випускників не працювала за фахом. Так, упродовж 1860–1876 рр. Ніжинський юридичний лицей закінчили 530 осіб, з них у судових установах, нотаріаті, Міністерстві

юстиції працювало лише 307, а Одеський університет у 1868–1888 рр. закінчили 872 особи, а працювали за спеціальністю лише 296 [249, с. 85–86].

З 9 голів Ніжинського окружного суду 5 полишили посаду передчасно у зв'язку з хворобою (А. М. Гофман) або смертю (М. Р. Гіппіус, Л. І. Ланге, М. В. Шугуров, Ю. І. Рахальський). Причому з померлих молодим був тільки М. Р. Гіппіус (37 років), близько 60 років було М. В. Шугурову (58 років), а іншим було понад 70 років (Л. І. Ланге – 74 роки, Ю. І. Рахальському – 71 рік) [36, арк. 2–11; 40, арк. 3–12; 67, арк. 4–13; 76, арк. 3–9; 79, арк. 5–15 зв.; 93, арк. 5–12].

Середній термін перебування на посаді очільників Ніжинського окружного суду впродовж 1874–1914 рр. становив в середньому – 4,9 року. Для порівняння: протягом цього ж періоду Чернігівський окружний суд очолювали чотири особи, які в середньому обіймали посаду 10 років; Стародубський окружний суд очолювали 5 осіб, які в середньому були на посаді 8 років; Житомирський окружний суд упродовж 1880–1916 рр. очолювали п'ять осіб, які в середньому працювали на цій посаді 7 років. У Ніжині низькі показники зумовлені тим, що М.С. Грабар перебував на посаді 19 днів, І. А. Котляревський – 4 місяці та 2 дні, а померлий від туберкульозу М. Р. Гіппіус – 2 роки та 7 місяців. Якщо виключити з переліку цих трьох осіб, то середній вік перебування голів на посаді підвищується майже до 7 років [254, с. 80–81].

Також варто зауважити, що голови Ніжинського окружного суду на момент призначення на посаду мали значний стаж роботи в судовій системі Російської імперії. У середньому на момент призначення він становив аж 30 років. Причому якщо Е. Ф. Бострем та М. Р. Гіппіус мали невеликий стаж роботи – по 13 років, то Л. І. Ланге – 37 років та 2 місяці, Ю. І. Рахальський – 42 роки та 8 місяців, А. М. Гофман – 41 рік та 11 місяців, О. С. Байбаков – 42 роки та 4 місяці [36, арк. 2–11; 40, арк. 3–12; 76, арк. 3–9; 79, арк. 5–15 зв.; 93, арк. 5–12; 99, арк. 79–86].

Доречно проаналізувати й географічний аспект стажу роботи голів Ніжинського окружного суду, оскільки за свою тривалу судову кар'єру юристи працювали в багатьох губерніях Російської імперії.

Вивчаючи особливості чиновництва Російської імперії, необхідно зважати на те, що в державі Романових серйозне кар'єрне зростання було неможливе без постійної зміни місць проживання. Так, з'ясовано співвідношення між кар'єрним зростанням та зміною місць проживання 8 голів Ніжинського окружного суду¹. На жаль, відомостей про переміщення першого очільника окружного суду Е. Ф. Бострема немає. Так, у трьох суддів співвідношення коливалося в межах 1:1 – 0,7 (М. В. Грабар: 1:1 (змінив 6 посад / змінив 6 губерній), М. В. Шугуров: 1:0,86 (7 посад / 6 губерній); Ю. І. Рахальський: 1:0,7 (9 посад / 6 губерній)). У Л. І. Ланге – у діапазоні 1:0,69–0,5 (1:0,69: 13 посад / 9 губерній), у І. А. Котляревського, А. М. Гофмана – у діапазоні 1:0,49–0,3 (І. А. Котляревський: 1:0,35 (17 посад / 6 губерній); А. М. Гофман: 1:0,43 (7 посад / 3 губернії)). Найменший рух було виявлено в О. С. Байбакова – 1:0,22 (9 посад / 2 губернії). Доречно зауважити, що висока мобільність була й у середовищі міністрів юстиції Російської імперії. Так, міністр юстиції в 1885–1894 рр. М. А. Манасєїн за 1854–1880 рр. змінив 6 посад та 6 губерній (співвідношення 1:1) [221].

З восьми голів Ніжинського окружного суду, життєпис яких добре реконструйований, четверо (М. Р. Гіппіус, Л. І. Ланге, М. В. Шугуров, І. А. Котляревський) працювали в середньому від 2 років 7 місяців до 4 років 10 місяців в одній губернії, дві особи (М. С. Грабар, Ю. І. Рахальський) – від 5 років 2 місяців до 8 років 4 місяців; О. С. Байбаков – по 21 рік у кожній губернії, А. М. Гофман – 37 років в одній губернії [36, арк. 2–11; 40, арк. 3–12; 67, арк. 4–13; 76, арк. 3–9; 79, арк. 5–15 зв.; 93, арк. 5–12; 99, арк. 79–86].

Відносно низький рівень регіональної мобільності О. С. Бабакова та А. М. Гофмана можна пояснити тісними майновими, родинними зв'язками з

¹ Якщо особа поверталася через певний час в «стару губернію» (в якій служила раніше), то ця губернія рахувалась за «нову».

певним регіоном. Наприклад, О. С. Байбаков усе життя пропрацював у судових установах Чернігівської (Суразький, Стародубський, Новгород-Сіверський повіти) та Київської (Київ, Умань) губерній, оскільки це дозволяло бути достатньо близько до м. Нові-Млини, у якому він мав у власності 85 десятин орної та сінокосної землі. Окрім цього, його дружина Ольга Платонівна Хмелевська була спадковою дворянкою з Городнянського повіту Чернігівської губернії. Аналогічно й А. М. Гофман: він пропрацював до Ніжина лише 4 роки у Вятській губернії та аж 37 років у Саратовській губернії, де володів маєтком у с. Липівка [93, арк. 99, арк. 79 зв.].

Висока мобільність Л. І. Ланге та І. А. Котляревського пояснюється намаганням полишити малопривабливі регіони та працювати в столичних або політично, культурно вагомих містах або місцевостях. Так, Л. І. Ланге після закінчення Київського університету був змушений працевлаштуватися в Олонецьке губернське правління. На середину 1850-х рр. у м. Олонец мешкало трохи більше тисячі людей. Л. І. Ланге не мав впливових покровителів, тому змушений був працювати певний час у судових установах Вологди, Рязані й тільки після понад 20 років служби зміг закріпитися в Москві. В іншій ситуації опинився І. А. Котляревський, який був сином Андрія Івановича Котляревського – спадкового дворянина, випускника престижного освітнього закладу Російської імперії – Імператорського училища правознавства, члена Московської судової палати. Він намагався неодноразово працевлаштуватися в столичних, губернських містах (тричі в Санкт-Петербурзі, а також у Кам'янці-Подільському, Варшаві, Києві) [79, арк. 5–15 зв.].

Також треба враховувати, що було й різне співвідношення між українськими, російськими, білоруськими, польськими та литовськими губерніями в професійному житті голів ніжинського окружного суду.

Так, вісім голів до призначення в Ніжин загалом пропрацювали у 29 російських губерніях (64,8 %), 12 українських (26,4 %), 1 білоруській (2,2 %), 1 литовській (2,2 %) та 2 польських (4,4 %). Треба також ураховувати, що в

індивідуальному розрізі це співвідношення було ще менше збалансованим. Наприклад, Л. І. Ланге перед призначенням у Ніжин працював у 8 російських губерніях (Олонецькій, Вологодській, Симбірській, Рязанській, Курській, Московській, Санкт-Петербурзькій (двічі)), 1 литовській (Ковенській губернії) та 1 українській (Чернігівській, 1849–1852 рр.). Подібне співвідношення було й в І. А. Котляревського: 6 російських (Псковська, Рязанська, Санкт-Петербурзька (тричі); Кубанська область), 1 польська (Варшавська губернія) та тричі працював на посадах у Подільській губернії. У свою чергу, Ю. І. Рахальський був призначений у Ніжин, не пропрацювавши за 42 роки та 8 місяців жодного дня в українській губернії (працював у Могилівській, Курській, Смоленській, Оренбурзькій, Псковській). Подібна ситуація була з А. М. Гофманом, який 41 рік та 11 місяців працював на посадах у Вятській та Саратовській губерніях [40, арк. 3–12; 76, арк. 3–9; 79, арк. 5–15 зв.].

Таким чином, упродовж 1874–1896, 1902–1911 рр. Ніжинський окружний суд очолювали особи, які на теренах України до цього не працювали зовсім (Е. Ф. Бострем, Ю. І. Рахальський, А. М. Гофман) або працювали неістотний відрізок часу (М. Р. Гіппіус, Л. І. Ланге – по 3 роки). Керівництво суду було слабо інтегроване в українську судову спільноту та судову спільноту краю, у дворянські корпорації Ніжина та Чернігівської губернії. Як виняток, можемо назвати лише О. С. Байбакова, який усе життя працював у судових установах Чернігівської та Київської губерній, М. В. Шугурова, який багато років працював у судах у Херсонській, Чернігівській та Київській губерніях, та М. С. Грабаря, який перед призначенням у Ніжинський окружний суд певний час обіймав посади в судових установах Полтавської та Київської губерній.

Також доцільно проаналізувати кар'єрний шлях голів Ніжинського окружного суду. Відповідно до ст. 206 «Заснування судових установ» головою окружного суду могла стати особа, яка не менше трьох років перебувала на посадах, не нижчих за членів та прокурорів окружного суду

[169, с. 54]. Утім практика заміщення посад була набагато різноманітнішою за прописану в законі:

1) Призначення на посаду голови окружного суду із центральних органів управління (Міністерство юстиції, Сенат, Імператорська канцелярія) – 11 % випадків. Так, М. Р. Гіппіус був призначений головою суду (посада IV класу) з посади товариша оберпрокурора касаційного департаменту Сенату (посада V класу). Про поширеність такої практики свідчать аналогічні випадки й в інших регіонах України та імперії загалом. Так, майбутній очільник Ніжинського окружного суду І. А. Котляревський уперше був призначений головою Катеринославського окружного суду з Міністерства юстиції (1899 р.), а 1888 р. Луцький окружний суд очолив М. Меркулов, який до того працював у III відділенні Власної Його Імператорської Величності Канцелярії [79, арк. 14–15; 254, с. 80].

2) Призначення голови окружного суду із судової палати або палати кримінального та цивільного суду (регіони, у яких не було введено положення судової реформи 1864 р.) – 33 % випадків.

Л. І. Ланге, М. В. Шугуров, М. С. Грабар були призначені головами Ніжинського окружного суду з посад суддів або прокурорів судової палати. На нашу думку, саме судові палати були одним з головних джерел поповнення вакансій голів окружних судів, адже про це свідчать системні випадки в інших регіонах України та імперії загалом. Так, майбутній голова Ніжинського окружного суду А. М. Гофман уперше був призначений головою окружного суду з посади члена Саратовської судової палати (V клас), а О. С. Байбаков – з посади прокурора Київської судової палати (V клас). Товариш прокурора Харківської судової палати Є. Н. Коловрат-Червінський був призначений 1869 р. головою Сімферопольського окружного суду, товариш прокурора Київської судової палати Л. Навроцький 1904 р. став головою Чернігівського окружного суду, члени Київської судової палати І. О. Мальте (1885 р.), В. Г. Брун (1895 р.), П. О. Аревков

(1908 р.) – головами Стародубського окружного суду [158, с. 47; 159, с. 165; 246, с. 97–98; 282, с. 65; 337].

3) Переведення на аналогічну посаду з іншого окружного суду – 33 %. Так, Ю. І. Рахальський був переведений на посаду голови в Ніжин з Великолуцького окружного суду, О. С. Байбаков – з Уманського, І. А. Котляревський почергово очолював Катеринодарський, Кам'янець-Подільський та Ніжинський окружні суди. Така практика набула значного поширення в системі судочинства Російської імперії. Так, очільник Луцького окружного суду М. Меркулов був переведений на аналогічну посаду до Житомирського окружного суду [79, арк. 14–15; 254, с. 80].

Варто згадати й інші комбінації заміщення вакантної посади голови, яких не було в Ніжинському окружному суді, але вони мали місце в інших судах України. Відповідно до законодавства 1864 р. важливим постачальником кадрів мав бути й сам окружний суд та система прокурорського нагляду окружного рівня. Так, очільником Єлисаветградського окружного суду став товариш голови Сімферопольського окружного суду В. Арістов, прокурор Житомирського окружного суду В. Матусевич став головою цієї ж установи, товариш голови Херсонського окружного суду М. Ренненкампф 1876 р. став головою Чернігівського окружного суду, товариш голови Ніжинського окружного суду Г. І. Жуковський – головою Радомського окружного суду [254, с. 81; 282, с. 65; 339].

Варто також зауважити, що з восьми суддів Ніжинського окружного суду, біографії яких реконструйовано найбільш повно, усі мали досвід роботи в системі прокурорського нагляду Російської імперії. На поширеність цієї специфічної кадрової практики доби пізньої імперії звернули увагу у своїх дослідженнях О. Максимов, О. Ярмиш [254, с. 81–90; 333, с. 202–203]. Доцільно зазначити, що в 1885–1915 рр. з п'яти міністрів юстиції (М. Манасеїн (1885–1894), М. Муравйов (1894–1905), С. Манухін (1905), М. Акімов (1905–1906), І. Щегловитов (1906–1915) четверо (М. Манасеїн,

М. Муравйов, М. Акімов, І. Щегловитов) зробили класичну успішну кар'єру в системі прокурорського нагляду, пройшовши щаблі від товариша прокурора окружного суду до прокурора судової палати. Причому М. Манасеїн, М. Муравйов, С. Манухін були одночасно міністрами юстиції та генерал-прокурорами Урядового Сенату. Зрозуміло, що вищевказані міністри юстиції намагалися спиратися в кадровій політиці на осіб, що працювали в системі прокурорського нагляду. За підрахунками О. Ярмиша, у добу І. Щегловитова близько 50 % вакансій по судовому відомству заміщувалися власними кадрами, а в інших випадках кандидатів добирали голови та прокурори судових палат. На думку дослідника, найбільша шкода від кадрової політики І. Щегловитова полягала не стільки в симпатіях до вихідців із системи прокурорського нагляду, скільки в політичній заангажованості, переслідуванні ліберально налаштованих працівників судового відомства та зведенні роботи Міністерства юстиції до функцій політичної поліції. Так, за цього міністра 92 працівники судового відомства (у цьому числі старші голови Петербурзької, Московської, Тифліської судових палат) були звільнені за підозрою в лібералізмі, а призначено було відомих консерваторів [333, с. 202–203]. Саме в цей період штат Київського окружного суду поповнився членами Київського клубу «русских» націоналістів К. Івановим-Камаєвим, П. Можаловським, М. Чіхаєвим [232, с. 139, 183, 348].

Робота в системі прокурорського нагляду по-різному позначилася на професійному шляху голів Ніжинського окружного суду, відповідно, можна виокремити такі траєкторії кар'єрного зростання:

1. Важливе, а інколи й визначальне місце в кар'єрі посідає служба у сфері прокурорського нагляду (М. Р. Гіпшіус, А. М. Гофман, Ю. І. Рахальський, О. С. Байбаков). Так, М. Р. Гіпшіус одинадцять років прослужив на посадах товариша прокурора окружного суду, в. о. губернського прокурора, товариша прокурора судової палати, товариша оберпрокурора Сенату; А. М. Гофман десять років працював товаришем

губернського прокурора, прокурором окружного суду; Ю. І. Рахальський 13 років обіймав посади в. о. прокурора, товариша прокурора окружного суду; О. С. Байбаков служив на посадах товариша прокурора, прокурора окружного суду, судової палати аж 32 роки [36, арк. 2–11; 40, арк. 3–12; 67, арк. 4–13; 76, арк. 3–9; 79, арк. 5–15 зв.; 93, арк. 5–12; 99, арк. 79–86; 120, с. 104].

2. Робота у сфері прокурорського нагляду відносно недовго, без істотного просування в цій сфері. Так, Л. І. Ланге працював 7 років на посадах в. о. губернського прокурора, губернського прокурора; І. А. Котляревський – 6 років був товаришем прокурора окружного суду; М. В. Шугуров лише 4 роки перебував на посадах товариша губернського прокурора, товариша прокурора окружного суду. Для них служба у сфері прокурорського нагляду була лише невеликим епізодом у тривалій службовій кар'єрі. Утім для всіх трьох після роботи в цій сфері відкрилися нові перспективи: Л. І. Ланге став членом Московської судової палати, М. В. Шугуров – товаришем голови Симбірського та Стародубського окружних судів[200].

3.2. Просопографічний портрет товаришів голови Ніжинського окружного суду

Упродовж 1874–1917 рр. у Ніжинському окружному суді посаду товариша голови обіймали сім осіб: Г. І. Жуковський (20 травня 1874 р. – 8 лютого 1878 р.), Д. О. Вікторов (8 лютого 1878 р. – 26 жовтня 1883 р.), Й. М. Пашковський (2 листопада 1883 р. – 17 листопада 1893 р.), В. В. Попов (15 грудня 1893 р. – 20 червня 1902 р.), М. Ф. Івенсен (27 вересня 1902 р. – 18 серпня 1906 р.), І. Г. Орленко (20 жовтня 1906 р. – 5 січня 1912 р.), П. О. Луцкевич (13 лютого 1912 р. – ймовірно, до січня 1919 р.) [25, арк. 2–10; 35, арк. 2–6; 42, арк. 2–9; 60, арк. 12–16; 78, арк. 5–9; 89, арк. 12–17, 106, арк. 7–12].

З'ясовано, що першим товаришем голови Ніжинського окружного суду був Г. І. Жуковський, який народився 22 серпня 1835 р. у дворянській родині. Григорій Іванович здобув середню освіту в Санкт-Петербурзькій гімназії, службову діяльність розпочав 10 серпня 1858 р. в канцелярії начальника Оренбурзької губернії. 10 вересня 1858 р. був призначений в. о. секретаря Оренбурзького губернського правління. 28 лютого 1860 р. відповідно до рішення Оренбурзької палати державних маєтностей був призначений в. о. діловода. З 15 березня 1862 р. Г. І. Жуковський був представником від уряду на Уфімському, Бірському, Мензелінському мирових з'їздах. 28 серпня 1863 р. звільнений зі служби за сімейними обставинами й до 10 лютого 1864 р. перебував у відставці.

Г. І. Жуковський з 10 лютого 1864 до жовтня 1866 р. обіймав посаду секретаря Самарського дворянського депутатського зібрання. 12 жовтня 1866 р. був обраний на посаду мирового посередника 3-ї ділянки Самарського повіту й пропрацював на цій посаді до 19 листопада 1867 р.

З 12 квітня до 21 травня 1869 р. – діляничний мировий суддя Самарського мирового округу, з 23 квітня 1869 р. – член Самарської палати кримінального та цивільного суду, а після реформування суду 1870 р. – Самарського окружного суду. З 20 травня 1874 р. до 8 лютого 1878 р. – товариш голови Ніжинського окружного суду. З 8 лютого 1878 р. призначений головою Радомського окружного суду. Успішну чиновницьку кар'єру він завершив на посаді сенатора. Дослужився до чину таємного радника (1895 р.). Помер 5 березня 1900 р. [25, арк. 2–10].

Г. І. Жуковський був одружений з донькою генерал-лейтенанта барона Корфа, Ольгою. Фердинанд Миколайович Корф (1805–1869) із середини 1840-х до 1864 р. був керівником Симбірської комісаріатської комісії з прийому сукна для потреб армії [25, арк. 3].

У родині народилося троє синів (Андрій, Олександр, Володимир) та донька Ніна. Найбільш відомим став молодший син Володимир. В. Г. Жуковський (1871–1922) здобув освіту на юридичному факультеті

Санкт-Петербурзького університету та впродовж 18 років працював у Міністерстві іноземних справ: азійському департаменті (1897–1899), секретарем консульства в Галаці (1899–1902), секретарем генерального консульства в Єрусалимі (1902–1903), віцеконсулом в Адріанополі (1903–1907), консулом у Кенігсберзі (1907–1910), Празі (1910–1915). У добу революційних потрясінь 1917–1922 рр. працював в уряді О. В. Колчака та був засуджений до тривалого терміну ув'язнення [277; 336].

Наступним товаришем голови Ніжинського окружного суду був Д. О. Вікторов, який народився 15 серпня 1846 р. у родині дворянина в с. Погребки (Льговський повіт, Курська губернія). Дмитро Олександрович закінчив юридичний факультет Харківського університету та отримав звання «дійсний студент». Із 7 листопада 1868 р. – кандидат на судову посаду Орловського окружного суду, в. о. помічника секретаря другого кримінального відділення (з 18 грудня 1868 р. до 20 березня 1869 р.; після 16 серпня 1869 р.), секретар цивільного відділення (з 20 березня до 31 червня 1869 р.), старший нотаріус Орловського окружного суду (з 2 січня до 4 березня, з 20 квітня до 10 червня 1870 р.). З 15 червня 1872 р. – член Орловського окружного суду, а з 8 лютого 1878 р. – товариш голови Ніжинського окружного суду. 26 жовтня 1883 р. був призначений членом Віленської судової палати, а з 1889 р. – товаришем оберпрокурора цивільного касаційного департаменту Сенату. У 1892 р. став в. о. оберпрокурора цього ж департаменту. 1896 р. – в. о. товариша оберпрокурора цивільного касаційного департаменту Сенату. З 31 січня 1901 р. – сенатор. Цього року отримав класний чин таємного радника [25, арк. 1–15].

За тривалу службу був нагороджений орденами Св. Анни II ст. (1886 р.), Св. Володимира III ст. (1890 р.), Св. Станіслава II ст. (1 січня 1883 р.), Св. Станіслава I ст. (1899 р.), медаллю «Пам'яті царювання імператора Олександра III» [175, с. 796–797]. Помер після 1916 р. [25, арк. 15].

Дмитро Олександрович був одружений з Лідією Миколаївною Турчаніною, яка походила з дворян Чернігівської губернії. Її далекий

предок Іван Васильович Турчанінов був підполковником, військову службу розпочав 1786 р. у лейб-гвардії Семенівському полку, потім продовжував служити в Архангелогородському і Арзамаському драгунських полках. 1796 р. переведений у підпоручики, звільнений у відставку підполковником (1816 р.) [260]. Подружжя мало єдиного сина Олександра (народ. 1878 р.), який 1899 р. закінчив Училище правознавства, але працював у системі Міністерства освіти [178, с. 132].

Після Дмитра Олександровича товаришем голови Ніжинського окружного суду був Йосиф (Онуфрій-Йосиф) Михайлович Пашковський, який народився 12 червня 1846 р. у м. Криве Озеро Херсонської губернії в родині Михайла Пашковського і Єлени Галецької римо-католицького віросповідання. Освіту здобув в Училищі правознавства [42, арк. 34 зв.].

З 26 травня 1867 р. – кандидат на судові посади Псковського окружного суду, направлений для провадження слідчих дій на правах судового слідчого на допомогу судовому слідчому м. Пскова (від 18 липня 1867 р.), судовий слідчий 2-ї дільниці Псковського повіту (від 25 вересня 1867 р., від 8 травня 1868 р.), в. о. судового слідчого м. Пскова (19 жовтня 1867 р. – 9 березня 1868 р.; від 19 жовтня 1868 р. – 25 днів; від 9 грудня 1868 р.).

З 28 січня 1869 р. – в. о. судового слідчого Псковського окружного суду, а з 26 січня 1871 р. – в. о. судового слідчого з особливо важливих справ цього окружного суду, з 24 квітня 1871 р. – товариш прокурора Нижньогородського окружного суду, з 3 грудня 1875 р. – почесний мировий суддя Козелецького повітового судово-мирового округу. 2 листопада 1876 р. був відряджений у м. Ржев для нагляду за провадженням слідства в справі зловживань у Ржевському відділенні Волзько-Камського банку. З 27 березня 1878 р. – товариш прокурора Московського окружного суду, з 2 липня 1880 р. – товариш голови Казанського окружного суду, а з 2 листопада 1883 р. – товариш голови Ніжинського окружного суду. 17 листопада 1893 р. був переведений на посаду члена Одеської судової палати. [42, арк. 2–9; 124, с. 314; 125, с. 181; 128, с. 245].

Йосиф Михайлович був одружений з Надією Іванівною Саранчовою (народилася 23 травня 1848 р. в с. Струги Псковської губернії). Подружжя мало дітей: Віру (народ. 1870 р.), Костянтина (народ. 1871, військовослужбовець), Олександрю (народ. 1873 р.) [42, арк. 3].

Правник був нагороджений орденом Св. Станіслава II ступеня (1 січня 1887 р.), дослужився до чину дійсного статського радника (1899 р.) [42, арк. 1 зв.,]. Помер 10 січня 1905 р.

Наступним товаришем голови Ніжинського окружного суду став Віктор Васильович Попов, який народився 28 жовтня 1844 р. в родині спадкового дворянина в м. Ось Пермської губернії.

По закінченні п'ятого класу Пермської гімназії В. В. Попов 31 серпня 1859 р. вступив до штату Пермського губернського правління на посаду канцелярського служителя. З 30 жовтня 1861 р. – в. о. помічника столоначальника 9-го столу, з 3 жовтня 1862 р. до 20 серпня 1864 р. – столоначальник губернського правління. 20 серпня 1864 р. вийшов у відставку, закінчив юридичний факультет Казанського університету із званням «кандидат юридичних наук». З 1 липня 1871 р. – помічник секретаря кримінального департаменту Саратовської судової палати, а із 17 вересня 1874 р. – секретар цивільного департаменту цієї палати. З 4 березня 1876 р. – член Ізюмського окружного суду, з 4 вересня 1885 р. – член Київського окружного суду.

З 15 грудня 1893 р. В. В. Попов – товариш голови Ніжинського окружного суду, а з 20 червня 1902 р. – член Київської судової палати. Наприкінці кар'єри отримав чин дійсного статського радника (1905 р.) [60, арк. 1–19; 131, с. 456; 133, с. 102; 134, с. 105; 136, с. 110; 137, с. 137].

Був одружений з дворянкою православного віросповідання Катериною Федорівною Шаровою. Подружжя виховувало синів: Володимира (народ. 16 травня 1871 р.); Євгенія (народ. 23 вересня 1874 р.); Володимира (народ. 2 травня 1879 р.). Старший син здобував освіту в Київському університеті Св. Володимира, Євгеній та Володимир – у Київській 4-й гімназії [60, арк. 13].

В. В. Попов за багаторічну службу був нагороджений орденами: Св. Станіслава II ст. (1 січня 1879 р.), Св. Анни II ст. (15 травня 1883 р.), Св. Володимира IV ст. (1 січня 1890 р.), срібною медаллю «Пам'яті імператора Олександра III» на стрічці ордена Св. Олександра Невського (26 лютого 1896 р.) [60, арк. 1 зв.].

Наступником В. В. Попова став Микола Федорович Івенсен, який народився 13 червня 1849 р. у м. Кам'янці-Подільському. Його батько, Ф. В. Івенсен, розпочав службу в чині корнета (1833) і станом на 1859 р. дослужився до підполковника. 1859 р. Київське дворянське зібрання прийняло рішення про надання йому та його дітям права спадкового дворянина з відповідним занесенням до другої частини книги дворян Київської губернії, а рід Івенсенів отримав герб «Лодзя». Станом на 1861 р. Ф. В. Івенсен обіймав посаду київського старшого поліцмейстера. 1875 р. його обрали членом Київської міської думи, у лютому – членом міської управи (відповідав за квартирну, військову та поліцейську повинність), а з травня 1875 до смерті (1877 р.) був заступником київського міського голови [217, с. 144]. У Києві по вул. Липській, 2, (колишня Катеринська, 2) розташовувався будинок родини Івенсенів. Київський старший поліцмейстер Федір Васильович Івенсен придбав у Наталі Михайлівни Каневської велику садибу, що займала теперішні 2, 4, 6 номери по вул. Липській і 20, 22 по вул. М. Грушевського та на вул. Шовковичній, 3. Після смерті Ф. В. Івенсена навесні 1877 р. Тетяна Петрівна розпродала садибу по частинах [217].

М. Ф. Івенсен 1874 р. закінчив юридичний факультет Київського університету Св. Володимира зі званням кандидата юридичних наук. 3 липня 1874 р. розпочав службову діяльність кандидатом на посаду судового слідчого Волинської палати кримінального і цивільного суду. 21 вересня 1874 р. був відряджений на допомогу судовому слідчому 1-ї дільниці м. Житомира [78, арк. 5 зв].

8 грудня 1875 р. був призначений у розпорядження Волинського губернського прокурора, з 15 червня 1876 р. – в. о. судового слідчого 1-ї

дільниці м. Вільно, з 3 квітня 1877 р. – товариш Волинського губернського прокурора. З 29 червня 1880 р. – товариш прокурора Житомирського окружного суду, з 19 лютого 1886 р. – член Уманського окружного суду, з 29 квітня 1892 р. – Житомирського окружного суду. 27 вересня 1902 р. М. Ф. Івенсен призначений товаришем голови Ніжинського окружного суду. Отримав чин статського радника (3 липня 1892 р.) [78, арк. 5–9, 139, с. 148; 140, с. 149; 141, с. 154].

Був одружений з дворянкою Тверської губернії Ніною Миколаївною Галкіною, виховували дітей: Ніну (народ. 1883 р.), Ольгу (народ. 1886 р.), Сергія (народ. 1888 р.) [78, арк. 6].

Микола Федорович за час служби був нагороджений орденами Св. Станіслава III ст. (1 січня 1886 р.), Св. Станіслава II ст. (1 січня 1895 р.), Св. Анни II ст. (1 січня 1901 р.), срібною медаллю «Пам'яті імператора Олександра III» на стрічці ордена Св. Олександра Невського (26 лютого 1896 р.) [78, арк. 5 зв.]. Помер правник 18 серпня 1906 р. [78, арк. 8 зв.].

1906 р. сім'ї померлого була призначена пенсія: вдові та донці Ользі з казни в розмірі 900 руб. на рік на загальній основі, а сину – не з державної казни до закінчення навчання в урядових навчальних закладах до досягнення 25-річного віку за 32 р. 1 міс. і 15 дн. служби Миколи Федоровича на основі ст.149, 154 і 182 Статуту про пенсії і циркулярів від 19 вересня 1871 р., 9 березня, 26 липня 1872 р., 22 вересня 1883 р. за III розрядом 1-го ступеня [78, арк. 1–30].

Його наступником став Іван Георгійович Орленко, який народився 19 жовтня 1850 р. у м. Глухові в родині спадкового почесного громадянина [220]. Закінчив юридичний факультет Новоросійського університету зі званням «дійсний студент» (1875 р.) та 9 вересня 1875 р. розпочав службу на посаді помічника секретаря Херсонського окружного суду. З 11 липня 1878 р. – кандидат на судові посади при прокурорі Одеської судової палати. І. Г. Орленко перебував у відрядженні при Херсонському окружному суді: з 9 серпня – у розпорядженні прокурора, з 18 серпня до 4 жовтня – судового

слідчого 8-ї дільниці, а з 4 жовтня виконував обов'язки судового слідчого 2-ї дільниці.

19 січня 1880 р. був відряджений у Подільську палату кримінального і цивільного суду для участі у вирішенні справ на правах члена, а з 18 червня 1880 р. – в. о. судового слідчого Кам'янець-Подільського окружного суду. 7 липня 1880 р. правник був відряджений у 1-шу дільницю Балтського повіту. 16 березня 1883 р. затверджений на посаді судового слідчого в Подільській губернії. З 15 серпня 1886 р. – дільничний мировий суддя і голова з'їзду мирових суддів Старокостянтинівського округу Волинської губернії.

22 травня 1887 р. І. Г. Орленко був призначений обов'язковим членом з'їзду і попечителем арештного дому, членом повітового з питійних справ присутствія, а з 15 липня входив до складу Старокостянтинівського повітового з чиншевих справ присутствія.

1 квітня 1890 р. був обраний головою Старокостянтинівського з'їзду мирових суддів. Із 7 червня 1892 р. – член Симбірського окружного суду, а з 20 жовтня 1906 р. – товариш голови Ніжинського окружного суду. У зв'язку із смертю І. Ю. Рахальського виконував обов'язки голови з 1 вересня до 26 листопада 1907 р. [89, арк. 1–62; 142, с. 161; 143, арк. 173; 144, с. 180; 146, с. 203; 173, с. 1920].

Улітку 1908 р. в І. Г. Орленка була виявлена виразка шлунка. Спочатку він лікувався в місцевих лікарів, згодом – у київських професорів медичного факультету і до 26 лютого 1909 р. перебував на лікуванні у факультетській клініці Києва. У подальшому для лікування хвороби був відправлений у Карлсбад (Австро-Угорська імперія) [89, арк. 31, 31 зв., 48, 48 зв.].

Дослужився до чину дійсного статського радника (1 січня 1905 р.) [89, арк. 34 зв.].

Був одружений з донькою колезького радника Юлією Войцехівною Паньковською, яка була римо-католицького віросповідання. Подружжя

виховувало дітей: Георгія (народ. 1885 р.), Володимира (народ. 1900 р.), які були православного віросповідання [89, арк. 2 зв.].

За багаторічну службу І. Г. Орленко був нагороджений срібною медаллю «Пам'яті імператора Олександра III» на стрічці ордена Св. Олександра Невського (26 лютого 1896 р.), орденами Св. Станіслава II ст. (1 січня 1898 р.), Св. Володимира III ст. (1 січня 1909 р.) [89, арк. 1 зв.].

Правник помер 5 січня 1912 р. На основі ст. 76 Статуту емеритальної каси голова Ніжинського окружного суду подав в управління емеритальної каси Міністерства юстиції прохання вдови І. Г. Орленка щодо призначення їй та її малолітньому сину емеритальної пенсії [89, арк. 53]. На основі ст. 85, 97, 2 п. 99 і 198 Статуту про цивільну службу від 1896 р. вдові та малолітньому сину із Ніжинського казначейства була призначена емеритальна пенсія в розмірі 950 руб. на рік із вирахуванням 29 руб. у пенсійний фонд як подяка правнику за понад 36-річну службу в Міністерстві юстиції [89, арк. 56 зв., 57].

Наступником І. Г. Орленка в Ніжинському окружному суді став Петро Олексійович Луцкевич, який народився 11 червня 1861 р. у родині спадкового дворянина православного віросповідання. Олексій Степанович Луцкевич разом з дружиною Оленою та синами Іваном, Петром, Григорієм, Костянтином та Федором були внесені до третьої родової книги дворян Київської губернії від 13 жовтня 1879 р. (№ 3060) [177, с. 152].

Петро Олексійович закінчив юридичний факультет Київського університету Св. Володимира та отримав ступінь кандидата права.

23 лютого 1888 р. був направлений у канцелярію з'їзду мирових суддів Сквирського округу Київської губернії. 1 квітня 1887 р. та 1 квітня 1890 р. був призначений на три роки почесним мировим суддею Сквирського округу.

З 1 січня 1891 р. – додатковий мировий суддя Уманського округу, із 7 лютого – член Уманського з питійних справ присутствія, член Уманського тюремного комітету, попечитель Уманського арештного дому, із 7 жовтня – дільничний мировий суддя Сквирського округу, з 4 листопада – обов'язковий

член мирового з'їзду. Із 6 квітня 1893 р. – в. о. попечителя арештного дому у Сквирі. У 1896, 1899, 1902 рр. обирався головою з'їзду мирових суддів Сквирського округу. З 25 січня 1903 р. – член Київського окружного суду. З 1 квітня 1908 р. призначений почесним мировим суддею Сквирського округу. З 13 лютого 1912 р. – товариш голови Ніжинського окружного суду. На 1 січня 1914 р. мав чин дійсного статського радника, був неодружений [106, арк. 7–12; 148, с. 221; 150, с. 234; 167; 168].

П. О. Луцкевич за тривалу службу був нагороджений орденами Св. Анни III ст. (1 січня 1896 р.), Св. Анни II ст. (1 січня 1901 р.), срібною медаллю «Пам'яті імператора Олександра III» (26 лютого 1896 р.), світло-бронзовою медаллю «Пам'яті 300-річчя царювання дому Романових» (21 лютого 1913 р.) [106, арк. 1 зв.].

Реконструємо колективний портрет товаришів голів Ніжинського окружного суду за 1874–1917 рр. за такими критеріями: станова належність, національність, освіта, кар'єра.

Станова належність. За становою належністю заступники голів Ніжинського окружного суду переважно належали до дворянської страти. Так, 6 заступників (85,7 %) належали до цієї привілейованої соціальної групи. Причому 1/3 були спадковими дворянами, а 2/3 – особистими. Лише І.Г. Орленко походив з родини спадкових почесних громадян. Із шести товаришів Ніжинського окружного суду четверо (Г.І. Жуковський, Й. М. Пашковський, В. В. Попов, М. Ф. Івенсен) були одружені з особами з дворянських, аристократичних родин. Із семи заступників голови тільки троє (42,8 %) володіли нерухомістю: Д. О. Вікторов був великим землевласником та володів 600 десятинами землі в Курській губернії, дружина Й.М. Пашковського мала будинок у Ніжині вартістю 10000 руб., М.Ф. Івенсен був власником будинку в Києві вартістю 10000 руб. [35, арк. 2 зв.; 42, арк. 51 зв.; 217, с. 57].

Релігійна та національна належність. Судові інституції імперії Романових у релігійному питанні були значно ліберальнішими порівняно з

політичними інституціями. Так, якщо в когорту офіцерів Корпусу жандармів не могли потрапити католики, то вимоги до кандидатів в унтерофіцерський штат Корпусу жандармів були на багато жорсткішим. Наприклад, згідно з положенням унтерофіцером не могли бути особи єврейського, польського походження, вихрести, особи католицького віросповідання, одружені з католичками [188, с. 454, 466]. Серед заступників голови Ніжинського окружного суду за релігійною належністю переважали особи православного віросповідання (85,7 %) на противагу римо-католицькому (14,3 %). Із семи товаришів голови Ніжинського окружного суду шестеро були одруженими, у двох випадках шлюби були міжконфесійні: римо-католик Й. М. Пашковський був одружений за православною, діти від цього подружжя також були православного віросповідання; православний І. Г. Орленко був одружений з римо-католичкою, діти – православного віросповідання. Держава була зацікавлена в таких змішаних шлюбах, оскільки в результаті відбувалася декатолизація нащадків римо-католиків.

За етнічною належністю троє товаришів голови Ніжинського окружного суду (42,9 %) були росіянами, які народилися за межами України (Г. І. Жуковський, Д. О. Вікторов, В. В. Попов), один (14,3 %) був українським поляком з Херсонської губернії (Й. М. Пашковський), один (14,3 %) був нащадком зрусифікованих шведів і народився в Україні (М. Ф. Івенсен), двоє (28,6 %) були українцями (І. Г. Орленко, П. О. Луцкевич). Таким чином, до 1906 р. товаришами голови Ніжинського окружного суду були лише росіяни (1874–1883 рр., 1893–1902 рр.), зрусифіковані місцеві поляки та шведи (1883–1893 рр., 1902–1906 рр.). Кадрова політика імператорського уряду щодо товаришів голови Ніжинського окружного суду повною мірою відображає принцип *етнічної обернутої пропорційності*. Тільки перед Першою світовою війною відбувається певна «українізація» посади й почергово заступниками голови призначають етнічних українців І. Г. Орленка, П. О. Луцкевича (з 1906 р.) [25,

арк. 2–10; 35, с. 2–6; 42, арк. 2–9; 60, арк. 12–16; 78, арк. 5–9; 89, арк. 12–17, 106, арк. 7–12].

Освіта. Місце навчання товаришів часто зумовлювалося їхньою етнічною належністю. Так, двоє етнічних росіян (Г. І. Жуковський та В. В. Попов) закінчили Санкт-Петербурзьку гімназію та юридичний факультет Казанського університету. У свою чергу, росіянин Д. О. Вікторов навчався на юридичному факультеті Харківського університету, оскільки в цьому виші мали право навчатися насамперед уродженці губерній Харківського навчального округу. А він якраз був уродженцем Курської губернії, яка належала до саме цього округу. Уродженці України (етнічні українці, зрусифіковані шведи) закінчили юридичні факультети Київського та Новоросійського університетів. Лише поляк Й. М. Пашковський, родом з Херсонської губернії, 1867 р. закінчив престижне Імператорське училище правознавства в Санкт-Петербурзі. На нашу думку, це зумовлювалося невеликим обсягом набору студентів на юридичний факультет Київського університету та в Ніжинський юридичний ліцей [25, арк. 2 зв.; 35, арк. 2 зв.; 42, арк. 2 зв.; 60, арк. 12 зв.; 78, арк. 5 зв.; 89, арк. 12 зв., 106, арк. 7 зв.].

Варто детальніше зупинитися на освіті Г. І. Жуковського, який закінчив лише гімназію. На момент призначення в Ніжин (1874 р.) він мав більш ніж 15-річний стаж роботи в юридичній сфері (на посадах дільничного мирового судді (1 місяць 9 днів), члена палати кримінального та цивільного суду (1 рік 7 місяців 2 дні), члена окружного суду (3 роки 5 місяців 25 днів)). На нашу думку, призначення особи без вищої освіти зумовлювалося браком кваліфікованих кадрів у середині 1870-х рр. в Україні та Російській імперії загалом. Подібна практика мала місце й у призначеннях осіб без відповідної освіти в інші судові установи України. Так, перший товариш голови Житомирського окружного суду М. Ансіо (на 1880 рік) був випускником Лазаревського інституту східних мов [200, с. 32; 203, с. 66; 254, с. 117].

Кар'єра. Упродовж 1874–1914 рр. середній вік новопризначених заступників установи становив 45 років. Вік голів Ніжинського окружного

суду та вік товаришів голів упродовж півстолітнього періоду чітко відображає тенденцію до зростання. Упродовж 1874–1883 рр. товаришами були Г. І. Жуковський, якому на момент призначення було 38 років 8 місяців, Д. О. Вікторов – 31 рік 5 місяців, Й. М. Пашковський – 37 років 4 місяці. Їхні наступники були значно старші за віком. Так, В. В. Попову – 49 років 1 місяць, М. Ф. Івенсену – 53 роки 3 місяці, І. Г. Орленку – 56 років, П. О. Луцкевичу – 50 років 8 місяців. Таким чином, товариші голови Ніжинського окружного суду після 1893 р. репрезентували три вікові групи: 46–50, 51–55, 56–60, що переважали серед керівної частини судового корпусу України та імперії загалом [219, с. 219].

Із семи заступників Ніжинського окружного суду двоє залишили посаду передчасно у зв'язку із смертю. Це М. Ф. Івенсен та І. Г. Орленко, їм було 57 років та 61 рік відповідно. Середній термін перебування на посаді заступників голови Ніжинського окружного суду в 1874–1914 рр. становив 6 років. Подібна ситуація була й у період з 1874 до 1916 р. в Стародубському окружному суді: сім осіб обіймали посаду товариша голови у середньому по 5 років. У Чернігівському окружному суді в 1885–1916 рр. на посаді заступника голови пропрацювали три особи із середнім стажем 10 років [122, с. 16–17, 151–152; 131, с. 377, 477–478; 141, с. 17–18, 187–188; 151, с. 25–26, 296–297].

Заступники голови Ніжинського окружного суду на момент призначення на посаду мали суттєвий стаж роботи в судовій системі. У середньому він становив 19 років 4 місяці. Причому за перше десятиліття стаж заступників голови був відносно невеликий. Так, у Г. І. Жуковського він становив 15 років 1 місяць, у Д. О. Вікторова ще менший – 9 років 3 місяці, у Й. М. Пашковського – 16 років 5 місяців. У свою чергу, у В. В. Попова – 22 роки 5 місяців, у М. Ф. Івенсена – 28 років 2 місяці, в І. Г. Орленка – аж 31 рік 1 місяць, у П. О. Луцкевича – близько 24 років [25, арк. 2–10; 35, арк. 2–6; 42, арк. 2–9; 60, арк. 12–16; 78, арк. 5–9; 89, арк. 12–17, 106, арк. 7–12].

Також доцільно проаналізувати професійний шлях товаришів голови Ніжинського окружного суду.

Відповідно до законодавства товаришем голови окружного суду могла бути особа, яка мала стаж роботи від 3 років на посаді, не нижчій за суддю окружного суду або прокурора окружного суду [246, с. 105]. У Ніжинському окружному суді за період 1874–1917 рр. простежується дві моделі призначення на посаду товариша голови:

1) домінантна модель: «суддя окружного суду – товариш голови окружного суду» (85,7 % випадків: П. О. Луцкевич, І. Г. Орленко, Д. О. Вікторов, М. Ф. Івенсен, В. В. Попов, Г. І. Жуковський) [25, арк. 2–10; 35, арк. 2–6; 60, арк. 12–16; 78, арк. 5–9; 89, арк. 12–17, 106, арк. 7–12].

Подібна модель була поширена і в інших судах України. Так, суддя Тульського окружного суду В. Арістов був призначений заступником голови Сімферопольського окружного суду, член Лубенського окружного суду А. Браїлко також був призначений другим заступником голови Сімферопольського окружного суду [282, с. 65]. У Київському окружному суді була подібна ситуація, коли член Київського окружного суду М. Равіч-Думітрашко був призначений товаришем голови цього ж суду [217, с. 90]. Зауважимо, що абсолютна більшість переходів у межах цієї моделі супроводжувалася зміною місця проживання;

2) менш поширена модель: «товариш прокурора окружного суду – товариш голови» (14,3 %: Й. М. Пашковський). Майбутній голова Ніжинського окружного суду М. В. Шугуров також був спочатку товаришем прокурора Симбірського окружного суду (з 15 листопада 1870 р.), а потім – заступником голови Одеського окружного суду. Так само, як і в попередній моделі, простежуємо зміну місця роботи [42, арк. 2–9; 67, арк. 4–13];

3) модель «центральні органи – товариш голови окружного суду». Її репрезентує життєпис голови Ніжинського окружного суду А. І. Котляревського, який свого часу був призначений товаришем

голови Кам'янець-Подільського окружного суду з посади, яку він обіймав у Міністерстві юстиції [79, арк. 5–15 зв.].

Далі проаналізуємо моделі кар'єрного зростання майбутніх товаришів голів Ніжинського окружного суду за 1874–1917 рр.:

1. Важливе, а інколи й наріжне місце в кар'єрі посідає служба в системі інституту мирових суддів Правобережної України (25 %: І. Г. Орленко – Волинська губернія, П. О. Луцкевич – Київська губернія). Якщо в І. Г. Орленка кар'єрний шлях складався з етапів «кандидат на судові посади – судовий слідчий (10 років) – дільничний мировий суддя, голова з'їзду мирових суддів (6 років) – суддя окружного суду (14 років) – товариш голови», то П. О. Луцкевич 19 років роботи віддав інституту мирового судді (канцелярист з'їзду мирових суддів, почесний мировий суддя, додатковий мировий суддя, дільничний мировий суддя, голова з'їзду мирових суддів (15 років) – суддя окружного суду (5 років) – почесний мировий суддя (4 роки) – товариш голови (від 1912 р.) [89, арк. 12–17, 106, арк. 7–12].

2. Важливе місце в кар'єрі відігравав інститут прокурорського нагляду (25 %: Й. М. Пашковський, М. Ф. Івенсен). Так, Й. М. Пашковський працював 4 роки судовим слідчим, 8 років – товаришем прокурора окружного суду, а після цього був призначений товаришем голови окружного суду (Казань, Ніжин). Подібне кар'єрне зростання у М. Ф. Івенсена: судовий слідчий (2 роки) – товариш губернського прокурора (9 років) – товариш прокурора окружного суду (16 років) – суддя окружного суду – товариш голови окружного суду (1902 р.) [42, арк. 2–9; 78, арк. 5–9].

3. Наріжне місце в кар'єрі належить роботі на посаді судді окружного суду (25 %: В. В. Попов, Д. О. Вікторов). Так, В. В. Попов працював помічником секретаря, секретарем судової палати (5 років) – суддею окружного суду (17 років) – товаришем голови (Ніжин, 1893), а Д. О. Вікторов був помічником секретаря, нотаріусом окружного суду (4 роки) – суддею окружного суду (6 років) – товаришем голови (Ніжин, 1878 р.) [35, арк. 2–6; 60, арк. 12–16].

Звернемо увагу на географічний аспект судової кар'єри товаришів голови. Як уже зазначалося, кар'єрне зростання було неможливим без руху в просторі. Так, з'ясовано співвідношення між кар'єрним просуванням та зміною місця проживання семи заступників голів Ніжинського окружного суду. Так, у двох суддів співвідношення коливалося в межах 1:1–1:0,7 (Й. Пашковський: 1:1 (змінив 6 посад / змінив 6 губерній), В. В. Попов: 1:0,71 (7 посад / 5 губерній). У товаришів голови І. Г. Орленка – 11 губерній / 5 посад, у Г. І. Жуковського – 9 губерній / 3 посади, у Д. О. Вікторова – 6 губерній / 2 посади, тобто в діапазоні 1:0, 4,9–0,3. Найменший рух виявлено в П. О. Луцкевича – 1:0,18 (11 посад / 2 губернії).

До призначення в Ніжинський окружний суд сім заступників голови працювали в 17 губерніях: російських (55,7 %), українських (33,3 %), литовських (11 %). До 1893 р. жоден із заступників голови Ніжинського окружного суду не мав серйозного досвіду роботи в судовій сфері України. Так, Г. І. Жуковський працював тільки в Оренбурзькій, Самарській губерніях, Д. О. Вікторов – в Орловській, Й. М. Пашковський – у п'яти російських губерніях (Псковській, Нижньогородській, Тверській, Московській, Казанській) понад 15 років та лише 11 місяців у Чернігівській губернії [25, арк. 2–10; 35, арк. 2–6; 42, арк. 2–9].

Після 1893 р. товариші голови Ніжинського окружного суду мали значний досвід роботи в судових установах Київської, Одеської та українських губерній Харківських судових округів. Так, В. В. Попов працював 15 років і 6 місяців у двох російських (Пермській, Саратовській) та 17 років 9 місяців у двох українських (Харківській, Київській) губерніях. М. Ф. Івенсен – понад 27 років у двох українських (Волинській, Київській), 9 місяців в одній литовській (Віленській) губерніях. І. Г. Орленко понад 16 років працював у трьох українських (Херсонській, Подільській, Волинській) та 14 років 4 місяці в одній російській (Симбірській) губерніях. П. О. Луцкевич працював у Київській губернії 23 роки 11 місяців [60, арк. 12–16; 78, арк. 5–9; 89, арк. 12–17, 106, арк. 7–12].

Висновки до розділу 3

Просопографічний портрет дев'яти голів Ніжинського окружного суду виглядає таким чином. У 1874–1917 рр. установу очолювали особи, які були прибалтійськими або зрусифікованими німцями (4), українцями (4) та росіянами (1). Серед українців двоє народилися в Чернігівській губернії (М. В. Шугуров, М. С. Грабар), Ю. І. Рахальський – у Подільській, а І. А. Котляревський був сином полтавського дворянина. У 1860-х – на початку 1880-х рр. у зв'язку із потужним українофільським рухом уряд з недовірою ставився до етнічних українців, тому в кадровій політиці спиралися на зрусифікованих німців. За становою належністю всі голови суду були особистими (М. С. Грабар) та спадковими дворянами. Лише троє з них володіли нерухомістю.

З восьми голів установи двоє випускників Київського університету, троє – Московського, по одному – Санкт-Петербурзького, Казанського університетів та Імператорського училища правознавства. Припускаємо, що Е. Ф. Бострем закінчив Санкт-Петербурзький університет або Училище правознавства. Значне представництво випускників російських вишів зумовлено місцем народження, дитинства та великим обсягом набору студентів на юридичні факультети.

У 1874–1917 рр. середній вік новопризначених голів суду становив 52 р. із тенденцією до «старіння». Подібна тенденція простежується й в інших окружних судах губернії. Середній вік перебування очільників у Ніжинському суді складав у середньому – 4,9 року, у Чернігівському – 10 років, Стародубському – 8.

У 1874–1896 рр., 1902–1911 рр. установу очолювали особи, які до цього в Україні не працювали зовсім або неістотний відрізок часу, тому керівництво суду було слабо інтегроване в судову спільноту краю, дворянську корпорацію губернії. Як виняток, можемо назвати О. С. Байбакова, М. В. Шугурова та М. С. Грабаря.

Вісім голів суду мали досвід роботи в системі прокурорського нагляду. Також з'ясовано, що в одному випадку особа була переведена в установу із центральних органів управління (Сенат), у трьох – із судової палати або палати кримінального та цивільного суду, ще в трьох випадках переведена з аналогічної посади голови окружного суду.

Просопографічний портрет семи товаришів голови окружного суду виглядає таким чином. До 1906 р. заступниками голови суду були лише росіяни, зрусифіковані місцеві поляки та шведи. Шість осіб походили з дворян, один – з родини спадкових почесних громадян (І. Г. Орленко). Лише в одному випадку заступник голови володів значною нерухомістю (Д. О. Вікторов). Шість заступників голови були православного віросповідання та один римо-католицького. У двох випадках шлюби були міжконфесійні, що сприяло декатолизації нащадків римо-католиків.

Двоє етнічних росіян (Г. І. Жуковський і В. В. Попов) закінчили Санкт-Петербурзьку гімназію, Казанський університет; росіянин Д. О. Вікторов – Харківський університет. Уродженці України (етнічні українці, зрусифіковані шведи) закінчили Київський та Новоросійський університети, лише Й. М. Пашковський – Імператорське училище правознавства.

У 1874–1914 рр. середній вік новопризначених заступників голови становив 45 р. з тенденцією до «старіння». Виокремлено дві моделі призначення на посаду товариша голови: а) суддя окружного суду – товариш голови окружного суду (85,7 % випадків); б) товариш прокурора окружного суду – товариш голови (14,3 %). Проаналізовано три моделі кар'єрного зростання майбутніх товаришів голови Ніжинського окружного суду: а) служба в системі інституту мирових суддів Правобережної України; б) інститут прокурорського нагляду; в) робота на посаді судді окружного суду.

До 1893 р. жоден із заступників голови не мав серйозного досвіду роботи в судовій сфері України. Наприклад, Г. І. Жуковський перед

призначенням у Ніжин працював тільки у двох російських губерніях, Д. О. Вікторов – лише в Орловській.

РОЗДІЛ 4

ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУДДІВ ТА СУДОВИХ СЛІДЧИХ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ (1874 – ЛЮТИЙ 1917 РР.)

4.1. Просопографічний портрет суддів Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.)

На основі довідкових видань, матеріалів діловодства Ніжинського окружного суду з'ясовано, що протягом 1874–1917 рр. у судовій установі працювало 40 членів судового корпусу [7, арк. 2–5; 12, арк. 6–8; 20, арк. 4–8; 21, арк. 2–8 зв.; 23, арк. 3–8; 24, арк. 4–9 зв.; 27, арк. 12–15; 29, арк. 5–13; 31, арк. 1–8; 37, арк. 8–11; 39, арк. 2–6; 41, арк. 126–131 зв.; 43, арк. 4–15; 46, арк. 3–10 зв.; 48, арк. 1–6; 49, арк. 6–10; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 53, арк. 4–11; 56, арк. 5–10 зв.; 57, арк. 26–34; 59, арк. 3–10; 62, арк. 28–38; 69, арк. 11–20; 71, арк. 6–16 зв.; 77, арк. 2–5; 81, арк. 25–36; 82, арк. 11–14 зв.; 85, арк. 26–32 б; 95, арк. 2–6; 98, арк. 10–17 зв.; 100, арк. 43–47; 101, арк. 10–16; 104, арк. 10–13; 108, арк. 42–47; 109, арк. 2–7; 110, арк. 3–7]. Зрозуміло, що за сорок років «обличчя» суддів істотно змінилися, тож доцільно реконструювати їхній колективний портрет за критеріями соціального походження, етнічної належності, освітнього рівня, вікової структури та кар'єрного шляху.

Соціальна належність. Відомості з формулярних списків суддів дозволили з'ясувати соціальний статус 35 членів Ніжинського окружного суду:

– 18 (51,4 %) суддів (В.С. Висоцький, М.О. Воробйов, І.І. Гінтовт, Ф.В. Горбачов, І.Ф. Дараган, А.Л. Диновський, М.О. Дмитрієв-Мамонов, С.І. Кулжинський, О.М. Лазаревський, Л.П. Лебедзієвський, В.Я. Макаров, Ф.К. Меленевський, Д.П. Михайлов, О.І. Ришков, М.О. Розов, Н. М. Скорина, О.М. Щербачов, І.І. Якубовський) – дворяни [7, арк. 2 зв.; 12, арк. 6 зв.; 21, арк. 2 зв.; 23, арк. 3 зв.; 27, арк. 12 зв.; 29, арк. 5 зв.; 39, арк. 2 зв.; 41, арк. 126 зв.; 43, арк. 4 зв.; 46, арк. 3 зв.; 52, арк. 5 зв.; 53, арк. 4 зв.; 57, арк. 26 зв.; 71, арк. 6 зв.; 77, арк. 2 зв.; 81, арк. 25 зв.; 82, арк. 11 зв.; 101, арк. 10 зв.];

– 4 (11,4 %) судді (В.А. Орлов – син протоієрея; М.В. Рождественський мав зв'язок із духовним відомством; П.В. Стефанович, П.Д. Стопановський були синами священників) – із духовного звання [31, арк. 1 зв.; 69, арк. 11 зв.; 95, арк. 2 зв.; 110, арк. 3 зв.];

– 3 (8,6 %) судді (А.А. Бондарєв, М.І. Наголкін, П.Ц. Аладжалов) – із купецького стану [51, арк. 1 зв.; 85, арк. 26 зв.; 104, арк. 10 зв.];

– 2 (5,7 %) судді (П. Д. Каменцев, П. Ф. Рождественський) – сини оберофіцерів [24, арк. 4 зв.; 49, арк. 6 зв.];

– 2 (5,7 %) судді (Р.З. Остап'юк, А.І. Техановський) – сини чиновників [56, арк. 5 зв.; 100, арк. 43 зв.];

– 2 (5,7 %) судді (Л.І. Попель, О.І. Штейнберг) – з міщан [48, арк. 1 зв.; 108, арк. 42 зв.];

– 1 (2,85 %) суддя (С.А. Никипорець) – син унтерофіцера [62, арк. 28 зв.];

– 1 (2,85 %) суддя (М.А. Кутневич) – син колезького асесора [98, арк. 10 зв.];

– 1 (2,85 %) суддя (І.Л. Дейкун) – виходець із селян [37, арк. 8 зв.];

– 1 (2,85 %) суддя (М.В. Трейєров) – син ординарного професора Київської духовної академії В.І. Трейєрова (1820–1855) [59, арк. 3 зв.; 310, с. 318].

Зазначимо, що з 18 суддів-дворян 8 (44 %) були землевласниками на теренах Чернігівської (Ніжинський, Конотопський, Борзнянський повіти), Полтавської (Гадяцький, Лохвицький повіти), Катеринославської (Бахмутський повіт) губерній, Таганрозької округи Облaсті війська Донського, Курської губернії (Курський повіт), причому з достатньо великим земельним банком:

– до 100 десятин – не зафіксовано;

– 101–500 десятин – О.І. Ришков, Н.М. Скорина, С.І. Кулжинський, М.О. Воробйов [27, арк. 1 зв., 12 зв.; 41, арк. 126 зв.; 81, арк. 1 зв., 25 зв.; 101, арк. 1 зв., 10 зв.];

– 501–1000 десятин – Ф.В. Горбачов, О.М. Лазаревський [21, арк. 2 зв.; 57, арк. 3 зв.];

– 1001–5000 десятин – В.Я. Макаров, В.С. Висоцький [29, арк. 5 зв.; 52, арк. 1 зв.; 53, арк. 4 зв.].

Додамо, що М.О. Воробйов ще володів дачею, а Н. М. Скорина – будинком у Ніжині [81, арк. 88 зв., 96; 101, арк. 35 зв.].

Невеликі земельні наділи мали син унтерофіцера С.А. Никипорець (8 десятин, його дружина – 60 десятин), син чиновника А.І. Техановський (35 десятин) та виходець із селян І.Л. Дейкун [37, арк. 3 зв.; 56, арк. 5 зв.; 62, арк., 1 зв.].

З дев'яти власників нерухомості в місті, які мали будинки, чотири походили з дворянської страти (Н.М. Скорина, Ф.К. Меленевський, І.І. Якубовський, Л.П. Лебедзієвський), один – з купецької (П.Ц. Аладжалов), троє – з духовенства (М.В. Рождественський, П.В. Стефанович, П. Д. Стопановський), один був сином чиновника (А.І. Техановський) [7, арк. 2 зв.; 46, арк. 3 зв.; 56, арк. 5 зв.; 69, арк. 1 зв.; 71, арк. 6 зв.; 81, арк. 1 зв.; 85, арк. 1 зв.; 95, арк. 2 зв.; 110, арк. 3 зв.].

Таким чином, із 40 суддів Ніжинського окружного суду 18 (45 %) осіб були власниками земельного фонду, дач та нерухомості в місті. Причому варто зазначити, що представники дворянства з-поміж них становили більшість – 11 (61,1 %) осіб.

Релігійна належність суддів Ніжинського окружного суду. Із 40 суддів:

– 1 (2,5 %) вірмено-григоріанин (П.Ц. Аладжалов) [85, арк. 26 зв.];

– 2 (5 %) лютеранини (Ф. барон Роп, О.І. Штейнберг) [20, арк. 4 зв.; 48, арк. 1 зв.];

– 4 (10 %) римо-католиків (І.І. Якубовський, І.І. Гінтовт, А.Л. Диновський, Л.П. Лебедзієвський) [7, арк. 2 зв.; 77, арк. 2 зв.; 82, арк. 11 зв.; 71, арк. 6 зв.];

– 33 (82,5 %) православних [12, арк. 6 зв.; 21, арк. 2 зв. 23, арк. 3 зв.; 24, арк. 4 зв.; 27, арк. 1 зв.; 31, арк. 1 зв.; 37, арк. 3 зв.; 39, арк. 2 зв.; 41, арк. 1 зв.];

43, арк. 4 зв.; 46, арк. 3 зв.; 51, арк. 1 зв.; 52, арк. 5 зв.; 53, арк. 4 зв.; 56, арк. 5 зв.; 57, арк. 26 зв.; 59, арк. 3 зв.; 61, арк. 8, 10, 12, 21, 129, 131; 62, арк. 1 зв.; 69, арк. 1 зв.; 81, арк. 1 зв.; 95, арк. 2 зв.; 98, арк. 1 зв., 100, арк. 1 зв., 101, арк. 1 зв.; 104, арк. 2 зв.; 108, арк. 11; 109, арк. 2 зв.; 110, арк. 3 зв.].

Дружиною поляка римо-католика А.Л. Диновського була православна дворянка з Полтавської губернії Л.В. Грищенко, їхній син Владислав був православного віросповідання [82, арк. 18 зв., 19]. Полонізований литовець І.І. Гінтовт був одружений з римо-католичкою М.-Е. Млодзяновською з Вітебської губернії, діти Олена, Беата та Георгій були такого ж віросповідання [77, арк. 6 зв., 7].

Православний Н. Скорина був одружений з Є. Піх, що мала євангелістське віросповідання, усиновив двох дітей, Казимира та Миколу, римо-католицького віросповідання [81, арк. 2, 26]. Православний П. Стопановський був одружений з римо-католичкою В. Поляновською, їхні діти Валентина, Євгеній, Володимир були православного віросповідання [110, арк. 4].

Вірмено-григоріанин П. Аладжалов, одружений з уродженкою Новгородської губернії православною дворянкою К. Шостак, мав дітей Мирона та Катерину означеного віросповідання [85, арк. 156–157]. Лютеранин О. Штейнберг був у шлюбі з православною В. Орловою, їхні діти Іван, Микола, Володимир, Анатолій були православними [48, арк. 2]. Усі інші судді були одружені з жінками православного віросповідання [21, арк. 3; 24, арк. 5; 27, арк. 13; 31, арк. 2; 37, арк. 4, 9; 39, арк. 3; 41, арк. 2, 42; 46, арк. 4; 51, арк. 2; 52, арк. 6; 53, арк. 5; 56, арк. 6; 57, арк. 27; 59, арк. 4; 62, арк. 2, 29; 69, арк. 2, 12; 95, арк. 3; 98, арк. 2, 11; 100, арк. 2, 44; 101, арк. 2, 11; 104, арк. 3, 11; 108, арк. 11 зв.; 109, арк. 3; 110, арк. 4].

Місце народження, етнічна належність. Достатньо важко визначити етнічну належність деяких суддів. Наприклад, І.Ф. Дараган був сином Орловського губерньського військового начальника генерал-майора Федора Івановича (30.04.1815–24.03.1874) та англійської підданої Єлизавети

Йосифівни Гіфферд (17.02.1829–03.06.1871). Сам Ф.І. Дараган – нащадок козацько-старшинського роду Дараганів, з якого вийшли Федір Дараган (р. н. невід. – 1707) – переяславський полковий осавул (1688) та трахтемирівський сотник (1695, 1700), його сини: Дмитро Федорович – кропивнянський сотник (1725, 1731–34, 1737, 1742) та сотник 2-ї полкової сотні Переяславського полку (1725–1727); Григорій Федорович – сотник 1-ї полкової сотні Переяславського полку (1726); онуки – Петро Дмитрович (1736 – бл. 1790) – кропивнянський сотник (1759–1764), переяславський полковий суддя (1764–1781), Антон Дмитрович (1744 – бл. 1800) – кропивнянський сотник (1764–1783) та ін. [270, с. 371, 377, 381; 308]. Оскільки І.Ф. Дараган належав до російської гілки Дараганів, то в роботі відносимо його до етнічних росіян.

Щодо етнічних українців зазначимо, що відповідно до свого часу судді репрезентували «малоросійську ідентичність». Окремі особи підозріло, неприхильно ставилася до ідеї національного відродження другої половини ХІХ ст. На жаль, не збереглися документи, які б розкривали світогляд багаторічного судді Ніжинського окружного суду С.І. Кулжинського, але є достатньо вичерпна джерельна база, яка репрезентує світогляд його батька – Івана Кулжинського, який в автобіографії писав, що він «малоросіянин» з Глухова, син дяка, який пізніше став священником. Закінчив церковну школу, Чернігівське духовне училище та в подальшому викладав у цьому училищі, а також у Ніжинській, Харківській гімназіях. Працюючи в Луцькій гімназії в 1830-х рр., активно, можна сказати, навіть фанатично займався справою обрусіння краю. Ідеї офіційної народності, «общерусского патриотизма», «єдиносудимства», «русского мессианизма» пронизують історико-публіцистичні, педагогічні студії І.Г. Кулжинського. У своїй праці «О зарождающейся так называемой малороссийской литературе» (Київ, 1863) він назвав «малороссийскую литературу» фантазією «торговцев южнорусским элементом» [189, 100–101].

На нашу думку, його сину С.І. Кулжинському також була близька малоросійська ідентичність, а професійний шлях батька дозволяв будувати

успішну службову кар'єру. Так, Степан Кулжинський розпочав свій трудовий шлях 1855 р. з канцелярії Київського Військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора. З 1860 р. працював столоначальником в інженерному департаменті Військового міністерства, з 1861 р. – у Другому департаменті Міністерства державних маєтностей, з 1864 р. – у Міністерстві внутрішніх справ. Після польського повстання 1863–1864 рр. був відправлений у Північно-Західний край імперії та обіймав посади мирового посередника I дільниці Ошмянського повіту (з 1865 р.), 4-ї дільниці Віленського повіту (з 1867 р.), 4-ї дільниці Ошмянського повіту Віленської губернії (з 1868 р.), 1-ї та 4-ї дільниць Речицького повіту Мінської губернії (з 1870 р.). 1872 р. затверджений на посаду члена Чернігівської межевої палати, з 1873 р. працював на посаді дільничного мирового суді Мозирського повіту Мінської губернії, упродовж 1875–1880 рр. був одночасно дільничним мировим суддею та головою з'їзду мирових судів Мозирського округу.

1880 р. був призначений членом Кам'янець-Подільського окружного суду, а з 1883 р. до 1912 рр. був членом Ніжинського окружного суду [41, арк. 41–51, 126–131 зв.].

На основі відомостей з формулярних списків ми сформували групу етнічних росіян з 18 осіб, яку, у свою чергу, поділили на підгрупи за місцем народження:

а) росіяни, які народилися за межами України, – 10 осіб (О. Бондарєв – м. Рильськ, Курська губернія; М. Кутневич – Курська губернія; О. Ришков – с. Озерне, Щигровський повіт, Курська губернія; Ф. Горбачов – с. Горбачовське, Таганрозький округ, Область Війська Донського; І. Дараган, М. Воробйов – м. Шавха, Ковенська губернія; М. Наголкін – Брянський повіт, Орловська губернія; М. Рождественський – м. Спаськ, Рязанська губернія; Д. Михайлов – Петроковська губернія; О. Морозов – м. Орел, Орловська губернія) [27, арк. 221; 51, арк. 118; 57, арк. 2; 61, арк. 10; 95, арк. 33; 98, арк. 37; 104, арк. 39; 109, арк. 27; 308];

б) росіяни, які народилися в Україні, – 3 особи (П. Каменцев, М. Трейєров – м. Київ; В. Орлов) [24, арк. 4 зв.; 31, арк. 1 зв.; 61, арк. 129];

в) росіяни, місце народження яких встановити не вдалося, – 5 осіб (М. Дмитрієв–Мамонов, О. Мамонов, П. Рождественський, М. Розов, О. Щербачов).

З 15 суддів-українців 8 були пов'язані з Чернігівською губернією (В. Висоцький – с. Макіївка, Ніжинський повіт; О. Лазаревський – с. Гирявка, Конотопський повіт; Н. Скорина – с. Куктин, Ніжинський повіт; П. Стефанович – с. Дептіївка, Конотопський повіт; П. Стопановський – м. Ніжин; А. Техановський – Борзнянський повіт; С. Никипорець – с. Родичів; С. Григорович – м. Городня) [21, арк. 2 зв.; 36, арк. 3 зв.; 56, арк. 5 зв.; 61, арк. 8; 62, арк. 190; 69, арк. 101; 81, арк. 102].

6 суддів походили з інших губерній України: І. Дейкун – Полтавська губернія; В. Макаров – с. Мала Дівиця, Прилуцький повіт, Полтавська губернія; Ф. Меленевський – м. Радомишль, Київська губернія; Р. Остап'юк – м. Володимир-Волинський, Волинська губернія; Л. Попель – с. Овсяники Літинського повіту Подільської губернії; С. Кулжинський – м. Клевань, Луцький повіт, але батько – уродженець Чернігівської губернії) [37, арк. 3 зв.; 41, арк. 95; 61, арк. 12, 21; 100, арк. 53; 108, арк. 11].

Місце народження М. Щербини не вдалося локалізувати, вірогідно, це Україна [150, с. 235].

З трьох поляків, які працювали в Ніжинському окружному суді А. Диновський народився у м. Київ. Л. Лебедзієвський народився в с. Щитцак Речицького повіту Мінської губернії, але закінчив Немирівську гімназію; І. Якубовський, вірогідно, народився в західних губерніях Російської імперії [7, арк. 2 зв.; 82, арк. 24; 71, арк. 17; 108, арк. 35; 340].

Литовець І. Гінтовт народився в м. Вількомир Ковенської губернії; вірменин П. Аладжалов був уродженцем Ставропольської губернії; німець барон Ф. Роп походив з м. Гольдінген Курляндської губернії [77, арк. 6; 85, арк. 156].

Таким чином, із 40 суддів Ніжинського окружного суду за 1874–1914 рр. етнічних українців було 15 (37,5 %) осіб, росіян – 18 (45 %), поляків – 3 (7,5 %), німців – 2 (5 %), по одному вірменину (2,5 %) та литовцю (2,5 %).

Таблиця 4.1.1.

Етнічна належність суддів Ніжинського окружного суду (1874–1913)

Роки	1874– 1878	1879– 1883	1884– 1888	1889– 1893	1894– 1898	1899– 1903	1904– 1908	1909– 1913
Етноси	1	2	3	4	5	6	7	8
Українці	33,3 %	37,5 %	36,3 %	33,3 %	54,4 %	45,4 %	44,4 %	50,1 %
Росіяни	44,4 %	37,5 %	54,5 %	50 %	36 %	27,2 %	22,2 %	35,7 %
Поляки	11,1 %	12,5 %	9 %	8,3 %		9 %	22,2 %	14,2 %
Німці	11,1 %	12,5 %		8,3 %	9 %			
Литовці						9 %	11,1 %	
Всього	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Вважаємо за доцільне простежити етнічну динаміку впродовж півстолітнього періоду. Українці до 1894 р. посідали переважно друге місце за чисельністю (виняток 1879–1883 рр.), яка коливалася в межах 33,3–37,5 %, а починаючи з 1894 р., стали найбільш чисельною групою з показниками 42,8–54,4 %.

Росіяни до 1893 р. делегували найбільшу кількість представників на посади суддів, показники коливалися в межах 44–55,5 %, лише в 1879–1883 рр. вони просіли до 37,5 %. З 1894 р. представництво росіян різко просіло й коливалось у межах 22,2–35,7 %. При цьому варто звернути увагу на те, що росіяни, які працювали в системі судочинства Ніжина, були певною мірою українізовані:

– 3 (16,6 %) з 18 росіян народилися в Україні;

– 9 (50 %) з 18 росіян (насамперед це росіяни України та Курської, Орловської губерній) здобули освіту в Київському, Харківському університетах та Ніжинському юридичному ліцеї.

У свою чергу, з 1904 р. якісно збільшується представництво поляків, яке зростає до 22,2 %. Загалом, у 1904–1908 рр. римо-католики становили 33,3 % суддів Ніжинського окружного суду [71, арк. 6 зв.; 82, акр. 1 зв.; 108, арк. 1а зв.].

На нашу думку, представництво українців у Ніжинському окружному суді є достатньо низьким, що адекватно відображає упереджене ставлення уряду до українців у 1860–1870-х рр., обмежені можливості вітчизняних закладів 1850–1870-х рр. щодо підготовки кадрів для судових установ краю та особливості соціальної стратифікації українського етносу на кінець ХІХ – початок ХХ ст. Традиційно юридичні факультети були «дворянськими», а етнічні українці, на жаль, не становили більшості в цій страті. Наприклад, згідно з переписом 1897 р. серед спадкових дворян України українці становили 27,7 %, росіяни – 43 %, поляки – 23,4 %; серед особистих дворян, відповідно, українці – 23,7 %, росіяни – 62,4 %, поляки – 9, 2 %; серед купців: українці – 6,9 %, росіяни – 29 %, поляки – 0,7 %; серед міщан: українці – 26, 3 %, росіяни – 17,4 %, поляки – 2,8 % [312].

Якщо проаналізувати мовну ситуацію в середовищі українського дворянства Полтавської та Чернігівської губерній, то можна помітити, що вона істотно краща. Так, згідно з переписом 1897 р. в середовищі спадкових дворян Полтавської губернії українською розмовляли 8918 чоловіків та 9576 жінок, а російською – 3210 та 4372 відповідно; у середовищі особистих дворян українською розмовляли 4472 чоловіки та 4446 жінок, а російською – 1985 та 2144 відповідно. У свою чергу, на теренах Чернігівської губернії в середовищі спадкових дворян українську використовували 2636 чоловіків та 3336 жінок, а російську – 3204 чоловіки та 3822 жінки; серед особистих дворян українською спілкувалося 3070 чоловіків та 2735 жінок, а російською – 2851 та 3110 відповідно. У Чернігівській губернії російська мова була

більш поширена, оскільки в північних повітах губернії значну частину населення становили росіяни-старообрядці та білоруси [212, с. 102, 106]. Доцільно підкреслити, що російську мову активно використовували українці-дворяни, тому частка етнічних українців була істотно вища за частку носіїв мови. Тож, на нашу думку, навіть за оптимальних умов частка українців – суддів Ніжинського окружного суду – не була вищою за 50–55 %.

Освіта. Упродовж 1874–1888 рр. у Ніжинському окружному суді зберігався своєрідний паритет між випускниками українських університетів та університетів імперії [7, арк. 2 зв.; 12, арк. 6 зв.; 20, арк. 4 зв.; 21, арк. 2 зв.; 23, арк. 3 зв.; 24, арк. 4 зв.; 27, арк. 12 зв.; 29, арк. 5 зв.; 31, арк. 1 зв.; 37, арк. 8 зв.; 39, арк. 2 зв.; 41, арк. 126 зв.; 46, арк. 3 зв.; 48, арк. 1 зв.; 49, арк. 6 зв.; 51, арк. 1 зв.; 52, арк. 5 зв.; 53, арк. 4 зв.; 56, арк. 5 зв.; 57, арк. 26 зв.; 59, арк. 3 зв.; 62, арк. 28 зв.; 69, арк. 11 зв.; 71, арк. 6 зв.; 77, арк. 2 зв.; 81, арк. 25 зв.; 82, арк. 11 зв.; 85, арк. 26 зв.; 95, арк. 2 зв.; 98, арк. 10 зв.; 100, арк. 43 зв.; 101, арк. 10 зв.; 104, арк. 10 зв.; 108, арк. 42 зв.; 109, арк. 2 зв.; 110, арк. 3 зв.]. Утім з 1889 р. кількість випускників університетів України істотно зростає й упродовж 1889–1913 рр. частка випускників Київського, Харківського університетів, Ніжинського юридичного ліцею коливалася в межах 66,6–90,9 %.

Таблиця 4.1.2.

**Навчальні заклади, які закінчили судді Ніжинського окружного суду
в Україні**

Роки	1874– 1878	1879 – 1883	1884 – 1888	1889 – 1893	1894 – 1898	1899– 1903	1904– 1908	1909– 1913
Київ. ун-т	2	2	3	4	3	5	4	6
Харків. ун-т				2	2 (1 не закінч.)	2 (1 не закінч.)	1 (не закінч.)	2 (1 не закінч.)
Ніжин. юридичний ліцей	2	2	3	2	3	3	2	2

Продовж. табл. 4.1.2.

Усього	4 (44,4 %)	4 (50 %)	6 (54,5 %)	8 (66,6 %)	8 (88,8 %)	10 (90,9 %)	7 (77,7 %)	10 (71,4 %)
--------	---------------	-------------	---------------	---------------	---------------	----------------	---------------	----------------

Своєрідна «українізація» судової установи після 1889 р. пояснюється кількома причинами:

1. Випускники Київського, Харківського, Ніжинського університетів, які працювали в Ніжині, зазвичай, були українцями, росіянами з Чернігівської, Полтавської, Київської губерній; росіянами із сусідніх із Чернігівською Орловської та Курської губерній; поляками, які отримали можливість працювати недалеко від Правобережної України. Тому випускники цих навчальних закладів тривалий час успішно працювали в окружному суді. Наприклад, випускник Київського університету П. Каменцев пропрацював 15 років (1874–1889), Ф. Меленевський – 18 років (1888–1906), Л. Лебедзієвський – 25 років (16 – на посаді товариша прокурора та 9 – окружного судді), М. Трейєров, А. Техановський – по 9 років, О. Штейнберг – 11 років (1889–1900) та ін.; випускник Ніжинського юридичного ліцею І. Кулжинський працював упродовж 29 років (1883–1912), О. Ришков – 19 років судовим слідчим та 14 років суддею (1874–1917), І. Дейкун – 9 років (1878–1887) [24, арк. 4–9 зв.; 27, арк. 12–15; 41, арк. 126–131 зв.; 46, арк. 3–10 зв.; 48, арк. 1–6; 59, арк. 3–10; 56, арк. 5–10 зв.; 71, арк. 6–16 зв.]

Санкт-Петербурзький та Московський університети були закладами з найбільшою кількістю студентів в імперії Романових. Так, у Московському університеті в 1860–1870-х рр. у середньому навчалось від 1259 до 1611 студентів, у 1884 р. – 2874 студенти, у 1889 р. – 3471, у 1895 р. – 3906. У цьому університеті найбільшими факультетами за традицією були юридичний та медичний. Наприклад, станом на 1865 р. на юридичному навчалось 686, а на історико-філологічному тільки 69 осіб, у 1870 р. – 881 та 102 відповідно, у 1880 р. – 329 та 146 відповідно, у 1896 р. на юридичному факультеті навчалось 1587 студентів, а в 1910 р. – 3890 [226, с. 58]. У цей період на юридичному факультеті Київського університету навчалось

Продовж. табл. 4.1.3.

Санкт-Петербур. ун-т	1	1	1	2	1	1	2	2
Москов. ун-т	3	1	2	2	–	–	–	–
Демидів. ліцей	–	–	–	–	–	–	–	1
Училище правознавства		1	1					
Дерптський ун-т	1	1						
Варшавський ун-т								1
Невідомий навчальний заклад			1					
Усього	5 (55,6 %)	4 (50 %)	5 (45,5 %)	4 (33,4 %)	1 (11,2 %)	1 (9,1 %)	2 (22,3 %)	4 (28,6 %)

2. У другій половині 1880–1890-х рр. у результаті істотного збільшення кількості студентів у Київському (1875 р. – 666 студентів, 1880 р. – 1041, 1885 р. – 1821, 1890 р. – 1908, 1895 р. – 2313, 1899 р. – 2606) та Харківському (1875 р. – 407, 1880 р. – 637, 1885 р. – 1372, 1890 р. – 1003, 1895 р. – 1275, 1899 р. – 1387) університетах ці навчальні заклади перетворилися на потужні центри підготовки кадрів для судової системи краю [322, с. 16]. Тому серед 13 суддів Ніжинського окружного суду, які закінчили вищі навчальні заклади в період з 1886 по 1905 рр., 6 (46 %) осіб закінчили юридичний факультет саме Київського університету, а Санкт-Петербурзького – 3 (23 %) особи.

Варто звернути увагу на особливості освіти деяких суддів Ніжинського окружного суду. Так, М.І. Наголкін після успішного закінчення Воронежської губернської чоловічої гімназії вступив до Харківського університету, але не закінчив повний курс [51, арк. 1 зв.]. У свою чергу, А.І. Техановський закінчив історико-філологічний факультет Київського університету й 1882 р. був призначений в.о. вчителя історії і географії в паралельних класах Шавельської гімназії [56, арк. 5 зв., 6]. Пропрацювавши рік, він полишив навчальний заклад. Так само суддя Ніжинського окружного суду в 1874–1879 рр. О. Лазаревський закінчив історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету й думав зайнятися педагогічною діяльністю. У

листі до брата Федора, датованому лютим 1859 р., він писав: «Учительство в Петербурзі – ось мета і кінець бажань, а якщо потім років через десять директорство, та я і думати ні про що не хочу...» [295, с. 32–33].

Подібною була українізація членів Стародубського окружного суду. Станом на 1916 р. з дев'яти членів 5 (55,5 %) закінчили вітчизняні заклади (Київський університет (3), Новоросійський університет (1), Ніжинський юридичний ліцей (1)), а 4 (44,4 %) навчалися за межами українських губерній (Санкт-Петербурзький університет (1), Московський університет (1), Томський університет (1)) [246, с. 71].

Кар'єра. Хронологічні аспекти кар'єрного зростання судів Ніжинського окружного суду: упродовж 1874–1914 рр. середній вік новопризначених суддів установи був 42,2 року, а саме:

– до 35 років – 6 осіб (барон Ф. Роп – 34 р., С. Григорович – 31–35 рр., І. Дараган – 30 р., І. Дейкун – 33 р., М. Розов – 29 р., О. Щербачов – 29 р.) [12, арк. 6–8; 20, арк. 4–8; 23, арк. 3–8; 37, арк. 8–11; 39, арк. 2–6];

– 36–40 років – 11 осіб (М. Воробйов – 39 р., І. Гінтовт – 36 р., П. Каменцев – 38–39 рр., Д. Михайлов – 38 р., О. Морозов – 32–36 рр., І. Якубовський – 40 р., А. Диновський – 40 р., О. Лазаревський – 40 р., Ф. Меленевський – 40 р., В. Орлов – 40 р., П. Стопановський – 40 р.) [7, арк. 2–5; 21, арк. 2–8 зв.; 24, арк. 4–9 зв.; 31, арк. 1–8; 46, арк. 3–10 зв.; 61, арк. 10; 77, арк. 2–5; 82, арк. 11–14 зв.; 101, арк. 10–16; 109, арк. 2–7; 110, арк. 3–7];

– 41–45 років – 8 осіб (М. Кутневич – 44 р., Л. Попель – 42 р., П. Рождественський, Н. Скорина, П. Стефанович, В. Макаров, М. Трейєров – по 41 р., А. Техановський – 43 р.) [49, арк. 6–10; 29, арк. 5–13; 52, арк. 5–13; 56, арк. 5–10 зв.; 59, арк. 3–10; 69, арк. 11–20; 81, арк. 25–36; 98, арк. 10–17 зв.; 108, арк. 42–47];

– 46–50 років – 6 осіб (Р. Остап'юк – 47 р., О. Бондарєв, С. Висоцький, С. Никипорець – по 49 р., Ф. Горбачов – 50 р., С. Кулжинський – 48 р.) [41, арк. 126–131 зв.; 53, арк. 4–11; 57, арк. 26–34; 62, арк. 28–38; 100, арк. 43–47; 104, арк. 10–13];

– 51–55 років – 3 особи (П. Аладжалов – 52 р., О. Наголкін – 54 р., О. Штейнберг – 53 р.) [48, арк. 1–6; 51, арк. 1–8; 85, арк. 26–32 б];

– 55–60 років 4 особи (М. Дмитрієв-Мамонтов – 58 р., Л. Лебедзієвський – 57 р., О. Ришков – 56 р., М. Рождественський – 57 р.) [27, арк. 12–15; 43, арк. 4–15; 71, арк. 6–16 зв.; 95, арк. 2–6];

– невідомо – 2 особи (О. Мамонов, М. Щербина).

Середній вік новопризначених суддів у 1874–1878 рр. був 36 р., у 1884–1888 рр. – 41,25 р., у 1899–1903 рр. – 48 р., у 1909–1913 рр. – 45,6 р. Таким чином, у корпусі суддів Ніжинського окружного суду, як і в середовищі голів та товаришів голови суду, спостерігається тенденція до «старіння» посади на 10 років. У свою чергу, середній вік суддів Ніжинського окружного суду був ще вищий: 1874 р. – 36 р., 1882 р. – 42,5 р., 1890 р. – 46,7 р., 1898 р. – 55 р., 1906 р. – 57 р. Фактично середній вік суддів окружного суду за трохи більше, ніж 30 років, зріс на 20 років.

У зв'язку з таким серйозним середнім віком новопризначених суддів окружного суду 37 його членів (92,5 %) на момент призначення на посаду мали досвід роботи в судовій системі в середньому 17–18 років, причому 29,7 % (11 осіб) уже мали досвід на посаді члена окружного суду, а з них 5,4 % (2 особи) – обіймали цю посаду вже двічі.

Середній термін перебування на посаді 40 суддів Ніжинського окружного суду протягом 1874–1917 рр. становив у середньому 7,8 років. До 2 років працювали 10 %: І. І. Гінтовт, О. Д. Мамонов, М. О. Розов, М. М. Щербачов; до 5 років – 25 %: П. Ц. Аладжалов, М. О. Воробйов, І. Ф. Дараган, М. О. Дмитрієв-Мамонов, Д. П. Михайлов, С. А. Никипорець, М. В. Рождественський, П. Ф. Рождественський, П. В. Стефанович, П. Д. Стопановський; до 10 років – 32,5 %: А. А. Бондарєв, Ф. Е. барон Роп, Ф. В. Горбачов, І. Л. Дейкун, М. А. Кутневич, О. М. Лазаревський, Л. П. Лебедзієвський, В. Я. Макаров, О. І. Морозов, Р. З. Остап'юк, Л. І. Попель, А. І. Техановський, М. В. Трейєров; до 15 років – 15 %: В. С. Висоцький, А. Л. Диновський, В. А. Орлов, О. І. Ришков,

Н. М. Скорина, О. І. Штейнберг; до 18 років – 12,5 %: С. В. Григорович, П. Д. Каменцев, Ф. К. Меленевський, М. І. Наголкін, І. І. Якубовський; 28 років 7 місяців – 2,5 %: С. І. Кулжинський [7, арк. 2–5; 12, арк. 6–8; 20, арк. 4–8; 21, арк. 2–8 зв.; 23, арк. 3–8; 24, арк. 4–9 зв.; 27, арк. 12–15; 29, арк. 5–13; 31, арк. 1–8; 37, арк. 8–11; 39, арк. 2–6; 41, арк. 126–131 зв.; 43, арк. 4–15; 46, арк. 3–10 зв.; 48, арк. 1–6; 49, арк. 6–10; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 53, арк. 4–11; 56, арк. 5–10 зв.; 57, арк. 26–34; 59, арк. 3–10; 62, арк. 28–38; 69, арк. 11–20; 71, арк. 6–16 зв.; 77, арк. 2–5; 81, арк. 25–36; 82, арк. 11–14 зв.; 85, арк. 26–32 б; 95, арк. 2–6; 98, арк. 10–17 зв.; 100, арк. 43–47; 101, арк. 10–16; 104, арк. 10–13; 108, арк. 42–47; 109, арк. 2–7; 110, арк. 3–7].

У Чернігівському окружному суді протягом 1877–1916 рр. працювало 27 суддів. У середньому стаж роботи 24 осіб становив 10 років. 11 (45,8 %) суддів (В.С. Смирнов, М.М. Табуре, Г.І. Чарнецький, В.Д. Гаврик, В.І. Павленко, Ф.А. Ферликовський, О.В. Яковлев, Л.Я. Кисельов, К.О. Володкович, М.І. Непомнящий, В.Я. Борисов) пропрацювали до 5 років; 4 (16,7 %) судді (І.Т. Свириденко, І.Е. Огинський, В.В. Перошков, С.І. Гаєвський) – до 10 років; 5 (20,8 %) суддів (М.С. Герасимовський, Г.В. Щитков-Куроховський, А.П. Скрябін, Ф.В. Первенцев, Г.М. Соколев) – до 15 років; 3 (12,5 %) судді (Я.С. Спановський, О. (А.). К. Винницький, В.С. Яновський) – до 22 років; 1 суддя (4,2 %) – П.С. Жигмонт – 31 рік [120, с. 16–17; 122, с. 155–156; 123, с. 961–962; 124, с. 313; 125, с. 180; 126, с. 230–231; 127, с. 266–267; 128, с. 244–245; 129, с. 326–327; 130, с. 368–369; 131, с. 377; 132, с. 12–13; 133, с. 13–14; 134, с. 14–15; 135, с. 14–15; 136, с. 15–16; 137, с. 17–18; 138, с. 17–18; 139, с. 18–19; 140, с. 17–18; 141, с. 17–18; 142, с. 19–20; 143, с. 19–20; 144, с. 20–21; 145, с. 20–21; 146, с. 22–23; 147, с. 21–22; 148, с. 23–24; 149, с. 25–26; 150, с. 25–26; 151, с. 25–26].

Упродовж 1877–1916 рр. роботу Стародубського окружного суду забезпечували 28 суддів. У середньому стаж роботи 26 членів становив 8,9 року. 12 (46,2 %) суддів працювали до 5 років: Ю.П. Пержинський, П.І. Карпенко, К.І. Росницький, І.П. Сомчевський, К.Ф. Мацюкевич,

К.І. Бошенятов, І.Ф. Юницький, М.Р. Левицький, Є.О. Браїловський, П.К. Гончаренко, Д.С. Козминський, К.І. Ляхович; 5 (19,2 %) суддів – до 8 років: І.В. Соколов, М.В. Безуглов, В.І. Соломка, В.І. Зверев, П.І. Котляров; 5 (19,2 %) суддів – до 13 років: І.І. Надпоржинський, М.Г. Борщев, О. (А.) І. Штейнберг, А.В. Хоментовський, К.С. Добровольський; 2 (7,7 %) судді – до 19 років: К.П. Півницький, І.З. Созонцев; 3,8 % (М.Г. Коржинський) – 22 роки; 3,8 % (І.М. Смирнов) – 26 років [120, с. 151; 122, с. 159–160; 123, с. 963–964; 124, с. 315; 125, с. 182–183; 126, с. 233; 127, с. 270; 128, с. 247; 129, с. 329; 130, с. 473–474; 131, с. 477; 132, с. 119; 133, с. 124; 134, с. 129; 135, с. 133; 136, с. 135–136; 137, с. 167–168; 138, с. 172–173; 139, с. 183–184; 140, с. 183; 141, с. 187–188; 142, с. 198; 143, с. 212–213; 144, с. 220; 145, с. 235–236; 146, с. 250; 147, с. 255; 148, с. 272; 149, с. 277; 150, с. 289; 151, с. 296].

Варто проаналізувати кар'єру суддів Ніжинського окружного суду не тільки в часі, але й у просторі. Як уже зазначалося в розділі про голів та товаришів голів Ніжинського окружного суду, успішна кар'єра була неможливою без інтенсивного руху в просторі. У шести випадках зафіксовано роботу тільки в одній губернії (І. Якубовський, О. Ришков, О. Бондарев, Р. Остап'юк, С. Никипорець) [7, арк. 2–5; 27, арк. 12–15; 62, арк. 28–38; 100, арк. 43–47; 104, арк. 10–13]. Відсутність географічної динаміки зумовила повільне розгортання кар'єри (О. Ришков, Р. Остап'юк), необхідність працювати не у сфері юриспруденції (О. Бондарев), торувати шлях до окружного суду через систему мирового суду та міського суду (С. Никипорець) Так, О. Ришков та Р. Остап'юк пропрацювали на посадах судового слідчого майже 20 років, хоча в їхніх колег цей етап у кар'єрі був набагато коротшим [27, арк. 12–15; 100, арк. 43–47]. Наприклад, П. Каменцев пропрацював судовим слідчим 4 роки, Ф. Меленевський – 6 років, М. Кутневич – 10 років [24, арк. 4–9 зв.; 46, арк. 3–10 зв.; 98, арк. 10–17 зв.]. У свою чергу, О. Бондарев 9 років пропрацював у Київсько-Радомишльському повітовому з чиншових справ присутствії, а

С. Никипорець – 11 років міським суддею в Конотопі та Глухові [62, арк. 28–38; 104, арк. 10–13].

19 (47,5 %) суддів Ніжинського окружного суду перед працевлаштуванням у Ніжині змінили в середньому 3–4 губернії, що було загальноприйнятою практикою в судовій системі імперії Романових (додаток Б).

Варто відзначити, що вдалося достатньо повно реконструювати рух 35 юристів із 40 та виокремити кілька важливих особливостей руху суддів Ніжинського окружного суду:

1. 21 (60 %) особа перед призначенням у Ніжин працювали в судовій системі однієї з українських губернії (Чернігівській: 10 – А. Диновський, О. Лазаревський, В. Макаров, Д. Михайлов, С. Никипорець, О. Ришков, Н. Скорина, П. Стефанович, А. Техановський, О. Штейнберг; Київській: 4 – М. Трейєров, В. Орлов, Ф. Меленевський, О. Бондарєв; Волинській: 4 – Л. Попель, Р. Остап'юк, М. Кутневич, М. Наголкін; Полтавській: 1 – І. Дейкун; Подільській: 2 – С. Кулжинський, М. Дмитрієв-Мамонов) [21, арк. 2–8 зв.; 27, арк. 12–15; 29, арк. 5–13; 31, арк. 1–8; 37, арк. 8–11; 41, арк. 126–131 зв.; 43, арк. 4–15; 46, арк. 3–10 зв.; 48, арк. 1–6; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 56, арк. 5–10 зв.; 59, арк. 3–10; 62, арк. 28–38; 69, арк. 11–20; 81, арк. 25–36; 82, арк. 11–14 зв.; 98, арк. 10–17 зв.; 100, арк. 43–47; 104, арк. 10–13; 108, арк. 42–47; 109, арк. 2–7].

Варто звернути увагу, що з 21 переходу у 18 випадках рух відбувався в межах юрисдикції Київського судового округу (Київська, Волинська, Чернігівська, Могилівська губернії). У цьому контексті варто звернути увагу на те, що 1905 р. П. Аладжалов перейшов на роботу в Ніжинський окружний суд з посади повітового члена Могилівського окружного суду (Київський судовий округ), а І. Дейкун перейшов з Лубенського окружного суду в Ніжин 1878 р., тоді Чернігівська та Полтавська губернії були частиною Харківського судового округу [37, арк. 8–11; 85, арк. 26–32 б].

У свою чергу, зафіксовано тільки два безпосередні переходи з території Одеського судового округу (Подільська, Херсонська, Таврійська, Бессарабська губернії). В обох випадках особи працювали певний час тільки в Подільській губернії. Також не зафіксовано жодного безпосереднього переходу на судову посаду в Ніжині із судових установ Херсонської, Таврійської, Бессарабської губерній Одеського судового округу, Катеринославської губернії Харківського судового округу. Таким чином, домінував перехід у Ніжинський окружний суд із судових установ материнського судового округу України (до 1880 р. – Харківського судового округу, а після 1880 р. – Київського судового округу).

2. 14 (40 %) осіб перед безпосереднім призначенням у Ніжин працювали за межами України (Білорусія – 3 (7,5 %): П. Аладжалов – Могилівська губернія (Київський судовий округ), М. Воробйов – Вітебська губернія (Санкт-Петербурзький судовий округ), І. Дараган – Мінська губернія (Віленський судовий округ); російські губернії – 8 (20 %): І. Якубовський – м. Москва, М. Рождественський – Костромська губернія, П. Стопановський – Ярославська губернія (усі – Московський судовий округ), барон Ф. Роп – Вятська губернія (Казанський судовий округ), П. Каменцев – Саратовська губернія (Саратовський судовий округ), О. Щербачов, Ф. Горбачов, Л. Лебедзієвський – усі області Війська Донського (Новочеркаський судовий округ); І. Гінтовт – Самаркандська область (Ташкентський судовий округ), П. Рождественський – Бакинська губернія (Тифліський судовий округ), В. Висоцький – Плоцька губернія, Варшавське генерал-губернаторство (Варшавський судовий округ) [7, арк. 2–5; 20, арк. 4–8; 23, арк. 3–8; 24, арк. 4–9 зв.; 39, арк. 2–6; 49, арк. 6–10; 53, арк. 4–11; 57, арк. 26–34; 71, арк. 6–16 зв.; 77, арк. 2–5; 85, арк. 26–32 б; 95, арк. 2–6; 101, арк. 10–16; 110, арк. 3–7].

3. Варто звернути увагу, що 60 % суддів перейшли на роботу в Ніжинський окружний суд із судової установи материнського судового округу. Утім зауважимо, що впродовж 1874–1917 рр. частка суддів, яка мала

досвід роботи тільки на теренах Київського судового округу, Харківської, Полтавської губерній Харківського судового округу, Одеського судового округу, була неістотною й зросла з мізерних 11,1 % до майже 30 %. У свою чергу, частка судів, які мали досвід роботи за межами України, завжди становила істотну більшість (55,5–88,9 %).

Таблиця 4.1.4

**Географія роботи до призначення на посаду судді
Ніжинського окружного суду (%)**

Роки	Тільки українські губернії	Змішані		Неукраїнські		Невідомо
		Українські – неукраїнські (менше 50 %)	Українські – неукраїнські (від 50 % та більше)	Російські	Інші	
1874 – 1878	11,1 % (1 особа)	44,4 % (4)	33,3 % (3)	11,1 % (1)	–	–
1879 – 1883	12,5 % (1)	25 % (2)	50 % (4)	12,5 % (1)	–	–
1884 – 1888	18,2 % (2)	9,1 % (1)	36,4 % (4)	9,1 % (1)	–	27,3 % (3)
1889 – 1893	16,7 % (2)	16,7 % (2)	25 % (3)	16,7 % (2)	8,3 % (1)	16,7 % (2)
1894 – 1898	22,2 % (2)	11,1 % (1)	44,4 % (4)	–	–	22,2 % (2)
1899 – 1903	27,3 % (3)	18,2 % (2)	36,4 % (4)	–	9,1 % (1)	9,1 % (1)

4. 13 суддів (37 %) Ніжинського окружного суду осіб закінчили кар'єру (І. Гінтовт, Ф. Горбачов, І. Дейкун, Л. Лебедзієвський, М. Наголкін, С. Кулжинський, М. Розов, О. Лазаревський, В. Макаров, Ф. Меленевський, О. Ришков, О. Штейнберг, І. Якубовський), а 8 (22, 8 %) – продовжили її в Чернігівській губернії (П. Аладжалов, О. Бондарєв, В. Висоцький, М. Кутневич, С. Никипорець, Р. Остап'юк, Н. Скорина, А. Техановський); 7 (20 %) осіб продовжили службу в Києві (М. Воробйов, О. Лазаревський, В. Орлов, М. Рождественський, П. Рождественський, В. Стефанович, П. Стопановський). Частина суддів продовжила службу в установах Київської

(І. Дараган), Волинської (М. Трейєров), Подільської (Л. Попель), Радомської (О. Щербачов), Санкт-Петербурзької (М. Дмитрієв-Мамонов), Нижньогородської (А. Диновський), Ліфляндської (П. Каменцев) губерній [7, арк. 2–5; 12, арк. 6–8; 21, арк. 2–8 зв.; 23, арк. 3–8; 27, арк. 12–15; 29, арк. 5–13; 31, арк. 1–8; 37, арк. 8–11; 39, арк. 2–6; 41, арк. 126–131 зв.; 43, арк. 4–15; 46, арк. 3–10 зв.; 48, арк. 1–6; 49, арк. 6–10; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 53, арк. 4–11; 56, арк. 5–10 зв.; 57, арк. 26–34; 59, арк. 3–10; 62, арк. 28–38; 69, арк. 11–20; 71, арк. 6–16 зв.; 77, арк. 2–5; 81, арк. 25–36; 82, арк. 11–14 зв.; 85, арк. 26–32 б; 95, арк. 2–6; 98, арк. 10–17 зв.; 100, арк. 43–47; 101, арк. 10–16; 104, арк. 10–13; 108, арк. 42–47; 110, арк. 3–7].

Не зафіксовано жодного безпосереднього переходу суддів Ніжинського окружного суду на судові посади в Херсонській, Бессарабській, Таврійській губерніях Одеського судового округу, в Полтавській, Катеринославській губерніях Харківського судового округу.

Також доцільно проаналізувати кар'єрний шлях суддів Ніжинського окружного суду. Відповідно до ст. 203 «Заснування судових установ» членом окружного суду могла стати особа, яка не менше трьох років пропрацювала в судовій системі на посаді, не нижчій за секретаря окружного суду (посада VIII класу) [169, с. 53]. Відповідно до законодавства членом окружного суду міг стати канцелярист окружного суду з досвідом роботи на посаді від трьох років. Документація Ніжинського окружного суду не репрезентує жодного випадку, щоб канцелярист окружного суду став членом окружного суду. Проаналізовані документи дозволяють реконструювати шість моделей кар'єрного зростання майбутніх членів Ніжинського окружного суду:

1. *Судовий слідчий, в.о. судового слідчого (від 1 до 12 років) – губернський прокурор, товариш губернського прокурора, прокурор окружного суду (від 2 до 16 років) – член окружного суду – 9 (22,5 %) осіб:* І. Дараган, Л. Лебедзієвський, Ф. Меленевський, М. Розов, О. Щербачов, А. Диновський, М. Кутневич, Д. Михайлов, І. Дейкун. Усі судді на момент призначення відповідали ст. 210 «Заснування судових установ» і на момент

призначення товаришем прокурора займалися судовою практикою не менше чотирьох років [169, с. 54].

2. *Судовий слідчий, в. о. судового слідчого (8–20 років) – член окружного суду* – 5 (12,5 %) осіб: Р. Остап'юк, М. Трейєров, І. Якубовський, О. Ришков, П. Рождественский [7, арк. 2–5; 27, арк. 12–15; 49, арк. 6–10; 59, арк. 3–10; 100, арк. 43–47].

3. *Мирова судова система – член окружного суду* – 8 (20 %) осіб: П. Аладжалов, В. Висоцький, М. Воробйов, М. Наголкін, Л. Попель, М. Дмитрієв-Мамонов, С. Кулжинський, В. Макаров [29, арк. 5–13; 41, арк. 126–131 зв.; 43, арк. 4–15; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 53, арк. 4–11; 85, арк. 26–32 б; 101, арк. 10–16; 108, арк. 42–47]. В історичній літературі ігнорується роль інституту мирових суддів як важливого джерела поповнення складу окружних суддів. Доречно зазначити, що на Лівобережній та Правобережній Україні система мирових судів була створена істотно раніше за систему окружних судів. Тому частина майбутніх суддів окружних судів набувала необхідний досвід у системі мирового судочинства. Також в історичній літературі набула значного поширення помилкова думка, що після 1889 р. мирові суди збереглися тільки в столицях (Санкт-Петербург, Москва), Одесі, Харкові [169, с. 24]. Утім на теренах Правобережної України та в західних губерніях Російської імперії система мирового судочинства діяла аж до Першої світової війни включно і була важливою ланкою на шляху до посади члена окружного суду у двох випадках:

3.1. Служба в системі мирового судочинства виконувала роль перехідної ланки для осіб, які працювали в інших відомствах (Військове міністерство, Міністерство внутрішніх справ, Сенат) у 1850–1870-х рр., – 4 (10 %) особи: В. Висоцький, М. Дмитрієв-Мамонов, С. Кулжинський, В. Макаров.

Так, В. Висоцький 22 грудня 1864 р. був зарахований перекладачем до Київської палати кримінального суду, 11 жовтня 1865 р. – кандидатом у мирові посередники Волинської губернії, від 14 лютого 1867 р. – мировий

посередник на 5-й ділянці Радомишльського повіту Київської губернії, від 9 травня до 15 серпня 1872 р. – мировий посередник 4-ї ділянці Радомишльського повіту Київської губернії. Він розпочав свій шлях у судовій системі 30 травня 1874 р. на посаді додаткового мирового судді м. Санкт-Петербурга, із 17 травня 1875 р. – дільничний мировий суддя м. Санкт-Петербурга. З 30 червня 1875 р. – знову мировий посередник 3-ї ділянці Кольненського повіту (Ломжинська губернія), з 27 червня 1876 р. – мировий суддя м. Ломжі Ломжинської губернії, з 10 липня 1879 р. – почесний мировий суддя Ніжинського мирового округу. Після багаторічної судової практики в системі мирового судочинства 1 квітня 1887 р. був призначений членом Плоцького окружного суду (Плоцька губернія), а через три роки – Ніжинського окружного суду [53, арк. 4–11].

У свою чергу, М. Дмитрієв-Мамонов розпочав свою кар'єру у військовій сфері. Після нетривалої роботи в канцелярії Московського військового генерал-губернатора (1852–1853) залишив службу. 1855 р. повернувся на службу й був зарахований підпоручиком Московського ополчення, а 21 вересня 1855 р. – підпоручиком Лейбгвардії 4-го стрілецького імператорської фамілії полку. 20 травня 1857 р. був переведений у резервний батальйон Лейбгренадерського Єриванського Його Величності полку. З 10 вересня 1857 р. – в. о. старшого ад'ютанта штабу резервів армійської піхоти. Упродовж 1858–1860 рр. проходив службу в резервному батальйоні Смоленського піхотного полку. Від 21 березня 1860 р. перебував на державній службі при Московському військовому генерал-губернаторі. З 1864 р. – почесний наглядач Осташковського міського училища, Повоторозького училища. У 1870–1871 рр. перебував на службі при головному начальникові Північно-західного краю, а 1871 р. звільнився з державної служби. У 1877–1879, 1880–1884 рр. – дільничний мировий суддя та голова мирового з'їзду Черкаського округу Київської губернії, з 16 травня 1884 р. – дільничний мировий суддя Балтського округу Подільської губернії. Із 17 липня 1885 р. – член Ніжинського окружного суду [43, арк. 4–15].

У В. Макарова був подібний шлях. 22 квітня 1854 р. після закінчення Ніжинській гімназії розпочав військову службу унтерофіцером у 5-му резервному батальйоні українського егерського (піхотного) полку, а з 19 жовтня 1854 р. – унтерофіцером; з 1855 р. – юнкером у Плоцькому егерському (піхотному) полку, а із 7 березня 1855 р. – юнкером, прапорщиком (з 6 листопада 1855 р.) в Плоцькому резервному полку. 15 січня 1857 р. після його розформування розпочав службу в Плоцькому піхотному полку. 21 березня 1857 р. переведений у Кабардинський піхотний полк. 10 листопада 1859 р. звільнений з військової служби. Починаючи з 24 травня 1861 р., був мировим посередником Ніжинського повіту, до 1873 р. також був почесним наглядачем Ніжинського повітового училища. З 4 грудня 1872 р. – мировий суддя Ніжинського мирового округу 4-ї дільниці. 21 квітня 1876 р. був призначений членом Ніжинського окружного суду, а 23 жовтня 1878 р. повернувся на службу в інституції мирового судочинства [29, арк. 5–13; 52, арк. 5–13].

3.2. Служба в системі мирового судочинства виконує роль перехідної ланки для осіб, які тривалий час працювали на посадах судового слідчого або обіймали канцелярські посади й не мали перспектив кар'єрного зростання – 4 (10 %) випадки: П. Аладжалов, М. Воробйов, М. Наголкін, Л. Попель [51, арк. 1–8; 85, арк. 26–32 б; 101, арк. 10–16; 108, арк. 42–47].

Найбільш показовим є життєвий шлях М. Воробйова, який у 1896–1902 рр. працював на посадах кандидата на судову посаду, канцеляриста в Ковенському окружному суді, Віленській судовій палаті, Сенаті. Ситуація якісно змінилася 1 лютого 1902 р., коли він стає мировим суддею 4-ї дільниці Перново-Феллінського округу Ліфляндської губернії, з 28 лютого 1903 р. до 12 квітня 1903 р. завідував 6-ю мировою дільницею Перново-Феллінського округу. Також з 3 березня до 5 травня 1903 р. виконував обов'язки голови з'їзду і керівника кріпосного відділення. 12 травня 1903 р. був переведений на посаду мирового судді 1-ї дільниці Гробинського округу (Ліфляндська губернія), а 10 листопада 1908 р. стає повітовий членом Псковського

окружного суду по Островському повіті (Псковська губернія), 13 лютого 1911 р. – повітовим членом Вітебського окружного суду по Люцинському повіту (Полоцька губернія). 2 травня 1911 р. стає членом Ніжинського окружного суду [101, арк. 1–52].

4. *Шлях з дореформених судових установ, державних установ в окружний суд* – 6 (15 %) осіб: О. Штейнберг, Ф. Горбачов, барон Ф. Роп, В. Орлов, П. Каменцев, О. Лазаревський [20, арк. 4–8; 21, арк. 2–8 зв.; 24, арк. 4–9 зв.; 31, арк. 1–8; 48, арк. 1–6; 57, арк. 26–34].

4.1. *«Старі» судові установи – окружний суд.* Так, барон Ф. Роп перед призначенням у Ніжин у 1869–1870 рр. працював в 4-му департаменті Урядового Сенату, 1870 р. – на посаді секретаря в Казанській палаті кримінального та цивільного суду (після реформування – Казанській судовій палаті), з 3 березня 1872 р. – член Київської палати кримінального і цивільного суду, з 10 липня 1873 р. – товариш голови Вятської палати кримінального і цивільного суду. 1 липня 1874 р. був призначений членом Вятського окружного суду, але 18 липня цього ж року перенаправлений у Ніжинський окружний суд [20, арк. 4–8].

О. Штейнберг розпочав свою службу з 23 жовтня 1864 р. в канцелярії Волинського губернатора, а з 3 серпня 1865 р. став столоначальником поліцейського відділення Київського губернського правління. Від 30 листопада 1866 р. – Суразький повітовий стряпчий, від 1 травня 1869 р. – член Чернігівської палати кримінального і цивільного суду, з 10 травня 1874 р. – член Стародубського окружного суду, з 22 березня 1889 р. – член Ніжинського окружного суду [48, арк. 1–6].

У свою чергу, Ф. Горбачов після 1 серпня 1857 р. і до 1863 р. перебував на військовій службі в Області війська Донського (Донський 1-й казачий полк, Донський 14-й козачий полк, Донський 30-й козачий полк, управління похідного отамана Донських полків при Кавказькій армії, кордонний ад'ютант Верхньолабинської кордонної лінії). З 28 червня 1864 р. до 31 грудня 1866 р. був асесором військового управління.

Із 7 листопада 1867 р. – в. о. судового слідчого 1-ї дільниці Міуського округу (Область війська Донського), з 30 жовтня 1869 р. – асесор кримінального суду, з 15 липня 1871 р. до 15 липня 1873 р. – залишався в штаті палати кримінального та цивільного суду та перейшов працювати в окружну палату. З 26 липня 1873 р. – член Усть-Медведицького окружного суду, з 14 лютого 1890 р. – член Таганрозького окружного суду. 1892 р. вийшов у відставку. Із 7 травня 1893 р. – член Ніжинського окружного суду [57, арк. 1–120].

В. Орлов також почав свій шлях ще в дореформеному суді. Так, з 1862 р. працював у канцелярії Київського, Подольського, Волинського генерал-губернатора, із 14 грудня 1862 р. – в. о. чиновника з особливих доручень при Київській палаті державного майна, від 13 березня 1863 р. – кандидат на посаду судового слідчого при Київському повітовому суді із відрядженням до Київської палати кримінального суду, із 14 серпня 1863 р. – Таращанський повітовий стряпчий, з 15 жовтня 1864 р. – Таращанський повітовий суддя. Упродовж 19 травня 1865 р. – 14 січня 1867 р. був Таращанським повітовим предводителем дворянства, а із 17 січня 1867 р. до 12 січня 1868 р., з 19 лютого до 27 березня 1868 р. – Уманським повітовим предводителем дворянства, також з 5 вересня 1866 р. був повітовим суддею в Умані. 20 березня 1872 р. обійняв посаду товариша київського губернського прокурора, 20 червня 1874 р. – товариша прокурора Ніжинського окружного суду, а 24 червня 1876 р. – члена Ніжинського окружного суду [31, арк. 1–15].

П. Каменцев 1860 р. після закінчення університету був призначений у канцелярію Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Упродовж 1861–1865 рр. – судовий слідчий 2-ї дільниці Балтського повіту Подільської губернії. 1865–1868 рр. – столоначальник у канцелярії Київського генерал-губернатора. Упродовж 1868–1871 рр. перебував на посаді радника при Київському губернському правлінні. З 1871 р. – член

Саратовського окружного суду, а з 1874 р. – Ніжинського окружного суду [24, арк. 4–9 зв.].

4.2. *Державні установи – окружний суд – 2 особи*: О. Лазаревський, О. Бондарєв.

О. Лазаревський 1859 р. влаштувався на посаду канцеляриста в Санкт-Петербурзьке губернське правління, з 1860 р. – чиновник Археографічної комісії при департаменті народної освіти. 1861–1862 рр. – представник уряду при з'їздах мирових посередників Чернігівської губернії. 1863–1865 рр. – наглядач округу в Чернігівській губернії. Із 7 червня 1865 р. – секретар Чернігівського губернського із селянських справ присутствія. З 9 жовтня 1866 р. – секретар губернського статистичного комітету. З 24 лютого 1868 р. – радник Чернігівського губернського правління. З 25 травня 1868 р. – наглядач 8-го округу Чернігівської губернії. 1870–1872 рр. – член Полтавського окружного суду. 1872–1874 рр. – мировий посередник Григорівської дільниці в Конотопському повіті Чернігівської губернії. З 1874 р. – член Ніжинського окружного суду [21, арк. 2–8 зв.; 295].

О. Бондарєв достатньо успішно розпочав кар'єру в судовій системі. Упродовж 1891–1896 рр. обіймав посади кандидата на судові посади, секретаря Київської судової палати, 1896–1903 рр. – дільничного мирового судді Радомишльського повіту. Утім полишив судову сферу й упродовж 1903–1912 рр. працював у Києво-Радомишльському повітовому з чиншевих справ присутствії. У 1912 р. стає членом Ніжинського окружного суду [104, арк. 10–13].

5. *Секретар Урядового Сенату / судової палати – член окружного суду – 2 (5 %) особи*: П. Стопановський, І. Гінтовт. Відповідно до законодавства членом окружного суду могла стати особа, яка мала 3-річний стаж роботи на посаді канцеляриста в окружному суді. В історії Ніжинського окружного суду такі випадки не виявлені, проте зафіксовано призначення на посаду члена окружного суду з канцелярських посад судових інституцій та системи прокурорського нагляду.

Так, член Ніжинського окружного суду І. Гінтовт на початку своєї кар'єри тривалий час обіймав канцелярські посади в Урядовому Сенаті. З 1887 р. перебував на посадах молодшого, старшого помічника секретаря, секретаря, в. о. секретаря, оберсекретаря, старшого помічника оберсекретаря 1-го, 3-го та 4-го департаментів Сенату. З 1896 р. – член Самаркандського окружного суду, а з 1899 р. – Самаркандського окружного суду та Ніжинського окружного суду [77, арк. 2–5].

Професійний шлях П. Стопановського унікальний, оскільки майбутній суддя Ніжинського окружного суду з 1898 р. до 1907 р. перебував на посадах молодшого, старшого кандидата судового відомства, помічника секретаря, завідувача каси Віленської судової палати (Віленська губернія). Упродовж 1907–1912 рр. був членом Єриванського окружного суду (Єриванська губернія), у 1912–1915 рр. – членом Гродненського окружного суду (Гродненська губернія). У зв'язку з Першою світовою війною фактично працював у Ярославському окружному суді. З 1915 р. – член Ніжинського окружного суду [110, арк. 3–16].

б. Канцелярські посади / судовий слідчий / товариш прокурора – міська судова система / повітова судова система – член окружного суду – 4 (10 %) особи: А. Техановський, С. Никипорець, Н. Скорина, М. Рождественський. 1889 р. система мирового суду в більшості губерній Російської імперії була зліквідована. Її замінили дільничні земські начальники, які щодо селянської страти мали адміністративну та судову владу; було запроваджено систему міських судів і повітових членів окружного суду [169, с. 89].

Так, А. Техановський упродовж 1884–1888 рр. перебував на посадах кандидата на судову посаду, помічника секретаря, секретаря, старшого нотаріуса (упродовж місяця) Ніжинського окружного суду. У 1890–1901 рр. міський суддя м. Коврова (Володимирська губернія, 1890–1892 рр.), міський суддя по 2-й дільниці м. Ніжина (з 1892 р.). З 1901 р. – член Ніжинського окружного суду [56, арк. 2–115].

С. Никипорець певний час працював на посаді судового слідчого. Так, упродовж 1894–1901 рр. обіймав посаду кандидата на судові посади, помічника секретаря, помічника судового слідчого, судового слідчого Ніжинського окружного суду. У 1901–1905 рр. міський суддя м. Конотопа, у 1905–1912 рр. – м. Глухова, у 1902–1914 рр. – повітовий член Ніжинського окружного суду, з 1914 р. – член Ніжинського окружного суду [62, арк. 28–38].

Набагато важчий шлях до посади судді окружного суду пройшов Н. Скорина. З 1891 по 1894 рр. він був кандидатом на судову посаду при прокурорі Седлецького окружного суду, молодшим кандидатом, старшим кандидатом на судову посаду, в. о. помічника секретаря, секретарем у Седлецькому окружному суді. Упродовж 1894–1901 рр. – в. о. судового слідчого, помічник судового слідчого, т. о. товариша прокурора (короткий період) Плоцького окружного суду. 1901 р. – товариш прокурора Каліського окружного суду. У 1904 р. нетривалий час був в. о. судового слідчого Ніжинського окружного суду. У 1904–1907 рр. – міський суддя 1-ї ділянки м. Ніжина. З 1907 р. – член Ніжинського окружного суду [81, арк. 25–36].

Надзвичайно насиченою була кар'єра М. Рождественський, який після закінчення Олександрівської військово-юридичної академії в 1879 р. був направлений як кандидат на військово-судові посади Кавказького військово-окружного суду. 21 вересня 1879 р. був переведений у військово-прокурорський нагляд при Кавказькому військово-окружному суді, де працював до 1882 р. У 1882–1884 рр. працював у канцелярії Кавказького губернатора. 1884–1891 рр. – в.о. судового слідчого Симбірського окружного суду. Від 1891 р. – повітовий член Рязанського окружного суду по Михайлівському повіту (Рязанська губернія). Від 1893 р. – повітовий член Костромського окружного суду по Солігалицькому повіту (Костромська губернія). З 1905 р. – старший директор Солігалицького тюремного відділення. Від 1909 р. – член Ніжинського окружного суду [95, арк. 2–6].

4.2. Колективна біографія судових слідчих Ніжинського окружного суду (1874 – лютий 1917 рр.)

Упродовж 1874 – лютого 1917 рр. у Ніжинському окружному суді на посадах судових слідчих працювало 56 осіб (додаток В). Зрозуміло, що за сорок років істотно змінилося «обличчя» судових слідчих окружного суду, тому доцільно реконструювати їхній колективний портрет за критеріями соціального походження, етнічної належності, освітнього рівня, вікової структури та кар'єрного шляху.

Соціальна належність. З формулярних списків маємо такі відомості щодо соціального статусу судових слідчих Ніжинського окружного суду:

– дворяни (спадкові та особисті) – 29 (51,7 %) осіб: В. Басаков, К. Белциковський, Ф. Богушевич, Г. Борсук, В. Виноградов, О. Виридарський, Р. Висневський, С. Гнучевський, С. Дегтярьов, Ф. Довкгело, В. Дорошенко, В. Іваненко, М. Кисляков, І. Кондаракі, М. Кордюков-Мищенський, А. Корнієнко-Дем'яненко, Д. Коробко, Г. Лазаревський, В. Леонтович, Б. Матусевич, В. Матусевич, П. Наказний, О. Пиличевський, А. Погоський, П.-П. Рабчевський, О. Ришков, Н. Скорина, Г. Ченгері, М. Шульжинський-Савич [5, арк. 11 зв.; 6, арк. 3 зв.; 10, арк. 3 зв.; 14, арк. 2 зв.; 15, арк. 5 зв.; 18, арк. 1 зв.; 19, арк. 1 зв.; 22, арк. 7 зв.; 27, арк. 1 зв.; 32, арк. 1 зв.; 33, арк. 2 зв.; 44, арк. 13 зв.; 47, арк. 1 зв.; 50, арк. 1 зв.; 64, арк. 10 зв.; 65, арк. 1 зв.; 68, арк. 5 зв.; 72, арк. 5 зв.; 74, арк. 1 зв.; 75, арк. 1 зв.; 80, арк. 6 зв.; 81, арк. 1 зв.; 84, арк. 1 зв.; 87, арк. 1 зв.; 92, арк. 4 зв.; 94, арк. 1 зв.; 96, арк. 4 зв.; 105, арк. 1а зв.];

– син ротмістра – 1 (1,78 %): П. Янов [90, арк. 1зв.];

– син надвірного радника – 1 (1,78 %): П. Ветров [45, арк. 1 зв.];

– син оберофіцера – 2 (3,57 %): В. Лось, Ф. Поддубний [9, арк. 1 зв.];

– син колезького асесора – 2 (3,57 %): М. Троцький, І. Якубовський [58, арк. 1 зв.; 66, арк. 9 зв.];

– син унтерофіцера – 1 (1,78 %): С. Никипорець [62, арк. 1 зв.];

– син губернського секретаря – 2 (3,57 %): О. Лисенко, М. Паливода [55, арк. 51 зв.; 63, арк. 1 зв.];

– з купців – 2 (3,57 %): К. Арндт, М. Винниченко [91, арк. 2 зв.; 103, арк. 1 зв.];

– з міщан – 4 (7,1 %): І. Байдаковський, М. Байдаковський, В. Лей, М. Рапорт [11, арк. 1а зв.; 61, арк. 75; 70, арк. 5 зв.];

– спадкові почесні громадяни – 1 (1,78 %): М. Кисилевич [83, арк. 1 зв.];

– з духовенства – 8 (14,2 %): Б. Рожалін, В. Вербицький, П. Кушакевич, М. Оріховський) – діти православних священників, І. Покровський – син дякона, Н. Левицький – син псаломщика, В. Миславський – син протоієрея, Т. Клим – з родини лютеранського пастора [17, арк. 1а зв.; 26, арк. 4 зв.; 30, арк. 7 зв.; 34, арк. 3 зв.; 86, арк. 1 зв.; 97, арк. 1 зв.; 102, арк. 1а зв.; 107, арк. 1 зв.];

– із селян – 3 (5,3 %): І. Романченко, Д. Сукач-Белоцький, І. Мельченко. [8, арк. 4 зв.; 28, арк. 1 зв.; 54, арк. 1 зв.].

Доречно зауважити, що співвідношення між представниками різних станів залишалося стабільним упродовж усього періоду, що вивчається. Частка дворян у 1874–1878 рр., 1884–1913 рр. коливалася в межах 53,8–66,6 %, а разом з представниками дітей чиновників була ще вищою: 63–78 %. Така стійкість зумовлювалася особливістю соціальної структури університетів та юридичних ліцеїв імперії Романових:

1. Університети до 1906 р. зберігали свій дворянсько-чиновницький статус. Наприклад, на 1906 р. з 24 454 студентів університетів діти дворян та чиновників становили 48,4 % [250, с. 24].

2. Серед університетів Російської імперії тільки три відзначалися більшою демократичністю складу студентів (Новоросійський університет, Дерптський університет, Демидівський юридичний ліцей). Наприклад, в Одеському університеті на юридичному факультеті на 1890 р. навчалося лише 29 % студентів-дворян, у Дерптському університеті на 1900 р. студенти-дворяни становили лише 19,5 % контингенту, не набагато більше

було й вихідців із селянських родин (17,3 %, 1897 р.). У свою чергу, у Демидівському юридичному ліцеї на 1900 р. 44 % слухачів становили діти священнослужителів [249, с. 65, 78].

Проте в Ніжинському окружному суді за 40 років серед судових слідчих був лише один випускник Новоросійського університету (син дворянина М. Кисляков), два вихованці Демидівського юридичного ліцею (син почесного громадянина М. Кисилевич, син дякона І. Покровський), жодного випускника Дерптського університету [6, арк. 3 зв.; 34, арк. 3зв.; 83, арк. 1 зв.].

3. У передвоєнне п'ятиріччя (1909–1913 рр.) з 19 судових слідчих 11 (57,8 %) закінчили університет до 1900 р., а в другій половині XIX ст., як уже зазначалося, склад вихованців університетів був переважно дворянським, а контингент юридичних факультетів особливо елітарним. На особливу елітарність юридичних факультетів в імперії Романових свого часу звернув увагу П. Зайончковський, який відзначав, що на 1856 р. на історико-філологічному факультеті Московського університету навчалося 41,2 % дітей спадкових дворян, а на юридичному – 68,2 % [219, с. 26].

Таблиця 4.2.1.

Станова належність судових слідчих Ніжинського окружного суду

Страта	1874– 1878	1879– 1883	1884– 1888	1889– 1893	1894– 1898	1899– 1903	1904– 1908	1909– 1913
дворяни	11 (57,8 %)	7 (46,6 %)	10 (66,6 %)	7 (53,8 %)	9 (60 %)	10 (58,8 %)	14 (60,8 %)	11 (57,8 %)
діти чиновників		1 (6,6 %)		2 (15,4 %)	2 (13,3 %)	2 (11,7 %)	4 (17,4 %)	1 (5,26 %)
духовенство	4 (21 %)	3 (20 %)	1 (6,6 %)	1 (7,7 %)			1 (4,3 %)	2 (10,5 %)
міщани	2 (10,5 %)	1 (6,6 %)	1 (6,6 %)	1 (7,7 %)	1 (6,6 %)	2 (11,7 %)	1 (4,3 %)	2 (10,5 %)

Продовж. табл. 4.2.1

купці (спадкові почесні громадяни)							1 (4,3%)	3 (15,8%)
селяни		2 (13,3%)	2 (13,3%)	1 (7,7%)	2 (13,3%)	1 (5,8%)	1 (4,3%)	
син ротмістра							1 (4,3%)	
оберофіцерський син	2 (10,5%)	1 (6,6%)		1 (7,7%)	1 (6,6%)	1 (5,8%)		
унтерофіцерський син			1 (6,6%)			1 (5,8%)		
Усього	19	15	15	13	15	17	23	19

Релігійна належність судових слідчих Ніжинського окружного суду. За релігійною належністю судові слідчі репрезентували такі конфесії:

– православні – 48 (85,7 %) [5, арк. 11; 6, арк. 3 зв.; 8, арк. 4 зв.; 9, арк. 1 зв.; 11, арк. 1а зв.; 13, арк. 2 зв.; 14, арк. 2 зв.; 17, арк. 1а зв.; 18, арк. 1 зв.; 19, арк. 1 зв.; 22, арк. 7 зв.; 26, арк. 4 зв.; 27, арк. 1 зв.; 28, арк. 1 зв.; 32, арк. 1 зв.; 33, арк. 2 зв.; 34, арк. 3 зв.; 44, арк. 13 зв.; 45, арк. 1 зв.; 54, арк. 1 зв.; 55, арк. 51 зв.; 58, арк. 1 зв.; 62, арк. 1 зв.; 63, арк. 1 зв.; 66, арк. 9 зв.; 68, арк. 5 зв.; 70, арк. 5 зв.; 72, арк. 5 зв.; 74, арк. 1 зв.; 75, арк. 1 зв.; 80, арк. 6 зв.; 81, арк. 1 зв.; 83, арк. 1 зв.; 84, арк. 1 зв.; 86, арк. 1 зв.; 87, арк. 1 зв.; 88, арк. 1 зв.; 92, арк. 4 зв.; 90, арк. 1 зв.; 91, арк. 2 зв.; 96, арк. 4 зв.; 97, арк. 1 зв.; 102, арк. 1а зв.; 103, арк. 1 зв.; 105, арк. 1а зв.; 107, арк. 1 зв.];

– римо-католики – 7 (12,5 %): К. Белциковський, Ф. Богушевич, Р. Висневський, Б. Матусевич, О. Пиличевський, П.– П. Рабчевський, Г. Ченгері [10, арк. 3 зв.; 15, арк. 5 зв.; 47, арк. 1 зв.; 50, арк. 12.; 64, арк. 10 зв.; 65, арк. 1 зв.; 94, арк. 1];

– лютерани – 1 (1,7 %): Т. Клим [30, арк. 7 зв.].

Варто зазначити, що відірваність поляків та білорусів-римо-католиків від свого етноконфесійного середовища призводила до укладання міжетнічних, міжконфесійних шлюбів. Із семи судових слідчих римо-католиків на момент роботи в Ніжинському окружному суді шість були одружені. І з шести шлюбів тільки у двох випадках (33,3 %) зберігалася конфесійна гомогенність. Так, білорус Ф. Богушевич був одружений з дворянкою-католичкою

Г. Шкленник, їхня донька Констанція зберегла віру батьків; П.–П. Рабчевський одружився з католичкою М.–Я. Павлишко із с. Вишенки Кролевецького повіту Чернігівської губернії, їхні сини Георгій та В'ячеслав зберегли віру батьків [10, арк. 4; 65, арк. 14].

У чотирьох випадках конфесійна гомогенність була порушена, і нащадки білорусів та поляків декатолизувалися. Так, К. Белциковський одружився з православною Л. Склярєвською, їхні доньки Анна й Ірина були охрещені за православним обрядом [94, арк. 16]. Білорус Б. Матусевич одружився з православною М. Лазаренко з Глухова, О. Пиличевський – з православною Н. Сафоновною, їхні діти Володимир та Борис (Пиличевські) також православні [15, арк. 6; 64, арк. 23]. Г. Чергері одружився з донькою протоієрея Л. Никольською, їхні діти Євгеній, Микола, Ніна, Дмитро також православного віросповідання [50, арк. 15].

Лютеранин Т. Клим був одружений з С. Квятковською, яка також була лютеранкою [30, арк. 8].

Зауважимо, що судові слідчі православного віросповідання також укладали міжконфесійні шлюби, проте вони не супроводжувалися відходом від віри батьків. Так, православний К. Арндт одружився з лютеранкою А. – Ю. Вольценбург, їхній син Петро – православний; М. Кордюков–Мищенський одружився з лютеранкою В. Генне, їхні сини Віктор та Костянтин – православні; М. Паливода одружився з удовою-лютеранкою Е. Иток, донька від першого шлюбу якої Маргарита – лютеранка, а діти від другого шлюбу Іван та Сергій – православні [19, арк. 2; 55, арк. 52; 91, арк. 19].

Етнічна належність судових слідчих. Серед штату судових слідчих Ніжинського окружного суду були представлені такі етнічні групи:

- українці – 34 (60,7 %);
- росіяни – 10 (17,8 %);
- поляки – 5 (8,9 %);
- білоруси – 4 (7,1 %);

– греки – 1 (1,7 %);
німці (обрусілі) – 2 (3,55 %).

Групу судових слідчих-українців (34) варто поділити на підгрупи за місцем народження:

1. Народилися на теренах Чернігівської губернії – 23 (В. Миславський – м. Чернігів; І. Байдаковський, М. Байдаковський – слобода Старовичі, Чернігівський повіт; М. Троцький, М. Винниченко, Г. Борсук – м. Ніжин; В. Вербицький – м. Борзна; Ф. Довкгело – Стародубський повіт; В. Дорошенко – хутір Дорошенково, Глухівський повіт; М. Кисилевич – Мглинський повіт; М. Кордюков–Мищенський – с. Красилівка, Борзнянський повіт; Д. Коробко, П. Кушакевич, Г. Лазаревський – с. Підлипне, Конотопський повіт; О. Лисенко – м. Кролевець; Н. Левицький – с. Обтове, П. Наказний – охрещений у с. Райгородок, С. Никипорець – охрещений у с. Рожичів, усі – Кролевецький повіт; М. Паливода – хутір Хімах, с. Канашівка, М. Рапорт – охрещений у с. Дорогинка, І. Романченко – охрещений у с. Володькова Дівиця, Н. Скорина – у с. Куктин, усі – Ніжинський повіт; І. Якубовський – с. Голінка, Конотопський повіт) [8, арк. 4 зв.; 61, арк. 59, 62, 78, 81, 75; 17, арк. 1а зв.; 18, арк. 1 зв.; 19, арк. 1 зв.; 22, арк. 7 зв.; 32, арк. 352; 55, арк. 51 зв.; 58, арк. 1 зв.; 62, арк. 190; 63, арк. 1 зв.; 66, арк. 9 зв. 81, арк. 99; 83, арк. 113; 84, арк. 17; 86, арк. 54; 87, арк. 147; 88, арк. 113; 102, арк. 41; 103, арк. 91; 107, арк. 36].

2. Інші регіони України – 5 (А. Корнієнко–Дем'яненко – Полтавська губернія; В. Лей, В. Леонтович – Одеса; І. Мельченко – хрещений у с. Германівка, Київський повіт; Ф. Поддубний – Куп'янський повіт, Харківська губернія) [9, арк. 1 зв.; 28, арк. 1 зв.; 61, арк. 123; 70, арк. 21; 74, арк. 138].

3. Місце народження не вдалося локалізувати – 5 (О. Виридарський, С. Гнучевський, В. Іваненко, В. Лось, М. Оріховський).

4. Народилися за межами України – 1 (М. Шульжинський–Савич – с. Ромоданов, Калужька губернія) [92, арк. 4].

Серед десяти етнічних росіян п'ятеро народилися в Україні (П. Ветров – м. Київ; В. Виноградов – м. Радомишль, Київська губернія; С. Дегтярьов – м. Житомир; М. Кисляков – м. Кременчук; Б. Рожалін – с. Стара Басань, Козелецький повіт, Чернігівська губернія), п'ятеро – за її межами (В. Басаков – Область Війська Донського; О. Ришков – Курська губернія; П. Янов, І. Покровський, В. Матусевич – с. Успенське, Мокшанський повіт, Пензенська губернія). З п'яти росіян, що народилися за межами українських губерній імперії, троє потрапили на роботу в Ніжин, оскільки навчалися в Харківському університеті (П. Янов), Ніжинському юридичному ліцеї (О. Ришков) та Київському університеті (В. Матусевич) [6, арк. 9, 9 зв.; 27, арк. 225; 34, арк. 3 зв.; 61, арк. 83; 72, арк. 20; 75, арк. 131; 80, арк. 6 зв.; 90, арк. 4 зв.; 97, арк. 92; 105, арк. 54].

З п'яти поляків троє народилися за межами українських губерній імперії (К. Белциковський – с. Чортовице, Грубешівський повіт, Люблінська губернія; Р. Висневський – м. Логойськ, Мінський повіт, Мінська губернія; О. Пиличевський – Сувалкська губернія), а двоє в Україні (П.–П. Рабчевський – Велика Мочулка, Гайсинський повіт, Подільська губернія; Г. Ченгері – м. Ходорків, Сквирський повіт, Київська губернія) [50, арк. 12; 61, арк. 54, 112; 65, арк. 154; 94, арк. 127]. Доцільно припустити, що К. Белциковський та Р. Висловський улаштувалися на роботу в Ніжинський окружний суд, оскільки закінчили юридичний факультет Київського університету та, як поляки, не мали можливості працювати в правобережних судових установах.

Усі білоруси народилися за межами українських губерній (Ф. Богушевич – фільварок Свірни, Віленський повіт, Віленська губернія; Б. Матусевич, А. Погоський – м. Бобруйськ, Мінська губернія; Д. Сукач–Белоцький – с. Буйковичі, Мозирський повіт, Мінська губернія) [10, арк. 3 зв.; 15, арк. 5–8; 61, арк. 125; 68, арк. 9].

Ф. Богушевич, Б. Матусевич закінчили Ніжинський юридичний ліцей, а Д. Сукач–Белоцький – Київський університет, тому залишилися працювати в

Україні [10, арк. 3 зв.; 15, арк. 5 зв.; 54, арк. 1 зв.]. Утім ситуація з Ф. Богушевичем дещо складніша. У 1861 р. він був відрахований із Санкт-Петербурзького університету за участь у студентських заворушеннях. Брав участь у польському повстанні 1863–1864 рр. Був змушений переїхати в Україну та вступити до Ніжинського юридичного ліцею [193, с. 506; 293, с. 71].

Етнічний грек І. Кондаракі з м. Карасубазар Сімферопольського повіту Таврійської губернії закінчив юридичний факультет Київського університету та влаштувався на роботу на Чернігівщині [96, арк. 4 зв., 23]. Також у Ніжинського окружного суді працювало двоє нащадків німців: К. Арндт зі Звягеля (Волинська губернія), Т. Клим (Родомська або Петроковська губернії) [30, арк. 7 зв.; 91, арк. 2 зв.]. К. Арндт закінчив Київський університет і влаштувався на роботу на Чернігівщині [91, арк. 2 зв.].

Таким чином, серед судових слідчих Ніжинського окружного суду етнічні українці становили більшість – 34 (60,7 %), причому 2/3 були уродженцями Чернігівської губернії. Зауважимо, що частка судових слідчих, які народилися на теренах України, була трохи вищою навіть за етнічний маркер й становила 37 (66 %).

З'ясовано, що частка етнічних українців з-поміж судових слідчих упродовж 40-річного періоду завжди була стабільною й упродовж 1874–1893 рр., 1899–1908 рр. коливалася в межах 60–69 %. Частка етнічних росіян у 1899–1908 рр. залишалася стабільною в межах 13–17 %. Зросла доля поляків у 2–3 рази й у 1894–1913 рр. коливалася в межах 11–20 %. На нашу думку, зростання відбулося тому, що після 1894 р. в Ніжинському окружному суді збільшилася кількість випускників Київського університету, а на 1899 р. частка поляків у цьому навчальному закладі залишалася високою та становила 17,4 % [326, с. 50]. Так само після 1894 р. простежується зростання представництва білорусів удвічі порівняно з 1879–1888 рр., оскільки Д. Сукач-Белоцький закінчив університет Св. Володимира [54, арк.1 зв.].

**Етнічна належність судових слідчих
Ніжинського окружного суду (1874–1913)**

Роки	1874 – 1878	1879 – 1883	1884 – 1888	1889 – 1893	1894 – 1898	1899 – 1903	1904 – 1908	1909 – 1913
Етноси	1	2	3	4	5	6	7	8
Українці	63,157% (12) ²	60 % (9)	66,66 % (10)	69,2 % (9)	53,3 % (8)	68,8 % (10)	60,8, % (14)	57,89 % (11)
Росіяни	15, 78% (3)	20 % (3)	13,3 % (2)	15,38 % (2)	13,3 % (2)	17,6 % (3)	13 % (3)	15,78 % (3)
Поляки	5,26 % (1)	6,66 % (1)	6,66 % (1)	7,69 % (1)	20 % (3)	11,76 % (2)	13,04 % (3)	15,78 % (3)
Німці	5, 26 % (1)	6,66 % (1)	6,66 % (1)	7,69 % (1)	–	–	4,34 % (1)	5,26 % (1)
Білоруси	10,52 % (2)	6,66 % (1)	6,66 % (1)	–	13,3 % (2)	11,76 % (2)	8,69 % (2)	–
Греки	–	–	–	–	–	–	–	5,26 % (1)
Усього, %	99,977	99,98	99,94	99,96	99,9	99,98	99,96	99,97
Усього осіб	19	15	15	13	15	17	23	19

Освіта. У 1874–1913 рр. тільки двоє – троє судових слідчих із 56 мали освіту рівня гімназії. Усі інші закінчили вищі навчальні заклади типу університету, юридичного ліцею, військово-юридичної академії. Доцільно підкреслити, що на відміну від голів, товаришів голів та суддів Ніжинського окружного суду серед судових слідчих частка випускників університетів та юридичних ліцеїв України була безпрецедентно високою й коливалася в межах 72–80 %.

Причому більшість судових слідчих до 1899 р. становили вихованці Ніжинського юридичного ліцею (16 осіб, 28,5 % судових слідчих) з долею в межах 53,2–66, 6 %, а з 1899 до 1913 рр. переважали вже випускники Київського університету (23 особи, 41 % судових слідчих) з часткою від 47 % до 68,4 % судових слідчих.

В окремі роки в Ніжинському окружному суді працювали поодинокі судові слідчі, які закінчили Харківський (Н. Левицький, П. Янов) та Новоросійський університет (І. Кисляков). На нашу думку, Новоросійський

² У дужках вказано осіб

та Харківський університети забезпечували переважно кадрами окружні суди Одеського та Харківського судових округів [6, арк. 3 зв.; 90, арк. 1 зв.; 102, арк. 1 а зв.].

Частка випускників російських університетів та спеціалізованих закладів була неістотною й коливалась у межах 6,6–15,75 %. Найбільше були представлені серед судових слідчих випускники Московського (Г. Борсук, О. Виридарський, О. Пиличевський, І. Якубовський) та Санкт-Петербурзького (С. Дегтярьов, М. Оріховський, Н. Скорина) університетів, а також Демидівського юридичного ліцею (М. Кисилевич, І. Покровський) [33, арк. 2 зв.; 34, арк. 3 зв.; 64, арк. 10 зв.; 66, арк. 9 зв.; 75, арк. 1 зв.; 26, арк. 4 зв.; 81, арк. 1 зв.; 83, арк. 1 зв.; 87, арк. 1 зв.]. У свою чергу, Училище правознавства та військово-юридичну академію закінчили В. Басаков та А. Погоський відповідно [68, арк. 5 зв.; 72, арк. 5 зв.].

Таблиця 4.2.3.

Освіта судових слідчих Ніжинського окружного суду в 1874–1913 рр.

Роки	1874– 1878	1879– 1883	1884– 1888	1889– 1893	1894– 1898	1899– 1903	1904– 1908	1909– 1913
Київський ун-т	10,5 % (2)	13,3 % (2)	13,3 % (2)	15,3 % (2)	26,6 % (4)	47 % (8)	56,5 % (13)	68,4 % (13)
Ніжинський юридичний ліцей	57,9 % (11)	60 % (9)	66,6 % (10)	61 % (8)	53,2 % (8)	35,2 % (6)	13 % (3)	10,5 % (2)
Харківський ун-т	0	0	0	0	0	0	4,3 % (1)	
Новоросійський ун-т	5,25 % (1)	0	0	0	0	0		
Санкт-Петербурзький ун-т	5,25 % (1)	0	0	0	0	0	8,6 % (2)	5,25 % (1)
Московський ун-т	5,25 % (1)	6,6 % (1)	6,6 % (1)	7,7 % (1)	6,6 % (1)	0	8,6 % (2)	5,25 % (1)
Демидівський ліцей	5,25 % (1)	6,6 % (1)	0	0	0	0		5,25 % (1)
Училище правознавства	0	0	0	0	0	5,8 % (1)		
Військово-юридична академія				0	6,6 % (1)	5,8 % (1)	4,3 % (1)	
Гімназії	10 % (2)	13,3 % (2)	13,3 % (2)	15,3 % (2)	6,6 % (1)	5,8 % (1)		

Продовж. табл.4.2.3.

Невідомо							4,3 % (1)	5,25 % (1)
Усього	19	15	15	13	15	17	23	19

Кар'єра. Проаналізувавши хронологічні аспекти кар'єрного зростання судових слідчих Ніжинського окружного суду, можемо зазначити, що впродовж 1874–1914 рр. середній вік новопризначених суддів установи коливався в таких межах:

– до 25 р.: 25 р. – О. Лисенко (24 р., 9 міс.) [63, арк. 1–8 зв.];

– 26–30 р.: 24 (42,8 %) особи (К. Арндт (30 р.), І. Байдаковський (29 р.), А. Корнієнко-Дем'яненко (27 р.), П.–П. Рабчевський (27 р.), М. Байдаковський (29 р.), В. Басаков (26 р.), Г. Лазаревський (27 р.), В. Леонтович (27 р.), М. Рапорт (29 р.), О. Ришков (28 р.), К. Белциковський (30 р.), Г. Борсук (28 р.), Н. Левицький (30 р.), В. Матусевич (27 р.), Д. Сукач–Белоцький (26 р.), В. Вербицький (26 р.), М. Кисилевич (26 р.), В. Лей (28 р.), І. Мельченко (27 р.), Г. Ченгері (27 р.), В. Миславський (26 р.), П. Наказний (26 р.), М. Оріховський (28 р.), І. Покровський (30 р.)) [11, арк. 1а–4; 22, арк. 7–10; 26, арк. 4–7; 27, арк. 12–15; 28, арк. 1–6; 34, арк. 3–8 зв.; 44, арк. 13–22; 50, арк. 27–27 зв.; 54, арк. 15–23; 61, арк. 75; 65, арк. 13–23 зв.; 70, арк. 13–20 зв.; 72, арк. 14–19; 74, арк. 83–90 зв.; 80, арк. 6–15; 83, арк. 29–38 зв.; 84, арк. 1–16 зв.; 86, арк. 1–7; 87, арк. 1–8; 88, арк. 98–103 зв.; 91, арк. 18–21 зв. 94, арк. 15–22; 102, арк. 56–59; 107, арк. 1–8];

– 31–35 р.: 16 (28,5 %) осіб (Ф. Богушевич (34 р.), П. Ветров (31 р.), Ф. Довкгело (34 р.), М. Кордюков-Мищенський (35 р.), Б. Рожалін (31 р.), М. Винниченко (34 р.), О. Виридарський (34 р.), В. Дорошенко (31 р.), П. Кушакевич (31 р.), А. Погоський (33 р.), Р. Висневський (31 р.), С. Дегтярьов (31 р.), М. Кисляков (31 р.), Т. Клим (35 р.), Б. Матусевич (32 р.), С. Никипорець (32 р.)) [6, арк. 3–5; 10, арк. 3–8; 15, арк. 5–8; 17, арк. 1а–6; 18, арк. 1–7; 19, арк. 1–5; 30, арк. 7–13; 32, арк. 1–17; 33, арк. 2–5; 45,

арк. 1–5; 47, арк. 1–6; 62, арк. 28–38; 68, арк. 11–16 зв.; 75, арк. 14–18; 97, арк. 1–18 зв.; 103, арк. 10–14];

– 36–40 р.: 4 (7,1 %) особи (В. Лось (37 р.), І. Романченко (38 р.), Ф. Поддубний (38 р.), Н. Скорина (38 р.)) [8, арк. 11–13 зв.; 9, арк. 1–9; 16, арк. 1а–4; 81, арк. 25–26];

– 41–45 р.: 7 (12,5 %) осіб (В. Виноградов (43 р.), В. Іваненко (41 р.), І. Кондаракі (41 р.), О. Пиличевський (42 р.), М. Троцький (42 р.), М. Шульжинський–Савич (45 р.), С. Гнучевський (близько 41–43 р.)) [13, арк. 2–6; 14, арк. 2–5; 58, арк. 15–20; 64, арк. 22–27; 92, арк. 4–7 зв.; 96, арк. 4–17; 105, арк. 18–26 зв.];

– 46–50 р.: М. Паливода (47 р.) [55, арк. 51–56].

Таким чином, 73,1 % новоприбулих судових слідчих у Ніжинському окружному суді були особи до 35 років, що закономірно, оскільки 56,7 % (32 особи) судових слідчих на момент призначення в Ніжин мали стаж не більше 5 років, а 14,2 % (8 осіб) – від 6 до 10 років.

Відзначимо процес «старіння» судових слідчих упродовж 1874–1913 рр. Так, якщо середній вік судових слідчих на 1874 р. – 35 р., на 1880 р. – 36,5 р., то на 1885 р. – 40,3 р., на 1890 р. – 45,3 р., на 1895 р. – 46,3 р., на 1900 р. – 45,6 р. На межі XIX–XX ст. судові слідчі, які закінчили Ніжинський юридичний ліцей, почали відходити від справ, а з приходом нових кадрів відбулося деяке омолодження складу, і на 1906 р. середній вік становив 41 р., а на 1911 р. – 42 р.

Проаналізуємо рух у просторі судових слідчих Ніжинського окружного суду за 1874–1913 рр. Зрозуміло, що динаміка в просторі судових слідчих буде істотно нижчою порівняно із суддями, товаришами голів та головами окружних судів, оскільки це початковий етап в кар'єрі.

Так, у результаті аналізу професійного руху 56 судових слідчих окружного суду було встановлено, що 43 особи (76,7 %) перед працевлаштуванням в установі змінили лише 1–2 губернії (1– 24 особи; 2 – 19 осіб), 3 губернії – 6 осіб (10,7 %), а 4 й більше – лише одиниці (додаток Г)

[6, арк. 3–5; 8, арк. 11–13 зв.; 9, арк. 1–9; 10, арк. 3–8; 11, арк. 1а–4; 13, арк. 2–6; 14, арк. 2–5; 15, арк. 5–8; 16, арк. 1а–4; 17, арк. 1а–6; 18, арк. 1–7; 19, арк. 1–5; 22, арк. 7–10; 26, арк. 4–7; 27, арк. 12–15; 28, арк. 1–6; 30, арк. 7–13; 32, арк. 1–17; 33, арк. 2–5; 34, арк. 3–8 зв.; 44, арк. 13–22; 45, арк. 1–5; 47, арк. 1–6; 50, арк. 14–25 зв., 27–27 зв.; 54, арк. 15–23; 55, арк. 51–56; 58, арк. 15–20; 62, арк. 28–38; 63, арк. 1–8 зв.; 64, арк. 22–27; 65, арк. 13–23 зв.; 66, арк. 9–24; 68, арк. 11–16 зв.; 70, арк. 13–20 зв.; 72, арк. 14–19; 74, арк. 83–90 зв.; 75, арк. 14–18; 80, арк. 6–15; 81, арк. 12–21, 25–26; 83, арк. 29–38 зв.; 84, арк. 1–16 зв.; 86, арк. 1–7; 87, арк. 1–8; 88, арк. 98–103 зв.; 90, арк. 1–9 зв.; 91, арк. 18–21 зв.; 92, арк. 4–7 зв.; 94, арк. 15–22; 96, арк. 4–17; 97, арк. 1–18 зв.; 102, арк. 56–59; 103, арк. 10–14; 105, арк. 18–26 зв.; 107, арк. 1–8].

Доцільно виокремити кілька важливих особливостей руху суддів Ніжинського окружного суду:

1. 36 (64,2 %) судових слідчих перед призначенням у Ніжин працювали тільки в судовій системі Київського судового округу³ (у Чернігівській губернії – 20 осіб; у Київській – 2 особи; у Київській та Волинській – 2; у Волинській та Чернігівській – 3; у Київській та Чернігівській – 7; у Київській та Могилівській – 1; у Київській, Чернігівській, Волинській, Могилівській губерніях – 1 особа).

2. 6 судових слідчих (П. Янов, В. Лось, С. Гнучевський, А. Погоський, І. Кондаракі, М. Оріховський) мали досвід роботи на теренах губерній Віленського судового округу⁴ Західного краю, який треба було русифікувати після повстання 1863–1864 рр. Варто звернути увагу, що із шести осіб не було жодного поляка й тільки один білорус (А. Погоський), який був православним, закінчив Полоцьку військову гімназію, Друге військово-Костянтинівське училище та Військово-юридичну академію [13, арк. 2–6; 16, арк. 1а–4; 26, арк. 4–7; 68, арк. 11–16 зв.; 90, арк. 1–9 зв.; 96, арк. 4–17;].

3. 4 судові слідчі (Н Скорина, В. Лей, Б. Рожалін, Т. Клим) мали досвід роботи на теренах Привіслянського краю, що зумовлено місцем народження

³ Київська, Волинська, Чернігівська, Могилівська губернії

⁴ Віленська, Ковенська, Гродненська, Мінська губернії

та навчання (Т. Клим, Н. Скорина), політикою русифікації краю після 1863–1864 рр. Доцільно підкреслити, що із цих осіб не було жодного поляка і був один німець-лютеранин Т. Клим, а також українці та росіяни [30, арк. 7–13; 70, арк. 13–20 зв.; 81, арк. 12–21, 25–26; 97, арк. 1–18 зв.].

4. 9 судових слідчих мали досвід роботи в російських губерніях імперії, що зумовлено місцем навчання (М. Оріховський, А. Погоський, О. Пиличевський, І. Покровський), особливістю перебігу служби (М. Шульжинський–Савич, М. Паливода, І. Кондаракі, Ф. Поддубний, С. Гнучевський). Причому із цього переліку осіб три судові слідчі жодного дня не працювали в українських губерніях імперії. Так, С. Гнучевський після закінчення Ніжинського юридичного ліцею працював у Санкт-Петербурзькій, Орловській, Віленській, Вітебській губерніях; О. Пиличевський після закінчення Московського університету – у Московській, Тверській, Бакинській губерніях, Кубанській області; І. Покровський після закінчення Демидівського юридичного ліцею – в Ярославській, Вятській, Санкт-Петербурзькій губерніях [9, арк. 1–9; 13, арк. 2–6; 26, арк. 4–7; 34, арк. 3–8 зв.; 55, арк. 51–56; 64, арк. 10–15, 22–27; 68, арк. 11–16 зв.; 92, арк. 4–7 зв.; 96, арк. 4–17].

5. Виявлено мінімальний зв'язок Київського судового округу з установами Одеського й Харківського судових округів. Так, лише двоє судових слідчих мали досвід роботи на теренах Одеського судового округу (М. Кисляков – Херсонська губернія, Б. Рожалін – Катеринославська), причому один з них (М. Кисляков) закінчив Новоросійський університет. Досвід роботи на теренах Харківського судового округу, що зумовлювався місцем навчання, мав Ф. Поддубний (Харківська гімназія), належністю Ніжинського окружного суду до 1880 р. до Харківської судового округу – В. Іваненко, особливістю перебігу служби – М. Шульжинський–Савич [6, арк. 3–5; 9, арк. 1–9; 14, арк. 2–5; 97, арк. 1–18 зв.].

Кар'єра. Архівні матеріали дають можливість простежити кар'єрний шлях судових слідчих. Так, із 56 судових слідчих:

– 22 (39,2 %) особи побудували успішну кар'єру судового слідчого в системі Ніжинського окружного суду й на початок Першої світової війни продовжували працювати, вийшли у відставку, померли (І. Байдаковський, І. Кондаракі, М. Кордюков–Мищенський, П. Кушакевич) [11, арк. 4; 17, арк. 6; 19, арк. 5; 96, арк. 17];

– 11 (19,6 %) осіб звільнилися з посади судового слідчого, їхня подальша доля невідома [9, арк. 9; 10, арк. 8; 15, арк. 8; 16, арк. 4; 18, арк. 7; 22, арк. 10; 44, арк. 22; 45, арк. 5; 47, арк. 6; 58, арк. 20];

– 8 (14,2 %) осіб продовжили кар'єру в системі прокурорського нагляду. Так, В. Басаков став помічником прокурора у Віленському окружному суді, Г. Лазаревський – у Стародубському, О. Лисенко – у Ніжинському, В. Матусевич – у Могилівському, І. Покровський – у Харківському, І. Якубовський – у Єлисаветпольському, П. Янов – у Полтавському окружному суді [34, арк. 7–8 зв.; 63, арк. 7–8 зв.; 72, арк. 18–19; 80, арк. 14–15; 84, арк. 15–16 зв.];

– 6 (10,7 %) осіб продовжили кар'єру на посаді члена окружного суду (М. Оріховський – Каліський окружний суд; О. Ришков, С. Никипорець – Ніжинський; М. Троцький – Луцький) або повітового члена окружного суду (М. Паливода – повітовий член Ніжинського окружного суду, О. Пиличевський – повітовий член Кишинівського окружного суду, Бессарабська губернія) [26, арк. 6–7; 27, арк. 12–15; 55, арк. 55–56; 62, арк. 37–38; 64, арк. 26–27];

– 2 (3,57 %) особи (К. Арндт, А. Погоський) продовжили кар'єру на посаді судового слідчого в Київському та Житомирському окружних судах [68, арк. 15–16 зв.; 91, арк. 9–21 зв.];

– 2 (3,57 %) особи (Д. Сукач–Белоцький, І. Романченко) перейшли на посаду нотаріуса Ніжинського окружного суду [8, арк. 12–13 зв.; 54, арк. 22–23];

– 3 (5,35 %) особи вступили на військову службу (Б. Рожалін, В. Миславський, М. Рапорт) [88, арк. 102–103 зв.; 97, арк. 17–18 зв.; 107, арк. 7–8];

– 1 особа (Б. Матусевич) звільнена у зв'язку з виїздом за кордон [15, арк. 7–8];

– 1 особа (Ф. Богушевич) перейшов працювати в систему адвокатури, зайнявся літературною діяльністю [10, арк. 7–8].

Висновки до розділу 4

Колективна біографія суддів Ніжинського окружного суду виглядає таким чином. З'ясовано стану належність 35 з 40 членів суду: 18 суддів (51,4 %) були дворянами, 4 особи (11,4 %) – духовного звання; 3 особи (8,6 %) – купецького стану; по дві особи – сини оберофіцера, чиновника, міщанина та ін. Із 40 суддів 18 осіб (45 %) були власниками земельного фонду, дач та нерухомості.

За релігійною належністю із 40 суддів 82,5 % (33 особи) були православні, 10 % (4 осіб) – римо-католики, 5 % (2 особи) – лютерани та один (2,5 %) вірмено-григоріанин; за етнічною належністю більшість становили росіяни (18 осіб, 45 %), дещо меншим було представництво українців (15 осіб, 37,5 %), 3 поляків (7,5 %), 2 (5 %) німців, по одному вірменину, литовцю. Частка українців за сорок років поступово зростала з третини до 44 – 45 %, а в деякі періоди навіть сягала 54 %.

Починаючи із 1889 р. серед суддів частка випускників українських вишів стає помітною. Зазвичай, у них навчалися українці, росіяни з Наддніпрянщини та з прикордоння, українські поляки, які тривалий час працювали в суді. Також у другій половині 1880–1890-х рр. загалом збільшується кількість студентів-юристів в українських вишах.

Кар'єра. Середній вік новопризначених суддів становив 42,2 р. із тенденцією до «старіння». Вдалося реконструювати географію руху 35 юристів та виокремити його особливості: а) 21 особа (60 %) перед

призначенням у Ніжин працювала в одній з українських губерній; б) 14 осіб (40 %) перед призначенням у Ніжин працювали за межами України; в) частка суддів, що мали досвід роботи тільки в українських губерніях, коливалась у межах 11–30 %; г) 13 суддів закінчили кар'єру в Ніжині, 8 осіб продовжили кар'єру в Чернігівській губернії, 7 – у Києві.

У процесі аналізу життєписів суддів реконструйовано шість моделей їхнього кар'єрного зростання: 1. Судовий слідчий – система прокурорського нагляду – член окружного суду: 9 осіб (22,5 %). 2. Судовий слідчий, – член окружного суду: 5 осіб (12,5 %). 3. Мирова судова система – член окружного суду: 8 осіб (20 %). 4. Дореформені судові установи, державні установи – окружний суд: 6 осіб (15 %); 5. Секретар Сенату / судової палати – член окружного суду: 2 особи (5 %). 6. Канцелярські посади / судовий слідчий / товариш прокурора – міська судова система / повітова судова система – член окружного суду – 4 особи (10 %).

Колективна біографія судових слідчих окружного суду виглядає таким чином. Із 40 років на посадах судових слідчих працювало 56 осіб, які за соціальною належністю були структуровані таким чином: дворяни – 29 осіб (51,7 %); міщани – 4 (7,1 %); духовенство – 8 (14,2 %); селяни – 3 (5,3 %); по два представники: сини оберофіцера, колезького асесора, губерньського секретаря, купця та ін. За релігійною належністю: православні – 48 (85,7 %); римо-католики – 7 (12,5 %); лютерани – 1 (1,7 %). За етнічною належністю: більшість українці – 34 (60,7 %), росіяни – 10 (17,8 %), поляки – 5 (8,9 %), білоруси – 4, німці (обрусілі) – 2, греки – 1. До 1899 р. помітну частину слідчих становили вихованці Ніжинського юридичного ліцею (16 осіб, 28,5 %), а з 1899 до 1913 рр. – Київського університету (23 особи, 41 %).

Під час аналізу кар'єрного шляху судових слідчих з'ясовано, що 73,1 % новоприбулих були особами до 35 років. Реконструйовано особливості їхнього кар'єрного руху в просторі: 1) 36 осіб (64,2 %) перед призначенням у Ніжин працювали тільки в Київському судовому окрузі; 6 осіб мали досвід роботи у Віленському судовому окрузі, 4 – у Привіслянському краї, 9 осіб – у

російських губерніях; виявлено мінімальний зв'язок Київського судового округу з установами Одеського й Харківського судових округів. З 56 судових слідчих: 22 особи (39,2 %) побудували успішну кар'єру судового слідчого в Ніжинському суді; подальша доля 11 осіб (19,6 %) невідома; 8 осіб (14,2 %) продовжили кар'єру в системі прокурорського нагляду; 6 осіб (10,7 %) продовжили кар'єру на посаді члена окружного суду; 3 особи вступили на військову службу та ін.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Інституційне становлення Ніжинського окружного суду та просопографічний портрет його судових чинів у 1874 – лютому 1917 рр. уперше стали предметом комплексного дисертаційного дослідження. Історіографію порушеної в роботі проблеми поділено на три періоди: 1) 1864–1917 рр.; 2) другої половини 1950-х–1991 рр.; 3) пострадянської доби.

Джерельна база дисертації представлена діловодною документацією (формулярні списки, службове листування), его-документами (особисте листування, спогади, щоденники), довідковими виданнями (адрес-календарі), законодавчими актами, статистичними матеріалами.

Поняттєво-термінологічний апарат, принципи дослідження та методи пізнання є складовими методологічного інструментарію дисертаційного дослідження. У роботі застосовано загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системності та всебічності, реалізовані шляхом застосування загальнонаукових та спеціально-історичних (порівняльно-історичного, проблемно-хронологічного, історико-генетичного, просопографічного) методів.

2. У результаті аналізу архівних матеріалів, опублікованих джерел встановлено, що Ніжинський окружний суд був відкритий у 1874 р., підпорядковувався він Харківській судовій палаті, а з 1880 р. – Київській. Під юрисдикцію Ніжинського окружного суду потрапляли території центральної, південної та південно-східної Чернігівщини. Для розміщення судового корпусу було виділено столітню будівлю присутніх місць, у якій відбувалися численні ремонти.

З'ясовано, що впродовж усіх років функціонування суду в його штаті було тільки по одній штатній одиниці «голови суду» й «товариша голови

суду». А от стосовно штату суддів простежується певна динаміка. Так, упродовж 1874–1884 рр. в окружному суді працювали 5–6 осіб; 1885–1902 рр. – 7–8 суддів. З 1909 по 1914 рр. склад судового корпусу був розширений до 10 осіб. З початком Першої світової війни кількість суддів зменшилася до 8. Склад суддів у Чернігівському, Стародубському окружних судах до 1910–1911 рр. був меншим, ніж у Ніжині на 1–2 штатні одиниці. У 1912 р. на перше місце в губернії за чисельністю судового корпусу виходить Чернігівський окружний суд. У 1874–1905 рр. у Ніжинському окружному суді працювало 12 судових слідчих; з 1906 р. – 14 судових слідчих. У Чернігівському окружному суді: до 1906 р. – 9–10, від 1907 р. – 13, від 1910 р. – 14; у Стародубському окружному суді: до 1906 р. – 11, а перед Першою світовою війною – 13. Збільшення чисельності судових чинів Ніжинського окружного суду зумовлювалося демографічним вибухом, зростанням злочинності та, частково, суспільним піднесенням початку ХХ ст.

Проаналізовано матеріальне забезпечення роботи Ніжинського окружного суду в 1874–1917 рр. Так, посада голови окружного суду в системі класів посад Російської імперії належала до IV класу. У зв'язку із цим голови Ніжинського окружного суду отримували великий оклад у розмірі 4500–5300 руб., який був співмірний з окладами держслужбовців імперії, які обіймали посади IV класу. Таке утримання голів окружного суду дозволяло їм мешкати як у губернських, так і в столичних містах та давати якісну середню та вищу освіту своїм дітям. Зарплата товаришів голови окружного суду зараховувалася до посад V класу. Вони отримували оклад у розмірі 3500–4200 руб., який був співмірний з окладами членів судової палати, прокурора окружного суду. Судді отримували від 2200 руб. до 3300 руб., що можна зіставити з окладами в системі військового відомства, земського самоврядування, банківської сфери. Такі розміри утримання дозволяли їм володіти значною нерухомістю, навчати дітей у престижних середніх та закладах вищої освіти. Посада судового слідчого (VI клас) передбачала оклад 1500 руб., кошти на квартиру та роз'їзні видавали відповідно до рішення

місцевої влади. З другої половини 1880-х – початку 1890-х рр. окремим судовим слідчим до окладу доплачували 200–500 руб. на витрати на канцелярію. Істотне покращення відбулося тільки після революційних подій 1905–1907 рр., коли жалування було збільшено майже вдвічі. Судові слідчі також намагалися дати своїм дітям гідну середню освіту.

3. Складено просопографічний портрет голів та товаришів голів Ніжинського окружного суду за 1874–1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху. Так, на основі довідкових видань та матеріалів діловодства окружного суду з'ясовано, що впродовж 1874 – лютого 1917 рр. установу очолювали дев'ять осіб, з яких 44,5 % за етнічною належністю були прибалтійськими або зрусифікованими німцями та 55,5 % – українцями та росіянами. Двоє етнічних українців народилися на теренах Чернігівської губернії (М. В. Шугуров, М. С. Грабар), Ю. І. Рахальський – у Подільській губернії, а І. А. Котляревський був сином полтавського дворянина. Урядові кола в 1860-х – на початку 1880-х рр. у зв'язку із сильним українофільським рухом з недовірою ставилися до етнічних українців, тому в кадровій політиці щодо очільників установи перевагу надавали зрусифікованим німцям, росіянам.

За становою належністю всі голови окружного суду були особистими (М. С. Грабар) та спадковими дворянами. Лише троє очільників суду мали нерухомість.

22,2 % голів Ніжинського окружного суду закінчили Київський університет. Інші були випускниками російських вищих навчальних закладів у Санкт-Петербурзі (22,2 %), Москві (33,3 %), Казані (11,1 %). На жаль, у нас немає відомостей, який навчальний заклад закінчив Е. Ф. Бострем, але припускаємо, що Санкт-Петербурзький університет або Імператорське училище правознавства. Значне представництво випускників російських вишів зумовлено не тільки місцем народження та дитинства, але й тим, що

саме Московський, Санкт-Петербурзький університети мали найбільший обсяг набору студентів на юридичні факультети в імперії.

Упродовж 1874–1917 рр. середній вік новопризначених голів суду становив 52 роки з тенденцією до «старіння». Якщо М. Р. Гіппіусу, Е. Ф. Бострему на момент призначення було до 36 років, то вік їхніх наступників поступово зростає до 58–65 років. Подібна тенденція простежується й у Чернігівському та Стародубському окружних судах. Середній вік перебування на посаді очільників Ніжинського окружного суду становив у середньому – 4,9 року, у Чернігівському окружному суді – 10 років, Стародубському – 8 років.

У 1874–1896 рр., 1902–1911 рр. Ніжинський окружний суд очолювали особи, які на теренах України раніше не працювали (Е. Ф. Бострем, Ю. І. Рахальський, А. М. Гофман) або працювали недовго (М. Р. Гіппіус, Л. І. Ланге – по три роки), тому керівництво суду було слабо інтегроване в українську судову спільноту та судову спільноту краю, у дворянські корпорації Ніжина та Чернігівської губернії. Як виняток, можемо назвати М. В. Шугурова, М. С. Грабаря, О. С. Байбакова.

У Російській імперії Міністерство юстиції проводило цілеспрямовану кадрову політику, відповідно до якої голови окружних судів повинні були мати досвід роботи в системі прокурорського нагляду. Тому як мінімум вісім голів (88,9 %) Ніжинського окружного суду мали досвід роботи в системі прокурорського нагляду. Також з'ясовано, що в одному випадку особу було переведено в Ніжинський окружний суд із центральних органів управління (Сенат), у трьох випадках – із судової палати або палати кримінального та цивільного суду, ще в трьох випадках – переведення відбулося з аналогічної посади голови окружного суду.

Упродовж 1874–1917 рр. у Ніжинському окружному суді сім осіб обіймали посаду товариша голови. Із них шість (85,7 %) належали до привілейованої соціальної групи – дворянства, один (14,3 %) – виходець із родини спадкових почесних громадян (І. Г. Орленко). Лише в одному

випадку заступник голови окружного суду володів значною нерухомістю (Д. О. Вікторов).

За релігійною належністю шість заступників голови були православного віросповідання (85,7 %), один – римо-католицького (14,3 %). Зафіксовано, що у двох випадках шлюби заступників голови були міжконфесійні, що сприяло декатолизації нащадків римо-католиків.

За етнічною належністю до 1906 р. товаришами голови Ніжинського окружного суду були лише росіяни та зрусифіковані місцеві поляки й шведи. Тільки перед Першою світовою війною відбувається певна «українізація» посади.

Двоє етнічних росіян (Г. І. Жуковський та В. В. Попов) закінчили Санкт-Петербурзьку гімназію, Казанський університет; росіянин Д. О. Вікторов – Харківський університет. Уродженці України (етнічні українці, зрусифіковані шведи) закінчили Київський та Новоросійський університети, лише Й. М. Пашковський – Імператорське училище правознавства.

Упродовж 1874–1914 рр. середній вік новопризначених заступників установи становив 45 років з тенденцією до збільшення віку в межах 15–20 років. В окружному суді простежуються дві моделі призначення на посаду товариша голови: а) суддя окружного суду – товариш голови окружного суду (85,7 % випадків); б) товариш прокурора окружного суду – товариш голови (14,3 %). Проаналізовано три моделі кар'єрного зростання майбутніх товаришів голови Ніжинського окружного суду: а) служба в системі інституту мирових суддів Правобережної України; б) робота в системі інституту прокурорського нагляду; в) робота на посаді судді окружного суду.

З'ясовано, що до призначення в окружний суд сім заступників голови працювали в 17 губерніях: російських (55,7 %), українських (33,3 %), литовських (11 %). До 1893 р. жоден із заступників голови суду не мав значного досвіду роботи в судовій сфері України.

На основі довідкових видань, матеріалів діловодства Ніжинського окружного суду складено колективну біографію суддів та судових слідчих

Ніжинського окружного суду за 1874 – лютий 1917 рр. за критеріями етнічної та соціальної належності, майнового становища, освітнього рівня та особливостей кар'єрного шляху.

4. Колективна біографія суддів Ніжинського окружного суду виглядає таким чином. З'ясовано стану належність 35 із 40 членів суду: 18 суддів (51,4 %) були дворянами, 4 особи (11,4 %) – духовного звання; 3 особи (8,6 %) – купецького стану; по дві особи – сини оберофіцера, чиновника, міщанина та ін. Із 40 суддів 18 осіб (45 %) були власниками земельного фонду, дач та нерухомості.

За релігійною належністю із 40 суддів 82,5 % (33 особи) становили православні, 10 % (4 особи) – римо-католики, 5 % (2 особи) – лютерани та один (2,5 %) вірмено-григоріанин; за етнічною належністю більшість становили росіяни (18 осіб, 45 %), дещо меншим було представництво українців (15 осіб, 37,5 %), 3 поляків (7,5 %), 2 (5 %) німців, по одному вірменину, литовцю. Частка українців за сорок років поступово зростала з третини до 44–45 %, а в деякі періоди навіть сягала 54 %. Частина шлюбів була міжконфесійною, що сприяло декатолизації нащадків римо-католиків.

Від 1889 рр. серед суддів частка випускників українських вишів стає помітною, оскільки зазвичай у них навчалися українці, росіяни з Наддніпрянщини та з прикордоння, українські поляки, які тривалий час працювали в суді. Також у другій половині 1880–1890-х рр. загалом збільшується кількість студентів-юристів в українських вишах.

Середній вік новопризначених суддів становив 42,2 р. із тенденцією до «старіння». Вдалося реконструювати географію руху 35 юристів та виокремити певні особливості: а) 21 особа (60 %) перед призначенням у Ніжин працювала в одній з українських губерній; б) 14 осіб (40 %) перед призначенням у Ніжин працювали за межами України; в) частка суддів, що мали досвід роботи тільки в українських губерніях, коливалась у межах 11–30 %; г) 13 суддів закінчили кар'єру в Ніжині, 8 осіб – продовжили її в Чернігівській губернії, 7 осіб – у Києві.

У процесі аналізу життєписів суддів реконструйовано шість моделей їхнього кар'єрного зростання: 1. Судовий слідчий – система прокурорського нагляду – член окружного суду: 9 осіб (22,5 %). 2. Судовий слідчий, – член окружного суду: 5 осіб (12,5 %). 3. Мирова судова система – член окружного суду: 8 осіб (20 %). 4. Дореформені судові установи, державні установи – окружний суд: 6 осіб (15 %). 5. Секретар Сенату / судової палати – член окружного суду: 2 особи (5 %). 6. Канцелярські посади / судовий слідчий / товариш прокурора – міська судова система / повітова судова система – член окружного суду: 4 особи (10 %).

Колективна біографія судових слідчих окружного суду виглядає таким чином. Із 40 років на посадах судових слідчих працювало 56 осіб, які за соціальною належністю структуровано таким чином: дворяни – 29 осіб (51,7 %); міщани – 4 (7,1 %), духовенство – 8 (14,2 %), селяни – 3 (5,3 %); по два представники: сини оберофіцера, колезького асесора, губерньського секретаря, купця та ін. За релігійною належністю: православні – 48 осіб (85,7 %); римо-католики – 7 (12,5 %), лютерани – 1 (1,7 %). За етнічною належністю: більшість українці – 34 особи (60,7 %), росіяни – 10 (17,8 %), поляки – 5 (8,9 %), білоруси – 4, німці (обрусілі) – 2, греки – 1. Зафіксовано, що частина шлюбів була міжконфесійною, що сприяло декатолизації нащадків римо-католиків.

До 1899 р. помітну частину слідчих становили вихованці Ніжинського юридичного ліцею (16 осіб, 28,5 %), а з 1899 до 1913 рр. – Київського університету (23 особи, 41 %).

Під час аналізу кар'єрного шляху судових слідчих з'ясовано, що 73,1 % новоприбулих були особами до 35 років. Реконструйовано особливості їхнього кар'єрного руху в просторі: 1) 36 осіб (64,2 %) перед призначенням у Ніжин працювали тільки в Київському судовому окрузі; 6 осіб мали досвід роботи у Віленському судовому окрузі; 4 особи – у Привіслянському краї; 9 осіб – у російських губерніях; виявлено мінімальний зв'язок Київського судового округу з установами Одеського й Харківського судових округів. Із

56 судових слідчих: 22 особи (39,2 %) побудували успішну кар'єру судового слідчого в Ніжинському суді; подальша доля 11 осіб (19,6 %) невідома; 8 осіб (14,2 %) продовжили кар'єру в системі прокурорського нагляду; 6 осіб (10,7 %) продовжили кар'єру на посаді члена окружного суду; 3 особи вступили на військову службу та ін.

Виявлені в ході дослідження та введені в науковий обіг джерела суттєво розширюють можливості використання їх під час підготовки праць з історії Сумської та Чернігівської областей, історії України, історіографії, джерелознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ**I. Архівні матеріали****ВІДДІЛ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ДОКУМЕНТІВ****ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ****(М. НІЖИН)****Ф. 358. Ніжинський окружний суд**

Оп. 1.

1. Спр. 3. Приказы и распоряжения министерства юстиции о назначении судебных приставов при нежинском окрсуде. Сообщение председателя Черниговского окрсуда об открытии Нежинского окрсуда. 66 арк.
2. Спр. 8. Приказы и распоряжения министерства юстиции о выделении помещения для окрсуда, его перестройке и расходе средств на его содержание. 136 арк.
3. Спр. 41. Переписка с Министерством Юстиции о ремонте зданий окрсуда. 67 арк.
4. Спр. 124. Переписка с историко-филологическим институтом об учреждении стипендии им. председателя окрсуда Л.И. Ланге. 16 арк.
5. Спр. 213. Представления о производстве в члены окрсуда. 116 арк.
6. Спр. 306. Формулярный список секретаря Н.И. Кислякова. 24 арк.
7. Спр. 311. Формулярный список члена суда И.И. Якубовского. 16 арк.
8. Спр. 314. Формулярный список старшего нотариуса И.М. Романченка. 76 арк.
9. Спр. 327 а. Формулярный список Ф.П. Поддубный. 163 арк.
10. Спр. 327. Формулярный список судебного следователя Ф.К. Богусевича 78 арк.
11. Спр. 328. Формулярный список судебного следователя Байдаковского. 28 арк.
12. Спр. 333. Формулярный список члена Розова. 17 арк.

- 13.Спр. 334. Формулярный список судебного следователя С.Г. Гнучевского. 21 арк.
- 14.Спр. 336. Формулярный список судебного следователя В.Н. Иваненка. 20 арк.
- 15.Спр. 337. Формулярный список судебного следователя Б.Ф. Матусевича. 20 арк.
- 16.Спр. 340. Формулярный список судебного следователя В.В. Лося. 27 арк.
- 17.Спр. 341. Формулярный список судебного следователя П.Г. Кушакевича. 34 арк.
- 18.Спр. 342. Формулярный список судебного следователя Ф.Ф. Довгелло. 111 арк.
- 19.Спр. 343. Формулярный список судебного следователя М.Ф. Кордюкова-Мищенского. 82 арк.
- 20.Спр. 347. Формулярный список члена суда Барона Роппа. 14 арк.
- 21.Спр. 348. Формулярный список члена суда А.М. Лазаревского. 15 арк.
- 22.Спр. 351. Формулярный список кандидата на судебную должность П.Д. Наказного. 34 арк.
- 23.Спр. 352. Формулярный список члена суда А.Н. Щербачева. 10 арк.
- 24.Спр. 353. Формулярный список члена суда П.Д. Каменцева. 29 арк.
- 25.Спр. 354. Формулярный список председателя суда Г.И. Жуковского. 17 арк.⁵
- 26.Спр. 361. Формулярный список судебного следователя Ореховского. 20 арк.
- 27.Спр. 368. Формулярный список члена суда А.И. Рышкова. 236 арк.
- 28.Спр. 370. Формулярный список судебного следователя И.Г. Мельченка. 112 арк.
- 29.Спр. 373. Формулярный список члена суда В.Я. Макарова. 14 арк.
- 30.Спр. 378. Формулярный список судебного следователя Т.К. Клима. 64 арк.
- 31.Спр. 383. Формулярный список члена суда В.А. Орлова. 15 арк.

⁵ Міститься інформація про товариша голови Г.І. Жуковського

- 32.Спр. 384. Формулярный список судебного следователя В.Я. Дорошенка. 365 арк.
- 33.Спр. 386. Формулярный список судебного следователя А. Виридарского. 37 арк.
- 34.Спр. 388. Формулярный список судебного следователя Покровского. 24 арк.
- 35.Спр. 391. Формулярный список товарища председателя Д.А. Викторова. 14 арк.
- 36.Спр. 394. Формулярный список председателя суда Н.Р. Гиппиуса. 21 арк.
- 37.Спр. 395. Формулярный список члена суда Л.Н. Дейкуна. 31 арк.
- 38.Спр. 398. Формулярный список члена суда С.М. Григоровича. 1 арк.
- 39.Спр. 408. Формулярный список члена суда И.Ф. Дарагана. 17 арк.
- 40.Спр. 409. Формулярный список председателя суда Л.И. Ланге. 36 арк.
- 41.Спр. 419. Формулярный список члена суда С.И. Кулжинского. 131 арк.
- 42.Спр. 420. Формулярный список председателя суда І.М. Пашковського. 52 арк.⁶
- 43.Спр. 441. Формулярный список члена суда Дмитриева-Мамонова. 21 арк.
- 44.Спр. 442. Формулярный список судебного следователя А.Г. Корниенко-Демьяненко. 188 арк.
45. Спр. 451. Формулярный список судебного следователя Ветрова. 108 арк.
46. Спр. 453. Формулярный список члена суда Ф.К. Меленевского. 75 арк.
47. Спр. 458. Формулярный список судебного следователя Р. Висневского. 123 арк.
48. Спр. 461. Формулярный список члена суда А.И. Штейнберга. 40 арк.
49. Спр. 466. Формулярный список члена суда П.Ф. Рождественского. 21 арк.
50. Спр. 468. Формулярный список судебного следователя Ченгери. 76 арк.
51. Спр. 472. Формулярный список члена суда Н.И. Наголкина. 147 арк.
52. Спр. 476. Формулярный список члена суда В.Я. Макарова. 46 арк.

⁶ Міститься інформація про товарища голови Й. (Й.-О.) М. Пашковського

53. Спр. 479. Формулярный список члена суда В.С. Высоцкого. 32 арк.
54. Спр. 492. Формулярный список старшего нотариуса Д.А. Сукач-Белоцкого. 36 арк.
55. Спр. 500. Формулярный список судебного розыщного А.Н. Черняховского. 56 арк.
56. Спр. 507. Формулярный список члена суда А.И. Техановского. 115 арк.
57. Спр. 511. Формулярный список члена суда Горбачева. 120 арк.
58. Спр. 513. Формулярный список судебного следователя Н.В. Троцкого. 69 арк.
59. Спр. 519. Формулярный список члена суда Н.В. Трейерова. 22 арк.
60. Спр. 520. Формулярный список председателя суда В.В. Попова. 19 арк.
61. Спр. 521. Формулярный список Сведения о семейном, имущественном и личном положении должностных лиц Нежинского окрсуда. 191 арк.
62. Спр. 537. Формулярный список члена суда С.А. Никифорца. 194 арк.
63. Спр. 540. Формулярный список судебного следователя А.М. Лысенка. 96 арк.
64. Спр. 542. Формулярный список судебного следователя О.О. Пиличевского. 27 арк.
65. Спр. 550. Формулярный список судебного следователя П.Д. Рабчевского. 157 арк.
66. Спр. 555. Формулярный список судебного следователя И.Н. Якубовского. 112 арк.
67. Спр. 558. Формулярный список кандидата председателя суда Н.В. Шугурова. 27 арк.
68. Спр. 562. Формулярный список кандидата на судебную должность Погоского. 39 арк.
69. Спр. 567. Формулярный список члена суда Стефановича. 130 арк.
70. Спр. 583. Формулярный список судебного следователя В.Л. Лея. 48 арк.
71. Спр. 593. Формулярный список о службе члена суда Л.П. Лебедзеевского. 51 арк.

72. Спр. 594. Формулярный список судебного следователя Басакова. 43 арк.
73. Спр. 597. Формулярный список председателя суда Н.С. Грабара. 2 арк.
74. Спр. 599. Формулярный список судебного следователя В.Ф. Леонтовича. 142 арк.
75. Спр. 601. Формулярный список судебного следователя С.Н. Дехтерёва. 136 арк.
76. Спр. 603. Формулярный список председателя суда Ю.И. Рохальского. 19 арк.
77. Спр. 608. Формулярный список члена суда И.И. Гинтовта. 15 арк.
78. Спр. 609. Формулярный список председателя суда Н.Ф. Ивенсена. 30 арк.⁷
79. Спр. 613. Формулярный список председателя суда И.А. Котляревского. 21 арк.
80. Спр. 619. Формулярный список судебного следователя В.В. Матусевича. 58 арк.
81. Спр. 625. Формулярный список члена суда Н.Н. Скорины. 108 арк.
82. Спр. 627. Формулярный список члена суда А.Л. Дыновского. 30 арк.
83. Спр. 628. Формулярный список судебного следователя М.П. Киселевича. 146 арк.
84. Спр. 634. Формулярный список судебного следователя Г.А. Лазаревского. 30 арк.
85. Спр. 641. Формулярный список члена суда П.Ц. Аладжалова. 161 арк.
86. Спр. 647. Формулярный список кандидата на судебную должность В.В. Вербицкого. 77 арк.
87. Спр. 648. Формулярный список судебного следователя Г.В. Борсука. 150 арк.
88. Спр. 649. Формулярный список судебного следователя Н.М. Рапорта. 144 арк.

⁷ Міститься інформація про товариша голови М. Ф. Івенсена

89. Спр. 654. Формулярный список товарища председателя И.Г. Орленко. 62 арк.
90. Спр. 655. Формулярный список судебного следователя П.Д. Янова. 37 арк.
91. Спр. 659. Формулярный список судебного следователя К.Ю. Арндта. 52 арк.
92. Спр. 668. Формулярный список судебного следователя И.Н. Шульжинского-Савича. 61 арк.
93. Спр. 671. Формулярный список председателя суда А.Ф. Гофмана. 36 арк.
94. Спр. 677. Формулярный список о службе судебного следователя К.А. Белциковского. 152 арк.
95. Спр. 692. Формулярный список члена суда Н.В. Рождественского. 36 арк.
96. Спр. 693. Формулярный список судебного следователя И.А. Кондараки. 47 арк.
97. Спр. 700. Формулярный список судебного следователя Б.Г. Рожалина. 117 арк.
98. Спр. 710. Формулярный список члена суда Н.А. Кутневича. 39 арк.
99. Спр. 716. Формулярный список председателя суда А.С. Байбакова. 86 арк.
100. Спр. 717. Формулярный список члена суда Р.З. Остаюка 55 арк.⁸
101. Спр. 718. Формулярный список члена суда Н.А. Воробьева. 52 арк.
102. Спр. 720. Формулярный список судебного следователя И.М. Левицкого. 59 арк.
103. Спр. 725. Формулярный список судебного следователя Н.Е. Виниченко. 93 арк.
104. Спр. 731. Формулярный список члена суда А.А. Бондарева. 41 арк.
105. Спр. 737. Формулярный список судебного следователя В.П. Виноградова. 56 арк.

⁸ Міститься інформація про члена Р.З. Остап'юка.

106. Спр. 738. Формулярний список председателя суда П.А. Луцкевича. 45 арк.⁹
107. Спр. 744. Формулярний список судебного следователя В.В. Мыславского. 93 арк.
108. Спр. 747. Формулярний список члена суда Л.И. Попеля. 47 арк.
109. Спр. 773. Формулярний список члена суда Д.П. Михайлова. 33 арк.
110. Спр. 777. Формулярний список члена суда И.Д. Стопановского. 16 арк.
111. Спр. 798. Сообщения Министерства Юстиции о дате открытия Нежинского окрсуда; протоколы заседаний окрсуда. 52 арк.

Оп. 7.

112. Спр. 327. Дело по обвинению крестьян с. Дубовичи Т.Е. Противня, А.И. Подороги и других в самовольной порубке леса в имении В.В. Кочубей. 22 арк.

**ІНСТИТУТ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Ф. 180. Шугуров Микола Васильович

113. Спр. 19 – 26. Кулиш Александра /Михайловна/ – Шугурову Николаю Васильевичу. Письма: 25 мая 1899 – 15 ноября 1901 г. из х. Мотроновка в Нежин. 21 арк.
114. Спр. 29–30. Лист невідомого до М. В. Шугурова від 24 січня та 13 січня 1897 року. 3 арк.
115. Спр. 40–41. Листи Ф. Меленевського до М. Шугурова від 6 жовтня, 21 жовтня 1897 р. 6 арк.

Ф. 209. Тулуб Олександр Олександрович

116. Спр. 111. Матеріали до біографій Антоновича В. Б., Грабовського П. А., Костомарова М. І. та ін. 32 арк.

⁹ Міститься інформація про товариша голови П.О. Луцкевича.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ (М. КИЇВ)**Ф. 707. Канцелярія попечителя Київського навчального округу,
м. Київ**

Оп. 229.

117. Спр. 195 а. Об отказах разным лицам в предоставлении должностей инспекторов и учителей. ч. II. Арк. 7.

II. Опубліковані джерела

118. Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1900 год. Составлен Д.А. Иваненко, секретарем Полтавского губернского статистического комитета. Полтава: Типо-литография губернского правления, 1900. [2], V, 62, 164, 19, 19, 15, 16, 20, 80, 16, 23, 33, 19, 17, 21, 22, 18, 11 с., [5] л. рекл. объявл. URL: <https://surl.li/jfldfj> (дата звернення: 05.06.2024).

119. Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1904 год. Издание Полтавского губернского статистического комитета. Полтава: Типо-литография Полтавского губернского правления, аренд. Д.Н. Подземским. 1904. 575 с. разд. паг.: табл. URL: <https://surl.li/qnhsef> (дата звернення: 05.06.2024).

120. Губернские и уездные учреждения Черниговской губернии: памятная книжка на 1878 год: личный состав должностных лиц показан по сведениям, доставленным в конце 1877 года / составлена при Черниговском губернском правлении. Чернигов: Губернская типография, 1878. 170, [3] с. URL: <https://surl.li/rrsjwh> (дата звернення: 10.03.2024).

121. Дневник П.А. Валугева министра внутренних дел в 2-х т. / ред. П.А. Зайончковский. Москва: Изд-во АН ССР, 1961. Т. 2. 1865 – 1876 гг. 586 с.

122. Календарь Черниговской губернии на 1886 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1885. 344, 214, VIII с.

123. Календарь Черниговской губернии на 1887 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1886. 1016 с.; [1] л. ил., [1] л. рекл. объявл.

124. Календарь Черниговской губернии на 1888 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1887. 336 с.
125. Календарь Черниговской губернии на 1890 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1889. 269, IV с.; [1] л. табл.
126. Календарь Черниговской губернии на 1891 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1890. 336 с.
127. Календарь Черниговской губернии на 1892 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1891. 361, V с.; [3] л. диагр.
128. Календарь Черниговской губернии на 1893 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1892. 396 с.
129. Календарь Черниговской губернии на 1894 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1893. 423, VIII с.
130. Календарь Черниговской губернии на 1895 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1894. 532 с.; [2] л. портр.
131. Календарь Черниговской губернии на 1896 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1895. 558 с.
132. Календарь Черниговской губернии на 1897 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1896. 300, 182 с.; [1] л. карт., [1] л. ил.
133. Календарь Черниговской губернии на 1898 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1897. 342, 189 с.; [2] л. ил.
134. Календарь Черниговской губернии на 1899 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1898. VIII, 3–311, 185 с.
135. Календарь Черниговской губернии на 1900 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1900. IV, 3–267, 192 с.
136. Календарь Черниговской губернии на 1901 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1900. 320, 192, IV, [1] с.
137. Календарь Черниговской губернии на 1902 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1901. 230, IV с.; [6] л. портр., [1] л. рекл. объявл.
138. Календарь Черниговской губернии на 1903 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1902. IV, 232, 238 с.

139. Календарь Черниговской губернии на 1904 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1903. [1], IV, 5–287, 253 с.; [1] л. испр. и доп., [1] л. рекл. объявл.
140. Календарь Черниговской губернии на 1905 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1904. [1], IV, 338, 251 с.
141. Календарь Черниговской губернии на 1906 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1905. III, 3–140, 281 с.
142. Календарь Черниговской губернии на 1907 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1906. [1], III, 5–120, 297 с.
143. Календарь Черниговской губернии на 1908 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1907. [1], III, 5–130, 320 с.
144. Календарь Черниговской губернии на 1909 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1908. III, 3–122, 331 с.
145. Календарь Черниговской губернии на 1910 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1909. [1], III, 5–120, 353 с.
146. Календарь Черниговской губернии на 1911 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1910. [1], III, 5–126, 376 с.
147. Календарь Черниговской губернии на 1912 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1911. [1], III, 5–126, 385 с.
148. Календарь Черниговской губернии на 1913 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1912. [1], III, 140, 407 с.
149. Календарь Черниговской губернии на 1914 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1913. [1], III, 5–139, 454 с.
150. Календарь Черниговской губернии на 1915 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1914. [1], III, 5–158, [2], 462 с.; [1] л. рекл. объявл.
151. Календарь Черниговской губернии на 1916 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1915. [1], III, 5–164, [3], 472 с.
152. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874–1885). В 2-х т. Т. 2 (1880 – 1885) / упорядники: В.С. Шандра (старший упорядник), М.І. Бутич, І.І, Глизь, О.О. Франко. Київ: Наукова думка, 1995. 582 с.

153. Лазаренко О.М. Спогади про Ніжин 100 років тому. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. 152 с.
154. Ланге Л.И. Настольная книга для мировых судей при исполнении судебных их обязанностей. Москва: Типография М.П. Захарова, 1866. 65 с. URL: <https://surli.cc/khixmb> (дата звернення: 22.02.2021).
155. Памятная книжка и адрес-календарь Полтавской губернии, 1888 год. (Високосный) / составлено под редакцией секретаря Полтавского губернского статистического комитета Д.А. Трошинского. Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1887. [2], VII, 3–205, (45), 47, 82 с., [1] л. карты, [1] л. пл., [4] л. ил. URL: <https://surl.li/xhbmky> (дата звернення: 08.06.2024).
156. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1896-97 учебный год. Ч.5. Полтавская губ. Киев: Типография И.Н. Кушнарев и К., 1896. 284 с. Електронна бібліотека ПОУНБ ім. І.П. Котляревського. URL: <https://surl.li/xcpsng> (дата звернення: 05.06.2024).
157. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1908 г. Киев: Типография Товарищества И. Кушнерева и К., 1908. 492 с. URL: <https://surl.lt/kfxvom> (дата звернення: 07.06.2024).
158. Памятная книжка Киевской губернии на 1894 год / Издание Киевского губернского статистического комитета. Киев: тип. Петра Барского, 1894. [4], 182, 125 с.: табл. URL: <https://surl.li/wqnywo> (дата звернення: 07.06.2024).
159. Памятная книжка Киевской губернии. 1903 г. Киев: Типография губернского правления, 1902. 508 с. URL: <https://surl.li/wzmozy> (дата звернення: 07.06.2024).
160. Памятная книжка Полтавской губернии на 1912 год. Издание Полтавского губернского статистического комитета. Полтава: Электрическая типография Д.Н. Подземского, 1912. VIII, [1], IV–XL, 388 с. URL: <https://surl.gd/bzzemo> (дата звернення: 09.06.2024).

161. Памятная книжка Симбирской губернии на 1861 год. Симбирск: Типография губернского правления, 1861. 206 с. URL: <https://surl.li/jkeawq> (дата звернення: 03.04.2021).
162. Памятная книжка Симбирской губернии на 1862–63-й годы. Симбирск: Типография губернского правления, 1863. 92, [2], 74, [2], 74, 96, [2] с. URL: <https://surl.li/cc/bllwxh> (дата звернення: 03.04.2021).
163. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. 46: 1871, отделение 1: от № 49098–49762. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии, 1874. 935 с. URL: <https://surl.li/cavtih> (дата звернення: 15.04.2021).
164. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. 46: 1871, отделение 2: от № 49763–50382 и дополнения. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии, 1874. 890 с. URL: <https://surl.li/uxufbg> (дата звернення: 15.04.2021).
165. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Т. 46: 1871, отделение 3: приложения. Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии, 1874. 863 с. URL: <https://surl.li/qkplfc> (дата звернення: 15.04.2021).
166. Положение о стипендии имени тайного советника Льва Ивановича Ланге при гимназии, состоящей при историко-филологическом институте князя Безбородко в Нежине (Утверждено г. министром народного просвещения). *Журнал Министерства народного просвещения*. Седьмое десятилетие. Часть ССС. 1895 июль. Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашева и К. Наб. Фонтанки, д. 95, 1895. С. 20–21. URL: <https://surl.li/wxwfes> (дата звернення: 15.04.2025).
167. Приказ по Ведомству Министерства Юстиции от 28 ноября 1912 года № 44. *Приказы по ведомству Министерства юстиции*. 1912. С. 4. URL: <https://surl.li/cc/csxaso> (дата звернення: 15.04.2025).

168. Приказ по Ведомству Министерства Юстиции от 7-го января 1913 года № 2. *Приказы по ведомству Министерства юстиции*. 1913. С. 3. URL: <https://surl.lu/gvwasl> (дата звернення: 15.04.2025).
169. Российское законодательство X – XX веков: Судебная реформа. В 9-ти томах. Т. 8 / отв. ред.: Б.В. Виленский; под общ. ред.: О.И. Чистякова. Москва: Юрид. лит., 1991. 496 с. URL: <https://surl.li/czxroj> (дата звернення: 11.02.2023).
170. Сборник статистических сведений Министерства юстиции за 1910 г. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1911. Вып. 26. 346 с.
171. Свод законов Российской империи. Том двенадцатый. Часть I. Уставы путей сообщения, почтовый, телеграфический, строительный, и пожарный. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857. 664 с. URL: <https://surli.cc/qhxnlj> (дата звернення: 11.03.2024).
172. Сенаторська ревізія Київської та Чернігівської губерній: зі щоденника О.О. Половцова (жовтень 1880 – травень 1881) / Упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов, Д. Терещенко. Київський університет ім. Б. Грінченка. Київ: StreamARLine, 2019. 208 с. URL: <https://surl.li/okmkun> (дата звернення: 15.04.2025).
173. Список гражданским чинам четвертого класса. Исправлен по 1-е марта 1907 г. Санкт-Петербург: Инспекторский отд. Собств. е. и. в. канцелярии, 1907. 84, 2662 с. URL: <https://surl.lu/nесоур> (дата звернення: 11.03.2024).
174. Список гражданским чинам четвертого класса. Исправлен по 20-е января 1881 года. Санкт-Петербург: Типография Правительствующего Сената, 1881. 48, 1382 с.; 15. URL: <https://surl.lu/byvpln> (дата звернення: 11.03.2024).
175. Список гражданским чинам четвертого класса. Санкт-Петербург: Сенатская типография. 1900. 1891 с. URL: <https://surl.lu/svobbg> (дата звернення: 11.03.2024).

176. Список гражданским чинам четвертого класса. Санкт-Петербург: Типография Правительствующего Сената, 1876. С. 1423.
177. Список дворян Киевской губернии / Киев. Дворян. Депутат. Собр. Киев: Типография 1-й Киев. Артели Печ. Дела, 1906. XVI, 327 с. URL: <https://surl.li/ffxksc> (дата звернення: 11.03.2024).
178. Список лиц, служащих по ведомству Министерства народного просвещения на 1917 год. Петроград: Сенатская типография, 1917. 878 с. URL: <https://surl.li/giuanb> (дата звернення: 11.03.2024).
179. Справочная книжка по Полтавской губернии на 1908 год. Полтава: Типо-литография губернского правления. 1908. IV, 119, 13, 12, 13, 13, 15, 44, 15, 17, 14, 17, 20, 14, 17, 15, 98 с.; [3] л. рекл. объявл. URL: <https://surl.li/winvtg> (дата звернення: 23.05.2024).
180. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914): Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; Упорядн.: Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найдено, В. Шандра; НАН України. Інститут історії України; Укрдержархів, ЦДІАК України. К.: Інститут історії України, 2013. LXII; 810 с. URL: <https://surl.li/qlorqb> (дата звернення: 27.06.2024).
181. Харьковский календарь на 1875 год / издание Харьковского губернского статистического комитета. Г. 3-й. Харьков: Типография И.Д. Гинзбурга и А.Я. Кудрина, ценз. 1874. XII, 385, 8, 12, 12, 110, 84, 6, [3] с., [46] л. рекл. объявл. URL: <https://surl.li/lx1wfl> (дата звернення: 22.11.2024).
182. Шраг І. Автобіографія. *Наше минуле*. Київ, 1919. № 1/2. С. 124–140. URL: <https://surl.lu/jiogxv> (дата звернення: 27.06.2024).
183. Щоденник професора Михайла Бережкова. Інститутський період (1882–1904) / за ред. О.П. Кривобока. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 395 с. URL: <https://surl.li/crvznm> (дата звернення: 24.11.2021).

III. Наукова література

184. Академические списки Императорского Университета Св. Владимира (1834–1884). Киев: в типографии Императорского Университета Св. Владимира. 1884. 200 с. URL: <https://surl.li/ssjqjr> (дата звернення: 25.01.2024).
185. Артюх В.О., Біліченко П.Г. Кар’єрний шлях нотаріусів Ніжинського окружного суду (1874–1914). *Консенсус*. 2025. № 1. С. 89–96. <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-01/089-096>
186. Археологический музей в г. Глухове. *Киевская старина*. 1903. Т. LXXXI. С. 105–107.
187. Баженов Л.В. Щербина Петро Федорович. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. URL: <https://surl.lu/ghukup> (дата звернення: 25.05.2024).
188. Бандурка О., Греченко В., Ярмиш О. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.). Харків: Золота миля, 2012. 616 с.
189. Барабаш Ю.Я. Иван Кулжинский, волонтер малороссийства (Сквозь призму гоголевской оценки). У напрямку до Гоголя: студії різних літ. Київ: Темпора, 2015. 468 с.
190. Березовська Т.В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2003. 222 с.
191. Біліченко П.Г., Прокопчук В.С., Артюх В.О. Листування української письменниці Олександри Куліш із головою Ніжинського окружного суду М.В. Шугуровим та його дружиною (1900–1901). *Вісник науки та освіти*. 2025. № 2 (32). С. 1496–1510. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2\(32\)-1496-1510](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2(32)-1496-1510)
192. Біліченко П.Г., Прокопчук В.С., Артюх В.О. Листування української письменниці Ганни Барвінок із головою Ніжинського окружного суду М.В.

- Шугуровим (1899–1900). *Культурологічний альманах*. 2025. № 1 (13). С. 63–69 <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.8>
193. Богушевич Франциск Казимирович. *Українська радянська енциклопедія*. Том. 1. / М.П. Бажан: головний редактор. Київ: УРЕ, 1977. 541 с.
194. Бурдін М. Умови діяльності судових слідчих в українських губерніях Російської імперії. *Європейські перспективи*. 2011. № 4. Ч. 3. С. 87–92.
195. Бурдін М.Ю. Система попереднього розслідування у кримінальному судочинстві Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. (на матеріалах українських губерній): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2011. 19 с.
196. Бутирін Є.О. Земські дільничі начальники в державному механізмі Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст.: історико-правове дослідження (на матеріалах українських губерній): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Маріуполь, 2013. 20 с.
197. Ващенко А.В. Інститут земських начальників Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка. Чернігів, 2002. 232 с.
198. Виленский Б.В. Образование Молдавской Советской Социалистической республики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: Министерство высшего образования СССР. Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко. Киев, 1951. 22 с.
199. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1969. 400 с.
200. Волков С.В. Высшее чиновничество Российской империи. Краткий словарь. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. 800 с. URL: <https://surl.li/lfnbno> (дата звернення: 15.02.2021).
201. Волковинський В.М. Засулич Віра Іванівна. Енциклопедія історії України: Т. 3 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут

- історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: <https://surl.li/oiescvx> (дата звернення: 11.06.2024).
202. Воробейкова Т.У., Дубровина А.Б. Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы России во второй половине XIX века. Киев: Киев. высш. шк. МВД СССР, 1973. 68 с.
203. Высшие чины Российской империи (22.10.1721–2.03.1917): биографический словарь. В 4-х томах. Т. I / сост. Е.Л. Потемкин. Москва, 2019. 628 с. URL: <https://surl.li/wpzuel> (дата звернення: 27.05.2024).
204. Генкин Д. Местный суд и его реформа. Москва: Типография «Русский Труд», 1908. 94 с.
205. Герасименко В.В. Міські голови Одеси другої половини XIX – початку XX ст.: просопографічний портрет: дис. д-ра філос. / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2022. 268 с.
206. Герасименко Н. Олександр Лазаревський: життя і творчість (1834–1902). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2012. 180 с.
207. Герасько М.О. Будинок К. Розумовського на вулиці Київській. *Сіверщина в історії України*. Київ: Глухів, 2014. Вип. 7. С. 140–142.
208. Гессен И.В. История русской адвокатуры. Т. 1. Адвокатура, общество и государство: 1864-20/XI.1914. Москва: Издание Совета присяжных поверенных, 1914. 628 с.
209. Гессен И.В. Судебная реформа: научное издание. Санкт-Петербург: Книгоиздательство П. П. Гершунина и К, 1905. 269 с.
210. Гладун О.М., Кулик Н.В., Рудницький О.П. Населення України. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020, оновл. 2023. URL: <https://esu.com.ua/article-71298> (дата звернення: 27.05.2024).
211. Гриценко А.П., Прокопчук В.С., Чумаченко О.А. Міські судді Чернігівської губернії за 1892–1912 рр. у світлі статистичних матеріалів.

- Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 965–976.
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-965-976](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-965-976)
212. Гуржій І. О., Русанов Ю. А. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії / відп. ред. О.П. Рєєнт. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2017. 172 с.
213. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ: Наукова думка, 1969. 559 с. URL: <https://surl.li/yjmczg> (дата звернення: 20.03.2024).
214. Денисюк І.О., Скрипка Т.О. Дворянське гніздо Косачів. Львів: Академічний експрес, 1999. 268 с.
215. Джаншиев Гр. Эпоха Великих реформ. Исторические справки. Москва: Типо-Литография Т-ва И. Н. Кушнарев и К., 1900. 820 с., IX с.
216. Друг О. Матеріали родини Грабарів в колекції музею історії м. Києва. *Miscelanea*. 2021. № II. С. 315–407. <https://doi.org/10.55389/2786-5797.2021.II.13>
217. Друг О., Малаков Д. Особняки Києва. Київ: Вид-во «Кий», 2004. 823 с.
218. Ефремова Н.Н. Министерство юстиции Российской империи 1802–1917 гг.: историко-правовое исследование. Москва: Наука, 1983. 149 с.
219. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. Москва: Мысль, 1978. 288 с.
220. Заруба В.М. Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2003. 462 с.
221. Звягинцев А.Г., Орлов Ю.Г. Под сенью русского орла. Российские прокуроры. Вторая половина XIX – начало XX в. Москва: РОССПЭН, 1996. 427 с.
222. Зозуля С. Структура сегменту нерухомих пам'яток пам'яткоємного середовища Ніжина. *Сіверщина в історії України*. 2012. Вип. 5. С. 9–21.

223. Зозуля С., Морозов О. Втрачені пам'ятки Ніжина – споруди міського та грецького магістратів. *Сіверщина в історії України*. 2017. Вип. 10. С. 59–67.
224. Зозуля С., Морозов О. Деякі аспекти формування пам'яткоємного середовища Ніжина або Наскільки ще вистачить пам'яток у Ніжині (до складання історико-архітектурного опорного плану). *Ніжинська старовина*. 2006. Вип. 2 (5). С. 32–51.
225. История Ленинградского университета 1819–1969. Очерки /отв. ред. В.В. Мавродин. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1969. 662 с.
226. История Московского университета. В 2-х т. / ред. кол.: М.Т. Тихомиров. Москва: МГУ, 1955. Т. 1. 563 с.
227. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Кіровоградська область / Ред. кол. тому: Сиволап Д.С. (гол. редкол.), Безтака П.М., Вогульський А.А., Бублик І.О., Дратвер Б.Л., Зайцев В.М., Калініченко В.Л. (відп. секр. редкол.), Оліфіренко І.П., Піскунов О.К. (заст. гол. редкол.), Сухаревська Н.П., Цись В.О. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 816 с.
228. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Одеська область / Ред. кол. тому: Гладка Л.В. (голова), Ануфрієв Л.О. (заст.), Бачинський А.Д., Боровой С.Я., Вольський С.А., Воробей П.І., Каришовський П.Й., Касьян Я.Г., Коваленко К.С., Ковбасюк С.М., Коломійчук В.Т., Коновалов В.Г., Коншина В.А., Курносов Ю.О., Лопата П.П., Мазуренко І.Д., Некрасов П.А., Першина З.В., Раковський М.Ю., Смирнов О.М., Цвілюк С.А. (відп. секр.), Цимбал Є.І., Чижевський М.Т., Чухрій П.Г. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. 930 с.
229. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область / Ред. кол. тома: Макухін І.Я. (гол. редкол.), Гриченко І.Т. (заст. гол. редкол.), Долгін Г.С., Калітаєв К.Г., Кафтарян С.М., Козирев П.В., Косяк О.О., Малкієль С.В., Підпригора А.Я., Полохов В.М., Сахарова Н.Ф. (відп. секр. редкол.), Скрипник В.Д., Ступак Ю.П. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 696 с.

230. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернігівська область / Ред. кол. тому: Дериколенко О.І. (гол. редкол.), Бутько О.Г., Власенко В.І., Горбач В.М., Іржавський З.Б., Калита Є.Г., Костарчук В.М., Левенко А.І., Лола О.П., Майстренко Л.І., Марисова І.В., Музиченко І.І., Неліп І.П., Олійник Л.В., Панченко В.П. (заст. гол. редкол.), Романова О.П., Сендзюк Ф.Л., Сенько Б.І., Собко І.П., Спиридонов Ф.П., Стасевич О.Д. (відп. секр. редкол.), Шевчук М.С., Шморгун В.Ф., Яцура М.Т. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. 780 с.
231. Калініч Г.Ю. Православне біле священництво міста Києва останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.: просопографічний портрет: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 313 с.
232. Кальченко Т. Киевский клуб русских националистов. Историческая энциклопедия. Киев: Киевские ведомости, 2008. 416 с.
233. Каппелер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 8–20. URL: <https://surl.li/dplimz> (дата звернення: 05.03.2024).
234. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад. Львів: Вид-во Католицького Українського університету, 2005. 360 с.
235. Кириєвський В. Церкви Вороніжа. *Сіверщина в історії України*. 2022. Вип. 15. С. 11–17.
236. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.
237. Кони А.Ф. Избранные произведения. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1958. Т. 1. 632 с.; Т. 2. 1959. 542 с.
238. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы: (к пятидесятилетию судебных уставов): 1864 – 20 ноября 1914. Москва: Издание т-ва И. Д. Сытина, 1914. [4], IV, [4], 296, 22, [1] с., [27] л. ил., портр.
239. Кони А.Ф. Собрание сочинений в 8 томах. Том. 1. Из записок судебного следователя / ред. Г. К. Большакова. Москва: Юридическая литература, 1966. 541 с.

240. Кони А.Ф. Собрание сочинений в 8 томах. Том. 2. Воспоминания о Вере Засулич / ред. Г.А. Кузьмичева. Москва: Юридическая литература, 1966. 474 с.
241. Крижанівський В.М. Джерела з історії Єлисаветградського міського самоврядування (червень 1871 – лютий 1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Київ, 2012. 295 с.
242. Крижанівський В.М., Мінченко М.В. Життєвий шлях голови Ніжинського окружного суду Миколи Васильовича Шугурова. *Theory and practice of modern science: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), November 12, 2021. Krakow, Republic of Poland: European Scientific Platform. С. 102–103.*
243. Кузнець Т.В. Кар’єрний шлях повітових членів Ніжинського окружного суду (1890–1914). *Уманська старовина*. 2025. № 12. С. 153–160. <https://doi.org/10.31499/2519-2035.12.2025.325594>.
244. Кузнець Т.В. Судова система в пореформений період: недоліки практики Уманського окружного суду (1881–1919 рр.). *Věda a perspektivy*. 2024. № 8 (39). С. 189–202. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-8\(39\)-189-202](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-8(39)-189-202)
245. Кульчицький В., Сидорчук О. Суд присяжних та наукова думка про нього в Україні після Судової реформи 1864 р. *Право України*. 2003. № 6. С. 125–128.
246. Левчук Ю.М. Київська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1880–1917): історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2017. 218 с.
247. Левчук Ю.М., Яцишин М.М. Київська судова палата в державному механізмі Російської імперії (1880–1917): історико-правове дослідження: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 172 с.

248. Лейберов О. «Огради жизнь, имущество и честь русских людей, и всю истрадавшуюся Россию...» – жовтневі події 1905 року в Ніжині. *Ніжинська старовина*. 2009. Вип. 8. С. 110–116.
249. Лейкина-Свирская В.Р. Интеллигенция в России во второй половине XIX века. Москва: Мысль, 1971. 368 с.
250. Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900–1917 годах. Москва: Мысль, 1981. 285 с.
251. Ложешник А.С. Старшина козацьких військ на півдні України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): просопографічний портрет: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2017. 509 с.
252. Лось Ф., Михайлюк О. Класова боротьба в українському селі 1907–1914 рр. Київ: Наукова думка, 1976. 284 с.
253. Луговий О.М. Просопографія в історичному дослідженні: метод. вказівки до спеціального курсу. Одеса: Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. 32 с.
254. Максимов О.В. Житомирський окружний суд у системі реалізації судової реформи 1864 року в Правобережній Україні: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2016. 240 с.
255. Максимов О.В. Правоохоронні та правозахисні органи м. Ніжина та судового округу на сторінках газети «Харківські губернські відомості» (1874–1889). *Вісник науки та освіти*. 2025. № 3 (33). С. 1958–1968.
256. Максимов О.В., Стельникович С.В. Практика розгляду та вирішення цивільних справ в судах Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст. (на прикладі Житомирського окружного суду). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 4 (43). С. 1442–1459.
257. Маркова О.Є., Шандра В.С. Чернігівська губернія. Енциклопедія історії України: Т. 10 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут

- історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 688 с. URL: <https://surl.li/srienh> (дата звернення: 20.05.2024).
258. Мейер Олександр Олександрович / І. М. Грабовська. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://surl.lu/yrhavi> (дата звернення: 20.05.2024).
259. Мельниченко В.Ю. Арбат очима українця. Москва: Олма Пресс, 2006. 318 с.
260. Милорадович Г.А. Родословная книга черниговского дворянства. Санкт-Петербург: Губ. тип., 1901. Т. 2, ч. 3, 4, 5, 6 и прил. 1901. 877 с. URL: <https://surl.li/cinfxt> (дата звернення: 15.06.2021).
261. Мирошниченко А.Н., Назарова В.В. Матеріали к «Русскому провинциальному некрополю» по городу Глухову. *Сіверщина в історії України*. 2021. Вип. 14. С. 78–84.
262. Мицик Ю. Фонд 227 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського про діяльність Євгена Чикаленка. *Сіверщина в історії України*. 2020. Вип. 13. С. 284–286.
263. Мінченко М.В. Голови Ніжинського окружного суду у світлі матеріалів фонду 358. *Сіверщина в історії України*. 2022. Вип. 15. С. 93–95.
264. Мінченко М.В. Забезпечення окружних судів Чернігівської губернії особами прокурорського нагляду 1885–1916 рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 5 (173). С. 11–17. DOI: 10.58407/litopis.230502
265. Мінченко М.В. Колективний портрет членів Ніжинського окружного суду (1874–1919). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*. 2023. № 14 (56). С. 37–43. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.4>
266. Мінченко М.В. Працівники Ніжинського окружного суду та їх участь у Першій світовій війні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія:*

- Історичні науки.* 2023. Т. 34 (73), № 4. С. 45–51.
<https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.8>.
267. Мінченко М.В. Службова кар'єра товаришів голів Ніжинського окружного суду (1874–1919 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2022. Т. 33 (72), № 4. С. 87–93. DOI: 10.32782/2663-5984/2022/4.15.
268. Мінченко М.В., Федоров І.О. Кар'єрний шлях голів Ніжинського окружного суду (1874 –1919 рр.). *Сіверянський літопис.* 2021. № 3 (159). С. 89–97. DOI: 10.5281/zenodo.5084852.
269. Мітеров О. Демографічні характеристики сільського населення Чернігівської губернії (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.). *Сіверянський літопис.* 2007. № 6. С. 115–127.
270. Модзалевский В. Л. Малороссийский Родословник. Т. 1. Киев, 1908. 541 с.
271. Молчанов В. Життєвий рівень населення України за часів П. Куліша. *Волинські історичні записки.* 2009. Том. 3. С. 12–26.
272. Морозова Г. Єврейські погроми 1905 р. в Чернігівській губернії *Сіверянський літопис.* 1998. № 6. С. 124–136.
273. Ніколайчук Д. Київський віцегубернатор (1860-ті – 1917 рр.): історико-політичний портрет. *Науковий вісник Чернівецького університету ім. Юрія Федьковича: Історія.* 2018. № 1 (47). С. 61–73.
274. Остроумов С. Преступность и ее причины в дореволюционной России. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 204 с.
275. П'ятаченко С. Зв'язок із Глухівщиною російських письменників. *Сіверщина в історії України.* 2021. Вип. 14. С. 178–182.
276. Павленко А.А. Художник Татьяна Николаевна и скульптор Наталья Николаевна Гиппиус (реконструкция творческой биографии). *Театр. Живопись. Кино. Музыка: ежеквартальный альманах / Рос. ин-т театр. искусства.* ГИТИС; гл. ред. К.Л. Мелик-Пашаева; пер. на англ. Ю.М. Авакова. Москва: ГИТИС, 2016. Вып. 3. С. 121–141.

277. Павлуновский И.П. Приговор над правительством Колчака. *Правда*. 1920. № 117. С. 2. URL: <https://surl.li/xuqgmd> (дата звернення: 10.05.2024).
278. Панченко В. Професія як вимір біографії (на прикладі мирового судді Житомирського округу А. Токаржевського-Карашевича). *Ейдос*. 2014/15. Вип. 8. С. 289–301.
279. Панченко В.С. Мировий суд на Волині (1868–1873 рр.): від проєктів до дій. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. 22. С. 120–140.
280. Панченко В.С. Умови служби мирових суддів як гарантія професійного виконання обов'язків: на прикладі Волинської губернії (1871–1919 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 118.
281. Пашенный Н. Императорское училище правоведения и правоведы в годы мира, войны и смуты. Мадрид: Издание Комитета Правоведской Кассы, 1967. 456 с. URL: <https://surl.cc/nzcnhh> (дата звернення: 12.03.2024).
282. Поляков И. Организация и деятельность судебных органов Таврической губернии по Судебной реформе 1864 года (60–90-е годы XIX в.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков, 2001. 226 с.
283. Потапенко М. В. До питання про еволюцію образу імператора в громадській думці населення Чернігівської губернії на початку XX ст. (за матеріалами Ніжинського окружного суду). *Сіверщина в історії України*. 2016. Вип. 9. С. 396 – 400.
284. Прицак О. У століття народин М. Грушевського. *Україна модерна*. 2007. Чис. 12. С. 170–190.
285. Прокопчук В.С., Біліченко П.Г., Артюх В.О. З історії Глухівського краєзнавчого музею: від колекції голови Ніжинського окружного суду Миколи Шугурова до 2008 р. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 2 (32). С. 1794–1804. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2\(32\)-1794-1804](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2(32)-1794-1804)
286. Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги. Библиографический словарь. Том 1. Москва, 2005 С. 482–490.

287. Самойленко О.О. Судова реформа 1864 р. в Україні: сучасна історіографія проблеми. *Правова держава*. Київ, 2012. Вип. 23. С. 54–62.
288. Самойленко Г.В. Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок: доля, Україна, любов (мотронівський період життя і творчості). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 174 с.
289. Самойленко Г.В. Садиба Білозерських-Кулішів хутір Мотронівка як гніздо культури Поліського краю *Література та культура Полісся*. 2019. № 96. С. 5–23.
290. Самойленко Г.В. Художня свідомість малої прози Ганни Барвінок *Література та культура Полісся*. 2022. № 106. С. 7–31.
291. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Нариси культури Ніжина. Ч. 4. Забудова міста та архітектурні пам'ятки XVIII–XX ст. Ніжин: ТОВ «Наука-сервіс», 1998. 100 с. + 16 с. ілюстрацій.
292. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа в життєписах та творчих долях її випускників. 1820–1920. Ніжин, 2020. Т.1. 368 с.
293. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: від гімназії вищих наук до університету. Ніжин, 2000. 288 с.
294. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Поляки в Ніжині та їх роль у розвитку культури міста (XVII–XXI). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 210 с.
295. Сарбей В. Історичні погляди О. Лазаревського. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 191 с.
296. Солодка К. Службові правопорушення серед чиновників Ніжинського повіту у другій половині XIX – на початку XX ст. *Сіверщина в історії України*. 2018. Вип. 11. С. 207–209.
297. Стаканова М.В. Общественно-политическая деятельность и взгляды З.Н. Гиппиус: автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Брянск, 2006. 24 с.

298. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень. *Українська біографістика*. 2008. Вип. 4. С. 50–66.
299. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2006. Вип. 13. С. 6–27.
300. Стеців Я.В. Старшини-артилеристи українських армій періоду Української революції (1917–1921): просопографічний портрет: дис. ... д-ра філос. / Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів, 2024. 604 с.
301. Стипендия имени действ. ст. сов. Н.С. Грабара при университете св. Владимира. *Киевлянин*. 1913. 18 июля (№ 196). С. 3. URL: <https://surl.li/fpsrty> (дата звернення: 25.05.2024).
302. Судебная реформа / под ред. Н.В. Давыдова и Н.Н. Полянского; при ближайшем участии: М.Н. Гернета, А.Э. Вормса, Н.К. Муравьева и А.Н. Паренаго. Москва: Объединение, 1915.
303. Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку: монографія / В.С. Бігун та ін.; за ред. І.Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 501 с.
304. Тальберг Н.Г. Памяти Н.В. Шугурова. *Киевлянин*. 1901. 11 ноября (№ 312). С. 3. URL: <https://surl.li/tvuxmd> (дата звернення: 20.11.2024).
305. Тарновский Е.Н. Движение преступности в Европейской России за 1874–1894 гг. *Журнал Министерства юстиции*. 1899. № 3. 123–124.
306. Терлецький В. Розіллюсь по ріднім краю (П. Куліш у взаєминах із земляками). Суми, 2006. С. 174.
307. Терлецький В.В. Сіверяни – дослідники життя і творчості П. О. Куліша. *Сіверщина в історії України*. С. 139–143.
308. Томазов В.В. Дарагани. Енциклопедія історії України: Т. 2 / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ:

- Наукова думка, 2004. 688 с. URL: <https://surl.li/wrsrdn> (дата звернення: 26.01.2025).
309. Томазов В.В. Просопографія. Енциклопедія історії України: Т. 9 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2012. 944 с. URL: <https://surl.li/funpmt> (дата звернення: 10.11.2014).
310. Трейеров Василий Иванович. Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920 гг. / сост. В.И. Ульяновский. Киев: Изд. Отдел Украинской православной церкви, 2019. 640 с.
311. Троицкий Н.А. Безумство храбрых: русские революционеры и карательная политика царизма 1866–1882. Москва: Мысль, 1978. 335 с.
312. Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): В 3 ч. / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. В. г. Сарбей. К., 1999. Ч. 1. 205 с.
313. Усенко І.Б. Кістяківський Олександр Федорович. Енциклопедія історії України: Т. 4 / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с. URL: <https://surl.li/jaskkt> (дата звернення: 11.03.2025).
314. Хаценко О. Громадська діяльність П.Я. Дорошенка у Глухові. *Сіверщина в історії України*. 2011. Вип. 4. С. 271–274.
315. Чехович В.А. Окружний суд. Юридична енциклопедія: В 6 т. Т. 5. Київ, 2003. С. 255–256.
316. Шандра В.С. Судова реформа 1864. Енциклопедія історії України: Т. 9. Прил – С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2012. 944 с.: іл. URL: <https://surl.li/cc/unxvwa> (дата звернення: 22.04.2025).
317. Шара Л.М. Становлення органів самоврядування у містах та посадах Чернігівської губернії в останній третині XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка. Чернігів, 2002. 245 с.

318. Шаравара Т.О. Реформи та контрреформи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Російській імперії: історіографія: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 541 с.
319. Шевченко В.М. Селянський рух на Лівобережній Україні в 1900–1904 рр. *Український історичний журнал*. 1983. № 2. С. 54–60.
320. Шевченко С. Шульгини: інгульська сторінка. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 146 с.
321. Шемшученко Ю.С. Коні Анатолій Федорович. Енциклопедія історії України: Т. 5 / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с. URL: <https://surl.lu/aysfvm> (дата звернення 23.04.2025).
322. Шип Н. Интеллигенция на Украине (XIX в.). Историко-социологический очерк. Киев: Наукова думка, 1991. 169 с.
323. Шувалова В.А. О сущности судебной реформы 1864 г. *Советское государство и право*. 1964. № 10. С. 121–127.
324. Шувалова В.А. Подготовка судебной реформы 1864 года в России: автореф. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 1965. 18 с.
325. Шугуров Микола Васильович. Шевченківський словник. У двох томах. Київ, 1978. Т. 2. URL: <https://surl.li/tcdous> (дата звернення: 12.03.2024).
326. Щербак М.Г., Щербак Н.О. Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Київ, 1997. 89 с.
327. Щербина П.Ф. (рец.) В.Б. Виленский. Судебная реформа и контрреформа в России, Приволжское книжное издательство, Саратов, 1969. 399 с. *Український історичний журнал*. 1971. № 2. С. 134–135.
328. Щербина П.Ф. Радянська історіографія судової реформи 1864 року в Росії. *Тези доп. на звіт. наук. сесії кафедр Кам'янець-Поділ. педінституту за 1965 р. (вересень 1966 р.)*. Кам'янець-Подільський, 1966. С. 30–32.
329. Щербина П.Ф. Судебна реформа 1864 года на Правобережной Украине. Львов, 1974. 190 с.

330. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине (из истории на Подолии). *Тези доп. Подільської іст.-краєзн. конф. (жовтень, 1965 р.)*. Хмельницький, 1965. С. 57–59.
331. Щербина П.Ф. Судебные репрессии над участниками революционного движения в Юго-Западной России в период второй революционной ситуации. *Революционное и общественное движение в России XIX века: тез. докл. и сообщ. науч. конф.* Воронеж, 1968. С. 91–95.
332. Якименко М.А. Полтавська губернія. Енциклопедія історії України. URL: <https://surl.li/duqrxa> (дата звернення: 15.03.2024).
333. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст.: монографія. Харків: Консум, 288 с.
334. Ясь О. Компаративні історії: інструментальні можливості, порівняльні перспективи та пізнавальні ліміти: Аналітична записка / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 50 с.

IV. Електронні ресурси

335. Erik-Amburger-Datenbank Ausländer im vorrevolutionären Russland. *Leibniz-Institut für Ost- und Südosteuropaforschung*: веб-сайт. URL: <https://surli.cc/eimjmp> (дата звернення: 09.01.2021)
336. Жуковский Владимир Григорьевич. *Российский государственный исторический архив*: вебсайт. URL: <https://surl.lu/xmnkru>
337. Лев Андреевич Навроцкий *GENI*: вебсайт. URL: <https://surli.cc/yitsyy> (дата звернення: 25.01.2023).
338. О судах и судьях в Харькове в конце XIX – начале XX века. URL: <https://alfa-omega.kh.ua/ru/o-sudah-i-sudyah-v-harkove-v-kontse-xix-nachale-hh-veka/> (дата звернення: 14.11.2024).
339. Ренненкампф Николай Петрович (1832–1889). *nesropolim*: вебсайт. URL: <https://surl.li/azkqje> (дата звернення: 10.05.2023).

340. Список чиновников и преподавателей Немировской гимназии. *GENEO-ГЕНЕО: міжнародний генеалогічний форум*: вебсайт. <https://surl.lu/yqkgak> (дата звернення: 25.01.2023).
341. Щербина Петро Федорович (1910–2001). *Наукова бібліотека Хмельницького національного університету*: вебсайт. URL: <https://surl.li/gbrkscg> (дата звернення: 20.10.2024).
342. Ярмиш Олександр Назарович. *Національна академія правових наук України*: вебсайт. URL: <https://surl.li/ewiqrb> (дата звернення: 15.11.2024).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Список публікацій, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації***Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України категорії Б**

1. Мінченко М.В., Федоров І.О. Кар'єрний шлях голів Ніжинського окружного суду (1874–1919 рр.). *Сіверянський літопис*. 2021. № 3 (159). С. 89–97. DOI: 10.5281/zenodo.5084852.
2. Мінченко М.В. Службова кар'єра товаришів голів Ніжинського окружного суду (1874–1919 рр.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Т. 33 (72), № 4. С.87–93. DOI: 10.32782/2663-5984/2022/4.15
3. Мінченко М.В. Забезпечення окружних судів Чернігівської губернії особами прокурорського нагляду 1885–1916 рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 5 (173). С. 11–17. DOI: 10.58407/litopis.230502
4. Мінченко М.В. Колективний портрет членів Ніжинського окружного суду (1874–1919). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2023. № 14 (56). С. 37–43. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.4>
5. Мінченко М.В. Працівники Ніжинського окружного суду та їх участь у Першій світовій війні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 4. С. 45–51. <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.8>

Список публікацій, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Статті в українських наукових виданнях

6. Мінченко М.В. Голови Ніжинського окружного суду у світлі матеріалів фонду 358. *Сіверщина в історії України*. 2022. Вип.15. С. 93–95.

Публікації в матеріалах конференцій та семінарів

7. Мінченко М.В. Адвокатура повітів Чернігівської губернії 1885 – 1914 рр.: соціально-професійний зріз. *Збірник матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти аспірантів, молодих учених. Частина 2*. Глухів, 2021. С. 128–133.

8. Крижанівський В.М., Мінченко М.В. Життєвий шлях голови Ніжинського окружного суду Миколи Васильовича Шугурова. *Theory and practice of modern science: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), November 12, 2021. Krakow, Republic of Poland: European Scientific Platform*. С. 102–103.

9. Minchenko M. Main innovations in the court system according to the statutes of 1864 *The 21st Century Challenges in Education and Science: materials of the 11th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master’s and Bachelor’s Degree Students*. Hlukhiv: Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. April 20–21, 2023. pp. 143–147.

10. Мінченко М. Уродженці Глухівщини М.В. Шугуров, І.Г. Орленко – правники Ніжинського окружного суду. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка»: матеріали звітної науково-практичної конференції здобувачів вищої та фахової перед вищої освіти, 23–24 травня 2023 р. Глухів, 2023*. С. 68–70.

11. Мінченко М. Україна та ЄС: інтеграція в судовій сфері. *Actual issues of Ukraine integration into the European security space: materials Conference May 18, 2023* С. 71–76.

12. Мінченко М.В. Фурін Іван Володимирович: погляд крізь сторіччя на постать медика і директора. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*: матеріали міжнародної наукової конференції, 18–19 вересня 2023 р. 2023. Випуск 53. С. 89–90.

13. Мінченко М. З історії життєвого шляху і служіння протоієрея Василя Миславського *Глухівські історико-філософські читання*: збірник наукових праць. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2024. Вип. 2. С. 214–217.

14. Minchenko M. Studying the Judicial Reform of 1864 in history lessons. *The 21st Century Challenges in Education and Science*: materials of the 12th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students. Hlukhiv: Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. April 18–19, 2024. pp. 171–173.

15. Мінченко М.В. «Збірник статистичних відомостей Міністерства юстиції» як джерело з вивчення діяльності судових слідчих Ніжинського окружного суду за 1907 р. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка*: зб. матеріалів щорічної звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої освіти. Глухів, 2024. С. 130–131.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні теоретичні положення й результати дослідження оприлюднено на конференціях, семінарах, форумах різного рівня, зокрема:

міжнародних:

- 1) «Theory and practice of modern science» (Krakow, November 12, 2021);
- 2) «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна – м. Ополь, Польща, 18–19 вересня 2023 р.).

усеукраїнських:

- 1) «Сіверщина в історії України» (м. Глухів, 2022 р.);

2) «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 20–21 квітня 2023 р.);

3) «Актуальні питання інтеграції України до європейського безпекового простору» (м. Глухів, 18 травня 2023 р.);

4) «Глухівські історико-філософські читання» (м. Глухів, 17 квітня 2024 р.);

5) «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 18–19 квітня 2024 р.).

звітних:

1) Щорічна звітна науково-практична конференція здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти аспірантів, молодих учених (м. Глухів, 11–12 березня 2021 р.);

2) «Наука та освіта в умовах війни» (м. Глухів, 23–24 травня 2023 р.);

3) «Наука та освіта в умовах війни» (м. Глухів, 23–24 травня 2024 р.).

ДОДАТОК Б

**Губернії, у яких працювали судді до працевлаштування в
Ніжинському окружному суді**

Кількість губерній до Ніжинського окружного суду	Чисельність суддів	%
1	6	15 %
2	6	15 %
3	10	25 %
3	2	5 %
4	7	17,5 %
5	0	0
6	3	7,5 %
7	2	5 %
Невідомо	4	10 %
	40	100 %

Складено за: 7, арк. 2–5; 12, арк. 6–8; 20, арк. 4–8; 21, арк. 2–8 зв.; 23, арк. 3–8; 24, арк. 4–9 зв.; 27, арк. 12–15; 29, арк. 5–13; 31, арк. 1–8; 37, арк. 8–11; 39, арк. 2–6; 41, арк. 126–131 зв.; 43, арк. 4–15; 46, арк. 3–10 зв.; 48, арк. 1–6; 49, арк. 6–10; 51, арк. 1–8; 52, арк. 5–13; 53, арк. 4–11; 56, арк. 5–10 зв.; 57, арк. 26–34; 59, арк. 3–10; 62, арк. 28–38; 69, арк. 11–20; 71, арк. 6–16 зв.; 77, арк. 2–5; 81, арк. 25–36; 82, арк. 11–14 зв.; 85, арк. 26–32 б; 95, арк. 2–6; 98, арк. 10–17 зв.; 100, арк. 43–47; 101, арк. 10–16; 104, арк. 10–13; 108, арк. 42–47; 109, арк. 2–7; 110, арк. 3–7.

ДОДАТОК В

**БІОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ НА СУДОВИХ СЛІДЧИХ
НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ (1874 – ЛЮТИЙ 1917 РР.)**

АРНДТ Кирило Самуїл-Юліанович (25.05.1877, м. Новоград-Волинський, Волинська губерн. – ?) – секретар при прокурорі Ніжин. окруж. суду (20.03.1906–01.07.1906), секретар кримінального відділення Ніжин. окруж. суду (25.11.1906–11.07.1907), в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (11.07.1907–05.02.1909), в.о. судового слідчого округу Київ. окруж. суду (05.02.1909–?), почесний мировий суддя Сквирського округу (06.09.1910 – ?). Закін. Київ. університет (1902).

БАЙДАКОВСЬКИЙ Іван Степанович (1845, слобода Старовичі Черніг. пов. Черніг. губерн. – 23.07.1878) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.06.1874 – 23.07.1878). Закін. Ліцей князя Безбородька.

БАЙДАКОВСЬКИЙ Микола Степанович (10.05.1849, слобода Старовичі Черніг. пов. Черніг. губерн. – ?) – судовий слідчий 1-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду (1878 – 1916).

БАСАКОВ Віктор Парфенович (16.09.1874, м. Ростов на Дону, Область Війська Донського – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду (06.03.1901 – 15.02.1903). Закін. Училище правознавства. Товариш прокурора Віленського окруж. суду Віленської губерн.

БЕЛЦИКОВСЬКИЙ Карл Антонович (28.01.1873, с. Чортовице Грубешівський пов. Люблінська губерн. – ?) – судовий слідчий 2-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду (02.11.1904 – 26.07.1907, до 18.03.1916). Закін. Київ. університет.

БОГУШЕВИЧ Франц Казимирович (21.03.1840, Фільварок Свірани Віленський повіт Віленська губерн. – ?) – судовий слідчий 1-ої дільниці

Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.06.1874 – 14.03.1884). Закін. Ліцей князя Безбородька.

БОРСУК Григорій Володимирович (15.08.1873 , м. Ніжин Черніг. губерн. –?) – виконувач посади судового слідчого 3-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (17.02.1906 – 04.05.1909), виконувач посади судового слідчого 2-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (04.05.1909 – 1916). Закін. Моск. Університет (1898).

ВЕРБИЦЬКИЙ Василь Васильович (06.03.1878, м. Борзна Черніг. губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду (23.09.1906 – 12.08.1918). Закін. Київ. університет (1902).

ВЄТРОВ Петро Григорович (29.07.1848, м. Київ Київська губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду (17.04.1880 – 23.06.1883), судовий слідчий округу Ніжин. окруж. суду, 2-ої дільниці Глухів. пов. (23.06.1883 – липень 1894). Закін. Ліцей князя Безбородька.

ВИННИЧЕНКО Микола Євсейович (23.11.1876, м. Ніжин Черніг. губерн. – ?) – виконувач посади судового слідчого 2-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду (11.01.1911 – 1916). Закін. Київ. університет (1900).

ВИНОГРАДОВ Володимир Павлович (08.02.1869, м. Радомишль Київська губерн. – ?) – виконувач посади судового слідчого 3-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду (22.11.1912 – 1919). Закін. Київ. університет (1895).

ВИРИДАРСЬКИЙ Олексій Амосович (1843 – 21.06.1880) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (15.02.1877 – 1892). Закін. Моск. Університет.

ВИСНЕВСЬКИЙ Річард Іванович (13.04.1843, Логойськ Мінський пов. Мінська губерн. – ?) – судовий слідчих з особливо важливих справ (15.02.1877 – 06.01.1882), судовий слідчий округу Ніжин. окруж. суду

(06.01.1882 – 30.10.1894). Закін. Мінськ. гімназію (1867), Київ. університет (1868).

ГНУЧЕВСЬКИЙ Семен Григорій (? – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду (08.07.1874 – 23.07.1876). Закін. Лицей князя Безбородька

ДЕГТЯРЬОВ Сергій Миколайович (15.02.1876, м. Житомир Волинська губерн. – ?) – В. посаду судового слідчого 1-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (13.10.1907 – 08.02.1913). Закін. С.-Петербур. університет.

ДОВКГЕЛО Федір Федорович (01.02.1840, Стародубський пов. Черніг. губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.06.1874 – 06.01.1882), судовий слідчий округу Ніжин. окруж. суду (06.01.1882 – 29.01.1901). Закін. Лицей князя Безбородька.

ДОРОШЕНКО Василь Якович (23.08.1844, Хутір Дорошенково Глухів. пов. Черніг. губерн. – 17.01.1918) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду (17.08.1876 – 12.07.1881), в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду (12.07.1881 – 06.01.1882, з 1899 до 1916), судовий слідчий округу Ніжин. окруж. суду (06.01.1882 – 16.05.1895), судовий слідчий 1-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.03.1897 – 24.07.1899). Закін. Н.-Сіверськ. гімназію, Лицей князя Безбородька (1869). Міський суддя м. Глухів.

ІВАНЕНКО Віталій Миколайович (28.04.1833 – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.06.1874 – 15.06.1876). Закін. Київ. університет (1854).

КИСИЛЕВИЧ Михайло Петрович (14.02.1880, с. Соколовка Мглинський пов. Черніг. губерн. – 01.04.1916) – Виконуючий посаду судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (16.02.1910 – 04.07.1914., ймовірно до 1916). Закін. Чернігів. духовна семінарія, Демидів. юридичний лицей (1904).

КИСЛЯКОВ Микола Іванович (1846, м. Кременчук Полтавська губерн. – ?). Закін. Новорос. університет (1872) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.06.1877 – 1878).

КЛИМ Тимофій Карлович (1839 – 23.03.1893) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (26.07.1874 – 04.07.1879), судовий слідчий 2-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (1882 – 1893). Закін. Радом. губерн. гімназія.

КОНДАРАКИ Іван Аристович (20.06.1867, Карасубазар Сімферопольського пов. Таврій. губерн. – 19.01.1910) – виконуючий посаду судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (24.02.1909 – 19.01.1910). Закін. Київ. університет.

КОРДЮКОВ-МИЩЕНСЬКИЙ Михайло Федотович (26.09.1848, с. Красилівка Борзнян. повіт Черніг. губерн. – 10.04.1900) – виконуючий посаду судового слідчого 1-ої дільниці Борзнян. пов. Ніжин. окруж. суду (14.03.1884 – 17.05.1900). Закін. Ліцей князя Безбородька.

КОРНІЄНКО-ДЕМ'ЯНЕНКО Андрій Григорович (16.08.1854, Полтав. губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 1-ої дільниці Конотоп. пов. (з 24.09.1904 – затвердж. на посаді судового слідчого) (16.07.1885 – 01.10.1907). Закін. Київ. університет.

КОРОБКО Даниїло Гаврилович (?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Глухів. пов. (15.07.1905 – 15.08.1905, 1912–1916), виконуючий посаду судового слідчого Ніжин. окруж. суду (23.01.1906 – ?), виконуючий посаду судового слідчого 3-ої дільниці Кролевец. пов. (1906 – 22.11.1912), виконуючий посаду судового слідчого 2-ої дільниці Глухів. пов. (22.11.1912 – 1916 (?)).

КУШАКЕВИЧ Полієвкт Григорович (24.12.1842, Черніг. губерн. – 17.12.1880) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.06.1874 – 21.01.1876, 02.02.1876 – 05.11.1878, 15.11.1878 – 22.03.1879, 26.03.1879 – 28.07.1879, 12.08.1879 – 17.12.1880). Закін. Ліцей князя Безбородька.

ЛАЗАРЕВСЬКИЙ Гліб Олександрович (14.05.1877, с. Підлипне Конотоп. повіт Черніг. губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (04.12.1904 – 21.01. 1906). Закін. Київ. університет (1899). Товариш прокурора Стародуб. окруж. суду.

ЛЕВИЦЬКИЙ Ніл Михайлович (08.12.1883, с. Обтове Кролевец. пов. Черніг. губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (21.07.1914 – 29.03.1916). Закін. Харків. університет (1911).

ЛЕЙ Володимир Львович (24.03.1871, м. Одеса Херсонська губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду (07.02.1900 – 20.10.1903). Закін. Київ. університет (1895). Товариш прокурора Мінського окруж. суду.

ЛЕОНТОВИЧ Всеволод Федорович (28.05.1876, м. Одеса Херсонська губерн. – ?) – в.о. судового слідчого з особливо важливих справ округу Ніжин. окруж. суду (11.07.1907 – 1916 (ймовірно і далі). Закін. Київ. університет (1901).

ЛИСЕНКО Олександр Михайлович (25.08.1872, м. Кролевець Черніг. губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 1-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду (8.05.1900 – 7.04.1903), в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду (7.04.1903 – 7.06. 1906), в.о. судового слідчого з особливо важливих справ округу Ніжин. окруж. суду (07.06.1906 – 28.04.1907). Закін. Глухів. гімназія (1891), Київ. університет. Товариш прокурора Ніжин. окруж. суду.

ЛОСЬ Василь Васильович (1837 – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (20.06.1874 – 15.02.1877). Закін. Ліцей князя Безбородька.

МАТУСЕВИЧ Болеслав (В'ячеслав) Фадійович (1842–1877) – судовий слідчий 1-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду (17.06.1874 – 5.12.1874). Закін. Ліцей князя Безбородька. Товариш прокурора Могилів. окруж. суду Могилівської губерн.

МАТУСЕВИЧ Володимир Вікентійович (01.09.1875, с. Успенське Мокшанський повіт Пензенська губерні. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (19.03.1903 – 24.04.1904). Закін. Київ. університет

МЕЛЬЧЕНКО Інокентій Григорович (22.11.1847, Київ. губерні. – 22.05.1897) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (22.07.1880 – 07.11.1884), судовий слідчий округу Ніжин. окруж. суду (07.11.1884 – 1898). Закін. Ліцей князя Безбородька.

МИСЛАВСЬКИЙ Володимир Васильович (08.06.1889, м. Черніг. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (31.08.1915 – 05.01.1916). Закін. Київ. університет.

НАКАЗНИЙ Павло Дмитрович (15.08.1846, с. Райгородок Кролевець. пов. Черніг. губерні. – ?) – в.о. судового слідчого з особливо важливих справ (16.09.1876 – 18.03.1877), в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду (21.03.1884 – 16.07.1885). Закін. Ліцей князя Безбородька.

НИКИПОРЕЦЬ Семен Антонович (01.09.1865, Кролевець. пов. Черніг. губерні. – ?) – судовий слідчий 1-ої дільниці Борзнян. пов. (29.01. – 29.03. 1898, 15.05. – 20.09.1899). Київ. університет, Новорос. університет.

ОРИХОВСЬКИЙ Микола Матвійович (1847 – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Ніжинського пов. округу Ніжин. окруж. суду (09.02.1875 – 26.05.1876). Закін. С.-Петербур. університет (1842).

ПАЛИВОДА Михайло Іванович (08.11.1857, хутір Хімах, с. Кунашівка Ніжин. повіт Черніг. губерні. – ?) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (29.07.1905 – 20.04.1909). Закін. Київ. університет (1884).

ПИЛИЧЕВСЬКИЙ Оттон Оттонович (08.03.1853, м. Вердболов Сувалкська губерні. – ?) – в.о. судового слідчого з особливо важливих справ округу Ніжин. окруж. суду (24.03.1895 – 01.05.1896). Закін. Моск. університет.

ПОДДУБНИЙ Федір Петрович (10.05.1836, Куп'ян. пов. Харків. губерн. – ?) – в. о. судового слідчого 2-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду(20.06.1874 – 24.06.1884), судовий слідчий округу Ніжин. окруж. суду (24.06.1884 – 24.01.1900). Закін. Харків. гімназію.

ПОГОСЬКИЙ Адріан Петрович (20.07.1863, м. Бобруйськ Мінська губерн. – ?) – виконувач посади судового слідчого 1-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду(28.06.1897 – 29.07.1905). Закін. Полоц. військову гімназію, Військ.-юридичну академію. Виконувач посади судового слідчого 3-ої дільниці Житомир. пов. Житомир. окруж. суду Волинської губерн.

ПОКРОВСЬКИЙ Іван Федорович (1847 – ?) – в.о. судового слідчого 1-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду(20.06.1877 – 23.02.1880). Закін. Демидів. Ліцей. Товариш прокурор Харків. окруж. суду Харківської губерн.

РАБЧЕВСЬКИЙ Петро-Павло Діонисович-Макарович (22.03.1871, Велика Мочулка Гайсинський пов. Подільська губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 2-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду (23.09.1906 – 04.05.1909), виконуючий посаду судового слідчого 1-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду(04.05. 1909 – 25.04.1918), в.о. судового слідчого з особливо важливих справ (05.07. – 05.08.1911). Закін. Київ. університет.

РАПОРТ Микола Митрофанович (03.12.1878, Ніжин. пов. Черніг. губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 1-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду(08.02.1913 – липень 1914). Закін. Ніжин. гімназію, Київ. університет (1906).

РИШКОВ Олександр Ілліч (13.08.1847, с. Озерне Щигровський пов. Курська губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду(15.06.1876 – 06.01.1882), судовий слідчий Ніжин. окруж. суду(06.01.1882 – 18.01.1903). Закін. Ліцей князя Безбородька.

РОЖАЛІН Борис Григорович (04.12.1875, с. Стара Басань Козелецький пов. Черніг. губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 3-ої дільниці Конотоп. пов.

округу Ніжин. окруж. суду(04.05.1909 – 17.07. 1914). Закін. Київ. університет.

РОМАНЧЕНКО Іван Мартинович (25.09.1842, Ніжин. пов. Черніг. губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 1-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду(25.01.1881 – 31.01.1884). Закін. Лицей князя Безбородька.

СКОРИНА Никифор Миколайович (09.02.1866, с. Куктин Ніжин. пов. Черніг. губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. окруж. суду(12.06. – 25.10.1904). Закін. С.-Петербур. університет

СУКАЧ-БЕЛОЦЬКИЙ Даниїло Афанасійович (11.12.1863, с. Буйковичі Мозирського пов. Мінської губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Ніжин. пов. округу Ніжин. окруж. суду(15.07.1896 – 7.08.1906). Закін. Київ. університет (1889).

ТРОЦЬКИЙ Микола Вікторович (20.04.1851, м. Ніжин Черніг. губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Ніжин. пов. Ніжин. окруж. суду(03.06.1893 – 15.07.1896), в.о. судового слідчого з особливо важливих справ округу Ніжин. окруж. суду(15.07.1896 – 28.04.1906). Закін. Лицей князя Безбородька. Член Луцьк. окруж. суду.

ЧЕНГЕРІ Леонович Генріх (06.11.1862, м. Ходорків Сквирський пов. Київська губерн. – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Глухів. пов. округу Ніжин. окруж. суду(19.08.1894 – 31.10.1912). Закін. Київ. 2-гу гімназію, Київ. університет (1889).

ШУЛЬЖИНСЬКИЙ-САВИЧ Микола Миколайович (09.12.1861, с. Ромоданов Калужька губерн. – ?) – виконуючий посаду судового слідчого 2-ої дільниці Кролевец. пов. округу Ніжин. окруж. суду(12.03.1907 – 11.01.1911). Закін. Київ. університет.

ЯКУБОВСЬКИЙ Іван Назарович (24.06.1871, с. Голінка Конотоп. пов. Черніг. губерн. – ?) – виконувач посади судового слідчого 2-ої дільниці Борзнян. пов. округу Ніжин. окруж. суду(08.02. – 07.08.1904). Закін. Моск.

університет. Товариш прокурора Єлисаветпольського округ. суду Єлисаветпольської губерні.

ЯНОВ Петро Дмитрович (16.05.1876 – ?) – в.о. судового слідчого 2-ої дільниці Конотоп. пов. округу Ніжин. округ. суду(20.04. – 22.12.1906). Закін. Харків. університет. Товариш прокурора Полтав. округ. суду.

Складено за: 5, арк. 11; 6, арк. 3–5; 8, арк. 4–9 зв., 11–13 зв.; 9, арк. 1–9; 10, арк. 3–8; 11, арк. 1а–4; 13, арк. 2–6; 14, арк. 2–5; 15, арк. 5–8; 16, арк. 1а–4; 17, арк. 1а–6; 18, арк. 1–7; 19, арк. 1–5; 22, арк. 7–10; 26, арк. 4–7; 27, арк. 1–5, 7–10 зв., 12–15; 28, арк. 1–6; 30, арк. 7–13; 32, арк. 1–17; 33, арк. 2–5; 34, арк. 3–8 зв.; 44, арк. 13–22; 45, арк. 1–5; 47, арк. 1–6; 50, арк. 1–6 зв., 9–13 зв., 14–25 зв., 27–27 зв.; 54, арк. 1–8, 15–23; 55, арк. 51–56; 58, арк. 1–13 зв., 15–20; 62, арк. 1–12, 28–38; 63, арк. 1–8 зв.; 64, арк. 10–15, 22–27; 65, арк. 1–12, 13–23 зв.; 66, арк. 9–24; 68, арк. 5–8 зв., 11–16 зв.; 70, арк. 5–10 зв., 13–20 зв.; 72, арк. 5–12 зв., 14–19; 74, арк. 1–12, 35–42 зв., 83–90 зв.; 75, арк. 1–6, 8–11 зв., 14–18; 80, арк. 6–15; 81, арк. 1–10, 12–21, 25–26; 83, арк. 1–24 зв., 29–38 зв.; 84, арк. 1–16 зв.; 86, арк. 1–7; 87, арк. 1–8, 10, 20; 88, арк. 1–8 зв., 11–24 зв., 31–39 зв., 98–103 зв.; 90, арк. 1–9 зв.; 91, арк. 2–9, 18–21 зв.; 92, арк. 4–7 зв.; 94, арк. 1–7, 15–22; 96, арк. 4–17; 97, арк. 1–18 зв.; 102, арк. 1а–6, 56–59; 103, арк. 1–6, 10–14; 105, арк. 1а–8, 10–16 зв., 18–26 зв.; 107, арк. 1–8.

ДОДАТОК Г

**Губернії, у яких працювали судові слідчі до працевлаштування в
Ніжинському окружному суді**

Кількість губерній до Ніжинського окружного суду	Чисельність суддів	%
1	24	42,8 %
2	19	33,9 %
3	6	10,7 %
4	4	7,2 %
5	1	1,8 %
Невідомо	2	3,6 %
	56	100 %

Складено за: 5, арк. 11; 6, арк. 3–5; 8, арк. 4–9 зв., 11–13 зв.; 9, арк. 1–9; 10, арк. 3–8; 11, арк. 1а–4; 13, арк. 2–6; 14, арк. 2–5; 15, арк. 5–8; 16, арк. 1а–4; 17, арк. 1а–6; 18, арк. 1–7; 19, арк. 1–5; 22, арк. 7–10; 26, арк. 4–7; 27, арк. 1–5, 7–10 зв., 12–15; 28, арк. 1–6; 30, арк. 7–13; 32, арк. 1–17; 33, арк. 2–5; 34, арк. 3–8 зв.; 44, арк. 13–22; 45, арк. 1–5; 47, арк. 1–6; 50, арк. 1–6 зв., 9–13 зв., 14–25 зв., 27–27 зв.; 54, арк. 1–8, 15–23; 55, арк. 51–56; 58, арк. 1–13 зв., 15–20; 62, арк. 1–12, 28–38; 63, арк. 1–8 зв.; 64, арк. 10–15, 22–27; 65, арк. 1–12, 13–23 зв.; 66, арк. 9–24; 68, арк. 5–8 зв., 11–16 зв.; 70, арк. 5–10 зв., 13–20 зв.; 72, арк. 5–12 зв., 14–19; 74, арк. 1–12, 35–42 зв., 83–90 зв.; 75, арк. 1–6, 8–11 зв., 14–18; 80, арк. 6–15; 81, арк. 1–10, 12–21, 25–26; 83, арк. 1–24 зв., 29–38 зв.; 84, арк. 1–16 зв.; 86, арк. 1–7; 87, арк. 1–8, 10, 20; 88, арк. 1–8 зв., 11–24 зв., 31–39 зв., 98–103 зв.; 90, арк. 1–9 зв.; 91, арк. 2–9, 18–21 зв.; 92, арк. 4–7 зв.; 94, арк. 1–7, 15–22; 96, арк. 4–17; 97, арк. 1–18 зв.; 102, арк. 1а–6, 56–59; 103, арк. 1–6, 10–14; 105, арк. 1а–8, 10–16 зв., 18–26 зв.; 107, арк. 1–8.